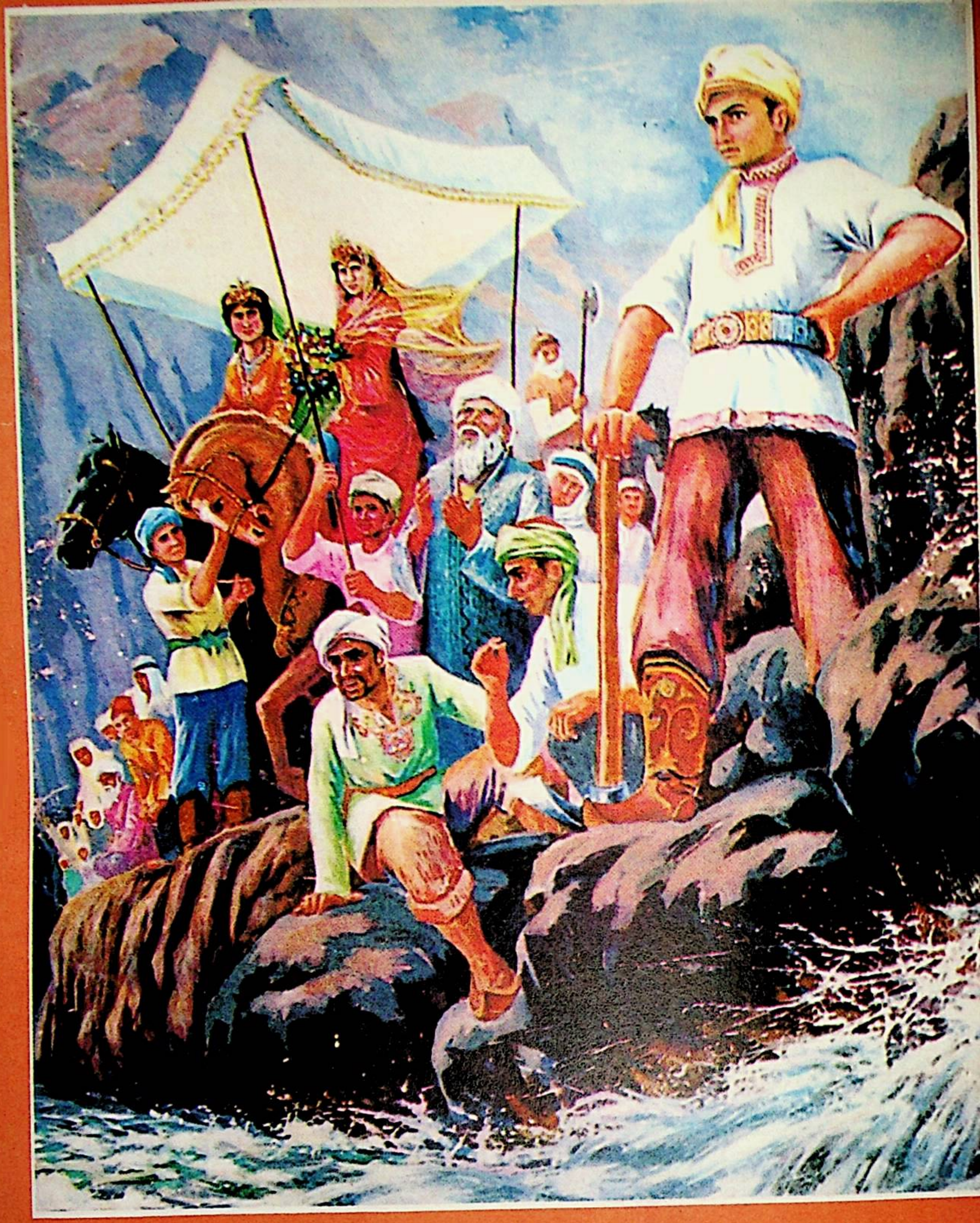

1
1988

شنجاڭ مەدەنىيىتى

XINJIANG CIVILIZATION

تۇيغۇر كتاب تۈر بىكتى
www.uyghurkitap.com

قىرىلىر دىمقانلار قوزغىلىڭىنىڭ سەركەردىسى جوجانىياز ھاجى

شىنجاڭ مەدەنىيىتى قوش ئايلىق ئۇنىۋېرسال ئەدەبىي ژۇرنال
37- يىل نەشىرى 1988- يىل 1- سان (ئومۇمىي 170- سان)

بۇساندا

ئەدەبىيات گۈلزارى

تۇمانلىق دۇنيا ..... (ھېكايە) ..... ئەبەيدۇللا ئىبراھىم 2
تەمبۇرچى دوستۇم ھەققىدە مۇۋەششەھ ..... تېيىپجان ئېلىيوپ 79
نۇرلىنىدۇ بۇ دۇنيا مۇھەببەتلىك ئادەمدىن ..... (شېئىر) ..... ئابلەت ئابدۇللا 19
شېئىرلار ..... ئۆمەر مۇھەممەت ئىمىن 20
ئابدۇللا سۇلايمان، تۇراپ دائىم، غەيرەتجان غوپۇر، مۇختار خەلىل،
كېرىمجان سۇلايمان، ئابدۇلئەھەت سەلەي، پەرھات تۇرسۇن

مىللەتلەر

دۆلىتىمىزدىكى قازاق خەلقى ..... نىغمەت مىڭجانىي 64

تارىختىن سۆز

كېيىنكى ئوتتۇرا ئەسىرلەر ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنىڭ تارىخىي ئوچېركلىرى ..... نىزامىدىن ھۈسەيىن 24

ئۆرپ - ئادەتلەر

خرىستىئان مىللەتلىرىدىكى بىر ئەنئەنىۋىي ئادەت ..... ئابلىمىت روزى 68

تۇرمۇش مەسلىھەتچىسى

دانىشمەنلەر ئەدەب - ئەخلاق توغرىسىدا 54

خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىدىن

شەيتان سەپەردە ..... (تارىخىي رىۋايەت) 72

تۇرمۇش ئەينىكىدە

ئاياللارنىڭ يۈزى ئەۋرەتمۇ؟ ..... تۇردى سامساق 57

سەھنە ماتېرىياللىرى

ناخشا تېكىستلىرى ..... ساتتار توختى 49
ئابدۇسالام تىلىۋالدى، ئاۋۇت ساۋۇت، تۇرسۇنبەگ ئىبراھىم

چەت ئەل ئەدەبىياتىدىن

سازەندە ..... (ھېكايە) ..... مىر مۇھسىن 76

مۇقاۋىدا: پەرھات چۆلگە سۇ باشلىدى (سۇ بوياق). مۇقاۋىنىڭ 4 - بېتىدە: شاھى ئابباس بىلەن ھەسەن ۋەزىرشىكاردا (ماي بوياق). رەسىملەرنى نۇرۇللام ئىبراھىم سىزغان

رەسسام ۋە خەتتات: ئابلىمىت ئابلىز، ئىسمائىل ئىبراھىم، مۇختار ئابدۇراخمان

مەسئۇل مۇھەررىر: ساتتار توختى. جاۋابكار مۇھەررىرۋە تېخرىداكتور: قۇربان مامۇت.
مۇھەررىرلەر: قۇربان مامۇت، سائادەت ئابلەت، رىسالەت مۇھەممەت

ئۇيغۇر كتاب توربىكتى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كتابلارنىڭ بىكى تورىسى

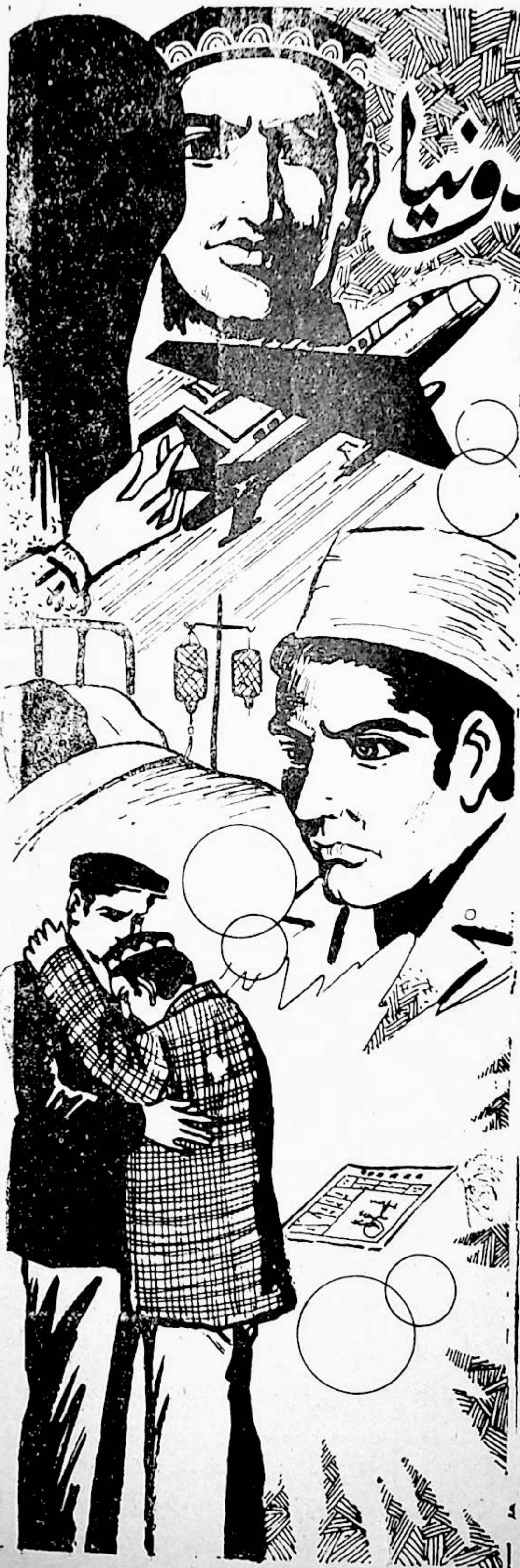

توماننىق دۇنيا

(ھېكايە)

ئەبەيدۇللا ئىبراھىم

ھويلىدا خۇددى ئاسماندىن چۈشكەندەك پەيدا بولۇپ قالغان ياسىنجاننى كۆرۈپ ئۇرۇمدىن چاچراپ تۇردۇم - دە، قول ئۇزاتقاچ چاقچاق قىلدىم:

— ئوھوي، بايۋەچچىغۇ بۇ، كەل ئاغىنە داستىخانغا ئۆت، ئاش ئۈستىدىن چۈشكىنىڭگە قاريغاندا سەنمۇ ياخشى ئادەم ئوخشايسەن جۇمۇ!

— رەھمەت ئاداش، مۇشۇ تۇرقۇمدا گېلىم- دىن بىر نەرسىمۇ ئۆتمەيدۇ....

ئۇنىڭ ئاۋازى ئىچىگە چۈشۈپلا كەتكەن، تەلەپپۇزىمۇ ئاجىز ۋە مەيۇسانە ئىدى. ئاتا- قۇچىنىڭ مۇشتىكىدەك دەققاق قوللىرى بىلە- نەر- بىلىنمەس تىترەيتتى. سېغىز تۇپىدەك تاتارغان چىرايىدىن روشەن پەرقلىنىپ تۇر- غان كۆز جىيەكلىرىدىكى قىزىللىق، قېنىنى شو- رۇۋالغاندەك ئاقىرىپ، چۈل سەپىرىدىكى تەشنا يولۇچىنىڭكىدەك پۇرلىشىپ كەتكەن لەۋلىرى بىز كۆرۈشمىگەن ئىككى كۈندىن بۇيان ئۇنىڭ تۇرمۇشىدا بىرەر تاسادىپىيلىقنىڭ يۈز بەرگەنلىكىدىن بىشارەت بېرەتتى. كوت- مەك قاشلىرى ئارىسىدىكى ئۇچ يول چوڭقۇر ئەجىن بۇ تاسادىپىيلىققا ئېگىشىپ كېلىدى- غان نامەلۇم قىسمەتنىڭ ئاگاھ بەرگۈچى ئەن-

دىشىلىك جۈملىنىڭ كەينىگە قويۇلغان ئۈندەش بەلگىلىرىدەك ئېنىق كۆرۈنۈپ تۇراتتى. ئادەتتە تەمكىنلىك ۋە خاتىرجەملىك ئالامەتلىرى چاقناپ تۇرىدىغان قوي كۆزلىرىمۇ مانان كەينىدە قالغان چىراقتەك غۇۋالاشقان، كۆز قارىچۇقلىرى بولسا پاراكەندىچىلىكتىن قۇتۇلۇش يوللىرىنى ئىزدىگەندەك، توختىماي ھەرىكەتلىنەتتى.

— ھوي نېمە بولدۇڭ، نېمىشقا تىترەيسەن،— دېدىم مەن جىددىي تەلەپپۇز بىلەن ئۇنىڭ بەستىگە كۆز يۈگۈرتۈپ چىقىپ، — دۇكىنىڭغا ئوغرى كىرىپتىمۇ؟ سوددىدا زىيان تارتتىڭمۇ- يا؟

ئۇ سوئاللىرىمنىڭ ھەممىسىگە باش چايقايتتى. باش چايقاۋېتىپ تىترەيتتى.

— ئەمىسە نېمە بولدى ساڭا، جان چىقىپ كېتىدىغان ئىش بولسىمۇ ئادەمنى تەقەززا قىلماي گەپ قىلساڭچۇ ئاداش!

ياسىنجان بىلەن تۆت يىلدىن بېرى خېلى قويۇق ئارىلىشىپ كېلىۋاتىمەن، بىلىشىمچە، ئۇ ئەركەك تۈكى بار، مەرد، چىداملىق، ئېغىر- بېسىق، توپان بالاسى كەلسە ھوشۇقۇمغا چىقمايدۇ دەپ يۈرۈيدىغانلاردىن ئىدى. بىر چاغلاردا پەۋقۇلئاددە سەۋەب بىلەن ئالدىنىپ قېلىپ، مىڭ يۈەن دەسمايىسىدىن بىراقلا ئايرىلىپ قالغاندىمۇ ئۇ بىر ئېغىز ۋايسىمىغان، يەنە ئۆزىنىڭ ئەقىللىقلىقىغا، توغرىلىقلىقىغا تايىنىپ ئىگىلىكىنى تىكلىۋالغانىدى.

— ئاداش، تامىقىڭنى يەپ بولغان بولساڭ بىزنىڭ ئۆيگە بىر بارساق،— دېدى ئۇ ئاران ئاڭلانغىدەك قىلىپ.

— تامىقىمنىغۇ يەپ بولدۇم، قېنى ئېيتە، ئۆيۈڭدە نېمە ئىش بولدى، ئاپاڭ بىر نېمە بولدىمۇ - يا؟

كۆز چاناقلىرىدا زىيادە تولدۇرۇلغان پىيالىدىكى سۇدەك لىغىرلاۋاتقان كۆز يېشى، بارغانسېرى لەرزىگە كېلىۋاتقان ۋۇجۇدى ئاخىرىدا مېنى ئۇنىڭ ئانىسى ھەققىدە مۇشۇنداق يامان ئويلاردا بولۇشقا مەجبۇر قىلغانىدى.

— ياق، ئاپام ئوبدان... ئوبدان تۇرۇۋاتىدۇ، مەستۈرەم، مەستۈرەم بولالماي قالدى...

— مۇنداق دېگىنە، شۇنچىلىك ئىشقىمۇ مۇشۇنچە بولۇپ كەتكەن بارمۇ ئەمدى؟

ياسىنجان كۆڭلىنى چۈشەنمەيۋاتقىنىمغا نارازى بولغاندەك، ئەجەبلەنگەن ھالدا كۆزلىرىمگە لاپ قىلىپ قارىۋالدى. مەن ئۇچقاندەك ئۆيگە كىرىپ پىلاندوسكوپ، تېرمومېتر قاتارلىق ئاددىي ئەسۋابلار سېلىنغان سومكىنى ئېلىپ چىقتىم، ئاللىقاچان دەرۋازىنىڭ ئالدىغا چىقىپ بولغان ياسىنجاننى قوغلاپ يەتتىم.

كەچلىك ھاۋا خېلى ئىللىق بولسىمۇ، لېكىن تولىمۇ قۇرغاق ئىدى. ناھىيە بازىرىنىڭ ئارقا كوچىسى بازارددن يانغان رەۋەندىلەرنىڭ ئېشىكى توزۇتۇپ ئۆتكەن توپا بىلەن تۇمانلاشقان. پاتاي دەپ قالغان قۇياش تۇمانلار ئارقىسىدىن مۇئەللەقتە ئېسىلىپ تۇرغان يوغان شاردەك ساغىرىپ كۆرۈنەتتى. ياسىنجان مۇكىدەك ئۆتۈشۈپ تۇرغان ئادەم ۋە ئات - ئېشەك ھارۋىلىرى ئارىسىدا قىليورغىدەك تېز كېتىۋاتاتتى. ئۇنىڭدىن قالماسلىق ئۈچۈن چىلىق- چىلىق تەرگە چۆمۈلگىنىمچە پات - پات ئات - ئۇلاقلار ئارىسىدىن يول تېپىپ سوكۇلداشقا، يۈگۈرۈشكە مەجبۇر بولاتتىم.

ئارىددىن كۆپ ئۆتسە 25 مىنۇت ئۆتكەندۇ، ئاخىرتۇزچىكوچىسىنىڭ ئۇ بېشىدىكى ئەنجان تېمى بىلەن قورشالغان تېرەكلىك ھويلىغا يېتىپ كەلدۇق. دەرۋازا ئالدىدا تېقىمىغىچەساڭ

www.uyghurkitap.com

گىلاپ تۇرغان قېلىن تور ياغلىقىنى پات - پات قايرىپ، يولىمىزغا تەلمۈرۈپ تۇرغان خەلىچىخان ئاچا قارىمىزنى كۆرۈپلا ھويلىغا يۈگۈردى. بىزمۇ تاپ بېسىپ دېگۈدەك ياسىنجاننىڭ ھۇجرىسىغا كىرىپ كەلدۇق.

تۆت تېمىدىن تارتىپ جاھازىلىرىغىچە ماڭا تونۇش بولۇپ كەتكەن بۇ ھۇجرىنىڭ تۆر تەرىپىگە يانداپ قويۇلغان چوڭ كارىۋاتتا مەستۈرە قات - قات كۆرپىلەر ۋە تاۋار يوتقان ئارىسىدا ياتاتتى. ئۇ ئاياغ تىۋىشىنى ئاڭلاپ پەرەنجىسىنى بېشىغا تاشلىۋېلىشقا ئاران ئۈلگۈرگەن بولسا كېرەك، قوللىرى پەرەنجە ئاستىدا مىدىرلايتتى. ئۇ ئېرىنىڭ مېنى باشلاپ كەلگەنلىكىنى ئەلۋەتتە بىلەتتى. شۇڭا ھۈرمەت يۈزىسىدىن ئىككى قولى بىلەن كۆرپىگە تايىنىپ تۇرۇپ تەسلىكتە ياستۇققا يۆلەندى - دە، مەن تەرەپكە قارىغاندەك بولدى. بۇ ئۇنىڭ سالىمى ۋە كەسپىمگە بولغان ئىشەنچىسى ئىدى.

ياسىنجان ئىشىكتىن كىرىپلا ئايالىدىن ئۇسسۇزلۇق ئىچىدىغان - ئىچمەيدىغانلىقىنى سورىدى - دە، جاۋابىنى ئاڭلاش ئۈچۈن ئېڭىشتى. مەنمۇ تەكلىپ بويىچە كارىۋات يېنىغا قويۇلغان يۆلەنچۈكسىز ئورۇندۇقتا ئولتۇردۇم.

— بىر ئاز ياخشىلىنىپ قالدىڭىزمۇ مەستۈرە، — دېدىم چۈمپەردە ئاستىدىكى زىلۋا گەۋدىگە قاراپ، — قەيېرىڭىز ئاغرىيدۇ؟

چۈمپەردە ئاستا مىدىرلىدى. ئۇ كېسىلى ئۈستىدە قىسقىلا شىكايەت قىلدى. لېكىن بۇ بىر قانچە ئېغىز سۆز مېنى ھېچنېمە بىلەن تەمىن ئېتەلمەيتتى. ئەقەللىسى يۈرەك ھەرىكىتى ۋە بەدەن تېمپېراتۇرىسىنى ئۆلچەپ كۆرگەندىلا ئۇنىڭ كېسىلى ئۈستىدە ئانچە - مۇنچە بىر نېمىلەرنى بىلگىلى بولاتتى.

ئايالىنىڭ بېشىدا خۇددى پەرۋانىدەك چۆگىلەپ يۈرگەن ياسىنجان سومكامدىن ئەسۋابلىرىمنى چىقىرىپ تېرمومېترنى سىلكىشكە باشلىغىنىمنى كۆرۈپ بىرددن ئوڭايسىزلانغاندەك بولدى ۋە:

— ئاداش، بۇ نەرسىلىرىڭنى قويۇپ قوي، ئۇنىڭ تومۇرىنى تۇتۇپ كۆرۈپ دورا بەرسەڭلا بولدى. مانا مۇنداق، — دېدى ۋە يوتقان ئاستىنى سىلاشتۇرۇپ يۈرۈپ مەستۈرەنىڭ ئورۇقلاپ چۈكىدەك بولۇپ قالغان قولىنى چىقىرىپ، نېمە قىلىشىمنى ئۆگەتمەكچى بولغاندەك بارماقلىرىنى تەگكۈزۈپ قويىدى.

تېرمومېترنى سىلكىۋاتقان قولۇم ھاۋادا ئېسىلىپلا قالدى. ئۇنىڭ كۆزلىرىگە «ئايالىڭنىڭ ساقىيىشىنى تىلەيسەنۇ، بۇ نېمە قىلغىنىڭ» دېگەندەك نارازىلىق نەزەردىم بىلەن تىكىلدىم. ياسىنجاننىڭ كۆزلىرىدىن يالۋۇرۇشقىمۇ، قەتئىيەتكىمۇ ئوخشاپ كېتىدىغان ئالامەتلەر ئەكس ئەتمەكتە ئىدى. شۇنىڭغا جەزم قىلالايتتىمكى، مېنىڭدىن ئۆزگە ھەرقانداق دوختۇر بۇنداق ھالەتكە دۇچ كەلگەن بولسا «خوتۇن دېگەن كاپلا قىلىپ ئاغزىغا سېلىۋالىدىغان بىر تال كەمپۈتمىدى. ماڭا ئىشەنمىگەندىن كېيىن ئۆزەڭ نېمە قىلساڭ قىل» دەپلا پېشىنى قېقىپ كەتكەن بولاتتى.

بىراق، مەن ئۇنداق قىلالمايتتىم. بۇ ئائىلە بىلەن تۇز-تائام يېيىشىۋاتقان بىر قانچە يىلدىن بۇيان ياسىنجاننىڭ ئۆز ئايالىنى 360 كۈن چۈمپەردە ئاستىدا ساقلايدىغانلىقى ماڭا روشەن ئىدى. دەسلەپتە بۇ ئىش ماڭا بەكمۇ غەلىتە تۇيۇلغان، ياسىنجان ۋە ئۇنىڭ ئانىسىغا تولا تەشۋىق قىلىپ ئاغزىمنىڭ ئون قات تېرىسى چۈشۈپ كەتكەن، مەيلى قانداق پاكىت كۆرسەتمەي، خەلىچىخاننىڭ ئاتا - بوۋىلاردىن قالغان ئۆرپ - ئادەتنى مەھكەم ساقلاش توغرىسىدا ئۇلۇغلارنى شىپىي كەلتۈ-

رۈپ سۆزلىگىنى سۆزلىگەن ئىدى. ياسىنجان مەن بىلەن گەپ تالاشمايتتى. بىراق، نەسىھەتلىرىمنىڭ ئەھمىيىتىنى قەستەن يوققا چىقارماقچى بولغاندەك، نەسىھەتىمنى مەنسىتىمىگەندەك، ياكى گېپىمدىن ھېچنېمە ئاڭقىرالمىغاندەك كۈلۈپلا ئولتۇراتتى. كالىنىڭ قۇلىقىغا ساتار چالغاندەك سۆزلىشىم ۋە ئۇنىڭ كۈلۈمسىرەپ ئولتۇرۇشى قايسىدۇ بىر نامازغا ئەزان چىقىپ، ياسىنجان تاھارەت ئېلىشقا تەرەددۇت قىلغۇچە داۋاملىشاتتى. بىر دەم ئېلىش كۈنى بازار ئايلىنىپ ئۇنىڭ دۇكىنىغا كىرىپ قالغىنىمدا ئۇ چاي ئېلىپ كەلگەن ئايالىنى خۇددى قىممەتلىك مېھماننى ئۇزاتقاندەك ئىززەت - ئىكرام بىلەن ئۇزىتىپ بولغاندىن كېيىنلا كۆڭلىدىكى گەپنى ئېيتقانىدى:

— تويىمىزدىن كېيىن مەستۈرەمنىڭ يۈزىنى ئېچىۋەتسەك ئېچىۋېتەيلى دەپمۇ ئويلىۋېدىم. ئەمما، ئانام بۇ پىكرىمگە زادىلا قوشۇلمىدى. كېيىنچە قايتا - قايتا ئويلاندىم. قارىسام چوڭلارنىڭ ئېيتقىنى يەنىلا دۇرۇس ئىكەن. سەن بىلمەيسەن، ھېلىقى قارغىش تەگكۈر كۈنلەردە ئانامنى «پەرەنجە تارتتىڭ» دېگەن گۇناھ بىلەن ئاز قىينىمىدى دەمسەن؟ ئۇ ۋاقتىدا مەن كىچىك ئىدىم. ئانامنىڭ كۆيۈۋاتقان پەرەنجىسىگە قاراپ زار-زار يىغلىغىنى، خورلانغىنىكۆز ئالدىمدىن زادىلا كەتمەيدۇ. بىر مىللەتنىڭ ئۆرپ - ئادىتىنى شۇنچىۋالا ئاياغ - ئاستى قىلغان بارمۇ؟ خۇداغا شۇكرى، ئۇ كۈنلەر كەلمەسكە كەتتى. مانا ئەمدى ھۆكۈمەت بىزنىڭ مىللىي ئۆرپ - ئادەتلىرىمىزگە ھۈرمەت قىلىۋاتىماەدۇ؟ دەپسەندە قىلىنغان ئۆرپ - ئادىتىمىزنى ھازىر ئەسلىگە كەلتۈرمىسەك قاچان ئەسلىگە كەلتۈرىمىز؟ ئاتا - بوۋىلار زامانلاردىن بېرى ساقلاپ كەلگەن ئادەتنى بىز بۇزۇۋەتسەك قانداق بولىدۇ؟ قىرغىز بىلەن ئۇيغۇرنىڭ، ئۇيغۇر بىلەن قازاقنىڭ يەنە نېمە پەرقى قالىدۇ؟ بۇ ۋىجدان بىلەن جاۋاب بېرىدىغان مەسىلە! ئۇنىڭ ئۆستىگە، ئۇلۇغلار...

مانا بۇ ياسىنجاننىڭ مەنتىقىسى، ۋارىسلىق قىلىش مىزانى ئىدى. ئۇنىڭ چىن ئېتقاد بىلەن ئەمەل قىلىپ كېلىۋاتقان بۇ مىزانى گەرچە كۈلكىلىك بىر نېمە بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ ئالدىدا كۈلۈشكە بولمايتتى. قىلغان نەسىھەتلىرىڭ ئۇنىڭغا تەسىر قىلمايتتى، يا بۇ قۇلىقىدىن كىرىپ، ئۇ قۇلىقىدىن چىقىپ كېتەتتى. يامىنى كەلسە ساڭا گۆلىيەتتى. شۇندىن باشلاپ تەشۋىقاتىمنى توختىتىشقا مەجبۇر بولغانىدىم ۋە مەستۈرەنىڭ جىگەررەڭ تور ياغلىق ئاستىدىكى يوشۇرۇن گەۋدىسىمۇ كۆزۈمگە سىڭىشكە باشلىغانىدى.

بىراق ... بىراق، مەستۈرەنىڭ ھازىرقى ئەھۋالى ھەر قانداق چاغدىكىگە ئوخشىمايتتى. پەيلىرى بۇرتۇپ چىقىپ قالغان ئۇرۇق قوللىرى، سەل كۆكىرىشكە باشلىغان تىرناقلىرى كىشىنىڭ كۆڭلىگە ئەندىشە سالاتتى. نېمىلا بولمىسۇن بىمارنىڭ يۈرەك ھەرىكىتى، بەدەن تېمپېراتۇرىسىنى ئۆلچەپلا قالماي، بەلكى تىلىنى، كۆزىنى كۆرۈپ چىقىش كېرەك ئىدى. ياسىنجان ۋە ئۇنىڭ ئانىسى بولسا... كەسپىي مەسئۇلىيىتىم يەنىلا غالىب كەلدى. ئاخىرىدا ئۇلارغا كەسكىن قىلىپ ئېيتتىم:

— ئەگەر مېنى كېسەلگە ئامال قىلسۇن دەپ باشلاپ كەلگەن بولساڭلار، ئۇنىڭ يۈزىنى ئېچىۋېتىڭلار، مەستۈرەنى ئوبدانراق تەكشۈرمىسەك بولمايدۇ. بولمىسا...!

يالۋۇرۇشلىرىمۇ، قورقۇتۇشلىرىمۇ يەنىلا كېرەككە كەلمىدى.

ئۇيغۇر كتاب توربىكتى www.uyghurkitap.com

ـ ئوبدان بالام، باشقىچە بىر ئامال قىل، مەن خۇش بولۇپ كېتەي، ئاللاھ ئالدىدا گۇناھكار بولۇشتىن يامان ئىش يوق ...

تور ياغلىقنىڭ ئىچىدىن قوقاسقا دەسسەپ سۇئالغاندەكلا بىئارام بولۇشقا باشلىغان خەلىچخانىنىڭ يالۇرغان ئاۋازىنى ئاڭلىدىم. ئۇ ئوغلىنى «سەن بىر نېمە دە» دېگەندەك نوقۇپ قويۇۋېدى، ياسىنجانغا زۇۋان كىردى. ئاللاھ ئالدىدا گۇناھكار بولۇپ قېلىشتىن قورقتىمۇ ياكى «بولمىسا» دېگەن ھەيۋىلىك سۆزۈمگە ئۆزىچە مەنا بەرديمۇ، ئۇنىڭ ياش بەزىلىرى يەنە ھەرىكەتكە كەلگەنىدى. كۆزلىرى تۇزاققا چۈشكەن كىيىكنىڭ قۇتقۇزغۇچىغا تەلمۈرگەن كۆزلىرىدەك مۆلدۈرلەيتتى.

ـ ئاداش، ئانام توغرا ئېيتىدۇ، مېنى جاھىل دەپ ئەيىبكە بۇيرۇما، خۇدانىڭ ئالدىدا گۇناھكار بولۇپ يۈرمەيلى، ئاتا - بوۋىلارنىڭ روھىمۇ خارلانمىسۇن، ئەقىدەمنى بۇزالمايمەن، سەن بۇنى ئوبدان چۈشىنىسەن...

دېمىسىمۇ، بۇلار بىلەن ئاردىلىشىپ يۈرگىنىمدىن بۇيان مەستۇرەنىڭ يۈزى ئوچۇق تۇرغىنىنى بىرەر قېتىممۇ كۆرمىگەنىدىم. ئۇنىڭ چىرايىنى بىر بولسا ئىنتايىن سەت، بىر بولسا بەكمۇ چىرايلىق دەپلا قىياس قىلالمىدىم. بەزىدە «مەستۇرە ئاز تېپىلىدىغان ساھىبجامالالاردىن بولغاچقا يات كىشىنىڭ نەزىرى چۈشمەسلىكى ئۈچۈن ياسىنجان ئۇنى چۈمپەردە ئاستىدا ساقلىسا ۋە تولىمۇ ياخشى كۆرسە كېرەك» دېگەن خۇلاسىگە كېلەتتىم.

شۇ ئەسنادا مەستۇرە ئاستاغىنە ئېگىلىپ، يېنىدىكى تولغىنىۋېدى، ياسىنجانىنىڭ چىرايىدىن يەنە قان قاچتى. ئۇ تىنتىرەپ تۇرغان ئاۋازى بىلەن يالۇرغىلى تۇردى:

ـ جېنىم ئاداش، پاتراق بىر ئامال قىلغىن، ئۇنىڭ ئازابىنى بىلەكلەت، ئالەمنى بەرگەندەك خۇش بولۇپ كېتەي ...

ياسىنجان ئەس - ھوشىنى يوقىتىپ دەپ قالغاندى. ئاخىرى قانچە كۈچەمدۇ، ياسىنجان ۋە ئۇنىڭ ئانىسىنىڭ تاغدەك مۇستەھكەم بولغان ئېتىقادىنى تەۋرەتەلمەيدىغانلىقىغا يەنە بىر قېتىم كۆزۈم يەتتى - دە ئىلاجسىز دېدىم:

ـ ئەمىسە مۇنداق بولسۇن، مەستۇرەنى ئاۋارە قىلمايلى، سەن ئۇنىڭ ئاغرىق ئەھۋالىنى سۆزلەپ بەر، بولامدۇ؟

ـ بولىدۇ ئاداش، بولىدۇ. ھەممىنى ئېيتىپ بېرىمەن، سەن دورا بېرىسەن، مەستۇرەمئەتىلا ئوڭشىلىپ، دۇكانغا چاي ئاپىرىپ بېرىدۇ، شۇنداقمۇ؟

ياسىنجاننىڭ كۆزلىرى بىردىنلا چاقناپ كەتتى. ئۇستىنى بېسىپ تۇرغان تۇغمەن تېشىنى بىر كۈچەپلا ئۆرۈۋەتكەندەك چوڭقۇر نەپەس ئېلىۋالدى. پەرەنجە ئاستىدا ياتقان مەستۇرەمۇ ئېغىرنىڭ خۇشالىلىقىغا ئورتاقلاشقاندەك، ممدىرلاپ قويدى. ياسىنجان سۆزلەشكە تەمشەلگەن ئانىسىغا «لاپ» قىلىپ قاراۋالدى ۋە ئۆزى سۆز ئالدى:

ـ سەن بىلمىسەن، تۇيۇ قىلغان تۆت يىلدىن بېرى پەرزەنتلىك بولۇشنى ئويلىمىغان بىرمۇ كۈنمىز يوق، سەن بىلمىسەن....

ـ توختا ئاداش، ھېكايەڭ بەك ئۇزدراپ كېتىدىغان ئوخشايدۇ، ـ دېدىم مەن ئۇنى ئاگاھلاندۇرۇپ، ـ مەن سورايمەن، سەن جاۋاب بەر، قانداق؟

ـ ماقۇل.... ماقۇل، ئىشقىلىپ، پەرزەنت كۆرۈش ئارزۇيىمىزنىڭ ئاللىبۇرۇن يوققا چىقىرىلغىنى بىلىپ قال، دېمەكچىمەنكى....

ياسىنجان ئۇستەلدە تۇرغىنىغا خېلى ئۇزۇن بولغان چايىنى گۇپ قىلىپلا يوتۇۋېتىپ، ئاغزىنى قولىنىڭ كەينى بىلەن ئېرتىۋەتتى - دە، ئۆزىنى توختىتىۋېلىپ سۆزىنى داۋام قىلدى:

ـ تۆت ئاي ئاللىدىدا مەستۇرەم باللىق بو-

لىدىغانلىقىمىزنى ئېيتىۋېدى، بېشىم ئاسمانغا تاقاشقاندەك بولدى. كىم بىلسۇن، بۇ بىچارىنىڭ ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قېلىشىنى، كۈنددن-كۈنگە ئورۇقلاپ كېتىۋاتىدۇ. ئاخىرى مىدىرلىيالماس ھالغا چۈشكەندە سېنىڭ ئالدىڭغا بارددىم.

— ھەيز توختىغىلى نەچچە ئاي بولدى؟

ئوغلىنىڭ ئوڭايسىزلىنىۋاتقانلىقىنى سەزگەن خەلىچىخان ئۆزىنى ئىشىكنىڭ تېشىغا ئالغانددن كېيىن، ياسىنجان پەس ئاۋازدا جاۋاب بەردى:

— بەش ئايچە بولغان ئوخشايدۇ. ئەمما پۈتۈنلەي توختىدى دېگىلىمۇ بولمايدىكەن.

— كۆڭلى ئېلىشامدۇ؟ ھۆ بولامدۇ؟

— ھەئە شۇنداق. ئۈچەي - باغرى يېنىپ چىققۇدەك ھۆ بولىدۇ.

— بېشى ئاغرىمدىكەن؟

— ۋاي بۇنى سورىمايلا قوي، بېشىم چىڭقىلىپ، ئېتىلىپ كەتكۈدەك ئاغرىيدۇ دەيدۇ. بەزى كېچىلىرى ۋايجانلاپ تاڭ ئاتقۇزىدۇ تېخى، ياغلىق بىلەن تېڭىپ باقسامۇ، ئۇۋۇلاپ باقسامۇ، قويۇپ بېرىددىغاندەك ئەمەس.

— قورسىقى مۇجۇپ ئاغرىمدىكەن يا سىرقىراپ ئاغرىمدىكەن؟

— مۇجۇپ ئاغرىيدۇ دەيدۇ، باسسا تېخىمۇ بەك ئاغرىيدىكەن.

— ئورۇقلاپ كېتىشى قاچانددن باشلانغان؟

— بويۇمدا قالدىمىكىن دېگەنددن باشلاپ. دەسلەپتە بىز سېزىكى بەك قاتتىق ئوخشايدۇ دەپ قاپتۇق. كۆڭلى تارتامدىكىن دەپ ئاچچىق - چۈچۈك نەرسىلەرنىمۇ ئەكېلىپ بەردۇق. ئەمما، ئورۇقلىغانسېرى ئىشتەيددن قالدى. ئىشتەيددن قالغانسېرى ئورۇقلاپ كەتتى. ھازىر كۈنىگە بىر پىيالىمۇ بىرنەرسە يېمەيدۇ. پېرىخۇنغا پۇل خەجلەپ ئىككى قېتىم ئوقۇتۇپ باقتۇق. پايدىسى بولمىدى.

ئۇ ئايالىنىڭ ئاغرىق سەزگۈچى نېرىپلىرى بىلەن ئۆز نېرىپلىرى تۇتىشىپ تۇرغاندەكلا سۆزلەيتتى. ئاخىرى، ئىككى تال ئۇستىخىنى روشەن بىلىنىپ تۇرىددىغان بېلەككە ئۈچ بارمىقىمنىڭ ئۇچىنى تەگكۈزدۈم.

قىلدەك ئىنچىكىلەپ قالغان تومۇر بەئەينى چۈمۈلە ماڭغاندەك ئاجىز سوقاتتى. يۈرەك رېتىمىنى پەرق ئېتىش ئۈچۈن، تىنىقىمنى توختىتىپ، تاشقى دۇنيا بىلەن بولغان ئالاقىنى تامامەن ئۈزۈشكە، سەزگۈ ئەزالىرىمنىڭ ھەننىۋا ئىقتىدارىنى بارماقلىرىم ئۇچىغا جەملەشكە قوغرا كەلدى.

15 سېكۇنت ئىچىدە سانىۋالغان ساننى تۆتكە كۆپەيتتىم. مۇسكۇللىرى زەئىپلەشكەن يۈرەك تومۇز كۈنلىرىدە قوش سۆرەۋاتقان ئورۇق ئۆكۈزدەك كۈچىمەكتە. كىلاپانلارمۇ ئۆز فۇنكىتسىيىسىنى ناھايىتى تەسلىكتە بېجىرمەكتە ئىدى. ئېغىر قانسىزلىق ۋە يۈرەك زەئىپلىكى كىسلاروت يېتىشمەسلىكنى كەلتۈرۈپ چىقارغان. بىمارنىڭ ئوسمىدەك كۆكەرگەن تىرناقلىرى خەتەرلىك ھالددن دېرەك بەرمەكتە ئىدى.

ئويغا پاتقىنىمنى كۆرگەن ياسىنجانىنىڭ چېكە تومۇرلىرى لىپىلداشقا باشلىدى. مەستۈرەنىڭ بېلىكىنى قويۇۋەتكىنىمددن كېيىنلا ئالدىراپ سورىدى:

— قانداقراق، چوڭ چاتاق يوققۇ دەيمەن، بىرەر كۈن دورا ئىچسە ياخشى بولۇپ كېتەر بەلكىم....

مەستۈرەنىڭ كېسىلىنى يامان كېسەلددن گۇمان قىلدىم. گۇمان قىلدىملا ئەمەس، مەكتەپتە ئۆگەنگەن نەزەرىيە ۋە بەش يىللىق تەجرىبەم بويىچە ھۆكۈم قىلدىم دېسەممۇ بولاتتى. پەرىزىمدە، ئۇنىڭ كېسىلى ئاخىرقى باسقۇچقا بېرىپ قالغان، يامان سۈپەتلىك ھۈجەيرىلەرنىڭ يادروسى چاقماق تېزلىكىدە

www.uyghurkitap.com

بۆلۈنۈپ، ئالگىبىرالىق نىسبەت بويىچە كۆپىيىۋاتقان ھۈجەيرىلەر تومۇر- تومۇرلارنى بويلاپ تارقىماقتا، ئەزرائىل رەھىمسىز قوللىرى بىلەن ئۇنىڭ بوغۇزىنى سىقماقتا ئىدى.

يۈرىكىم بىرىدىنلا تۆمۈر تاغاقتا تاتلىغاندەك ئېچىشىپ كەتتى، كۆز يېشىم يۇقىرى بېسىملىق پومپىدىن ئېتىلىپ چىققان سۇدەك كۆز چاناقلىرىمغا قاپلاشتى. ھايات سەپىرىنىڭ ئەمدىلا بىرىنچى مۇساپىسىنى باسقان بۇ چوكان گۆر يېنىغا قىستاپ بېرىلغان. بۇ، كىشىلەرگە قىسمەت تەقسىم قىلغاندا ئۆلۈم بىلەن كۆرۈمنى، بەخت بىلەن بەختسىزلىكنى، ئامەت بىلەن ئاپەتنى ھەر دائىم سەركەشتە قىلىۋېتىدىغان تەقدىرنىڭ بىر ئويۇنى ئىدى.

مەستۈرەغۇ كېتەر، ئەمما مەستۈرە ئۈچۈن ئەزىز جېنىنى تەقدىم قىلىشقا، تەقدىرنىڭ مەستۈرەگە ئاتقان مالامەت ئوقىغا ھېچ ئىككىلەنمەيلا مەيدىسىنى تۇتۇپ بېرىشكە ھەرقاچان تەييار تۇرغان ياسىنجان نېمە بولۇپ كېتەر؟ بۇ جۇدالىققا چىداشلىق بېرەلەرمۇ؟

مەن يالغاندىن يۆتىلىپ، ئەل ئۆمرىدە سۇ كۆرمىگەن بىنەمدەك قۇرۇپ كېتىۋاتقان گېلىمنى نەملىدىم - دە، ئورنۇمدىن تۇرۇپ تامغا ئالدىمنى قىلدىم.

—دوختۇرغا نېمىشقىمۇ بالدۇرراق ئېلىپ بارمىغانسىلەر؟! — دېدىم مەن دانە- دانە قىلىپ.

ئۆز ئاۋازىم ئۆزەمگە غەلىتىلا ئاڭلاندى. ھەر قانداق بېجىرىم يۈرەك ۋە گۇمانخورلۇقتىن خالى بولغان كۆڭۈلنىمۇ ئەندىشىگە سالىدىغان بۇ سوراقنى ئاغزىمدىن ناقولاي پەيتتە چىقىرىۋەتكىنىمگە شۇ ھامان ئۆكۈنۈپ قالدىم-يۇ، پۇشايمان قىلمىدىم. چۈنكى، بۇ بىراۋنىڭ ئۆز ئاغىنىسىگە ئەمەس، بەلكى بىر دوختۇرنىڭ خۇدا بەخشەندە قىلغان ئەزىز ھاياتنىڭ قەدرىگە سەل قارىغۇچىغا قارىتىپ ئېيتقان ۋىجدان تەئەددىسى ئىدى. قولدىن كېتىپ قالغان ۋاقىت دوختۇرنىلا ئەمەس، ھەرقانداق كىشىنى ئۆكۈندۈرەتتى.

ئۆي ئىچىدە ئېغىر سۈكۈت ھۆكۈم سۈرمەكتە. يۈرىكىمنىڭ ئۈركىگەن يىلقىنىڭ تۇياق ئاۋازىدەك تىنىمسىز گۈپۈلدەشلىرى قۇلىقىمغا ئېنىق ئاڭلىناتتى، ئەقىلغە سىغمايدىغان بۇ جىمجىتلىققا چىداپ تۇرالمىدىم، ئاستا كەينىمگە بۇرۇلۇپ، تەنە نەزەرى بىلەن ياسىنجانغا قارىدىم.

ياسىنجان ئۆينىڭ ئوتتۇرىسىدا ياغاچ ھەيكەلدەك قېتىپ قالغانىدى. ئەينەك شارچىدەك ئۇيۇپ قالغان كۆز قارىچۇقىدا ھېچقانداق ئىپادە كۆرۈنمەيتتى. ئۇستىرا تەگمىگىنىگە بىرەر ھەپتىچە بولۇپ قالغان، ئېڭىزدىكى بۇغداي كۆتەكلىرىدەك تۇرغان ساقىلى تېزلىكتە ئۆسۈۋاتقاندەك قىلاتتى. ئىككى قولى نامازغا تۇرغان كىشىدەك تاشلانغان، بېشى رۇكۇدا ئولتۇرغان نامازخاندەك بىر تەرەپكە قىيسايغانىدى.

ئۇ ئەمدى سوئالىمغا نېمە دەپ جاۋاب بېرەلەيتتى؟ ئېنىقكى، ئۇ ئايالىنى دوختۇرغا ئېلىپ بارغۇسى كەلمىدى ۋە ئېلىپمۇ بارمايتتى. ئاتا- بوۋىلارىدىن قالغان ئۆرپ - ئادەت ھۈرمىتى ئۈچۈن مانا مۇشۇنداق بەدەل تۆلىگەنىدى.

— ئاداش، نېمە ئانچە قايغۇرىسەن، مۇنداقلا سوراپ قويدۇم، دوختۇر دېگەن مۇشۇنداق دېمەي نېمە دەيتتى ئەمىسە، —دېدىم مەن زورىغا كۈلۈمسىرەپ، ئۇنىڭ مۈرىسىگە قېقىپ، — مەستۈرەڭنى ئەتە ئەتىگەندە دوختۇرخانىغا ئېلىپ بار، ئەندىشە قىلما، ئۇنىڭ چۈمپەردىسىنى ئېلىۋەت دەپ تۇرۇۋالمايمەن.

ياسىنجان يالغان ئېيتمايدىغانلىقىمنى بىلەتتى. ماڭا چىن كۆڭلىدىن ئەقىدە قىلاتتى. ئۇنىڭغا ئەپسانىلارىدىكى ياغاچ ئادەمگە بىر ئەپسۇن بىلەن جان كىرگەندەك جان كىرىشكە

باشلىدى. ئاۋۋال كۆز قارىچۇقى مىدىرلىدى، ئاندىن چىرايىدا ھاياتلىق نۇرى ئەكس ئېتىشكە، تىلى گەپكە كىرىشكە باشلىدى:

— ئۇنداقتا مەستۈرەمنىڭ كېسىلى ئېغىر ئەمەسكەن، شۇنداقمۇ، ماقۇل، بۇ دورەم گېپىڭگە كىرەي، مەستۈرەمنى ئەتە ئەتىگەندىلا ئېلىپ باراي، يەنە باشقا دوختۇرلارغا بۇيرۇپ قويۇپ يۈرمە جۇمۇ، شۇنداق قىلىدىغان بولساڭ ئىككىنچى يۈزۈڭگە قارىمايمەن. مەستۈرەم ھەر نېمە بولسىمۇ ئىمانى بىلەن بولسۇن!

ئۇ بۇ گەپنى ماڭا بىراۋنى ئەدەبلەۋاتقاندەك تەلەپپۇزدا دېدى. مەنمۇ ھېلىقى سوئالىم تۈپەيلى تۇغۇلغان يامان پەرەزدىن ئۇنىڭ يۈرىكىدە پەيدا بولغان ۋاقىتسىز ماتەمنىڭ تېزدىنلا يوقالغانلىقىغا ئىچىمدە شۈكرى قىلدىم.

مەستۈرەنى تەكشۈرۈپ كۆرۈش تەكلىپىنى بېرىشىمنىڭ بىر سەۋەبى ئاشۇ ۋاقىتسىز ماتەمنى يوق قىلىش ئۈچۈن بولسا، يەنە بىرى دىئاگنوزنىڭ ئېنىقلىقىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن ئىدى. ھەرقانداق ئەخلاقلىق ۋە ئاقىل دوختۇر كىلىنىك ئالامەتلەرگە ئاساسەن چىقارغان ھۆكمىدە يەنىلا تاساددىپىيلىققا ئورۇن تاشلايدۇ ئەمەسمۇ؟

ئەتىسى ئەتىگەندە دوختۇرخانا دەرۋازىسى ئالدىغا كەلگىنىمدە، ئايالى ياتقۇزۇلغان قول ھارۋىسىنى ئىتتىرىپ كېلىۋاتقان ياسىنجاننى يىراقتىنلا تونۇدۇم ۋە ئۇ كەلگىچە توختاپ تۇردۇم.

مەستۈرە چىرايلىق شاپتۇل چېچىكى رەڭلىك تاۋار تاشلىق يوتقانغا پۈركىنىپ ياتاتتى. بېشىدا قاردەك ئاپئاق ياستۇق بار ئىدى. ھارۋىنىڭ بىردەم ئۇ يېنىغا، بىردەم بۇ يېنىغا ئۆتۈپ پايپېتەك بولۇۋاتقان خەلىچىخان ئاچا كېلىنىنىڭ بېشىدىن ئارتىلدۇرۇپ، يوتقان چېتى بىلەن باستۇرۇلغان جىگەررەڭ قېلىن تور ياغلىقنى پات-پات تۈزەشتۈرۈپ تۇراتتى.

ئۇلار بىلەن تىنچلىق سوراشقاندىن كېيىن ھارۋا ئىتتىرىشكە ياردەملەشتىم ۋە ھارۋىنى ئامبولاتورىيە بىناسىنىڭ پەشتىقىغا يېقىن ئەكېلىپ توختاتتۇق. بىر كېچىنىڭ ئىچىدە ئىككى ئىلىك ياداپ كەتكەن ياسىنجان ئايالىنى تېگىپ كەتسىلا پارچە - پارچە بولۇپ كېتىدىغان نەپىس ئەينەك بۇيۇمنى ئاسرىغاندەك ئېھتىيات بىلەن يۆلەپ، ياستۇقنى بېلى ئاستىغا قىستۇردى - دە، ئۇستىخانلىرىنىڭ ئۇۋۇلۇپ كېتىشىدىن ئەنسىرىگەندەك ئاۋايلاپ، كىچىك بالىنى كۆتۈرگەندەك كۆتۈردى. خەلىچىخان ھېلىھەم تور ياغلىقنىڭ ھەلەكچىلىكى بىلەن بەنت ئىدى.

قوللىرىدا ئامبولاتورىيە نومۇرىنى تۇتۇپ، ئىشىك تۈۋىدە نۆۋەت كۈتۈپ تۇرغان بىمارلار مېنى كۆرۈپلا ئۆزلۈكىدىن يول بوشاتتى. مەستۈرەنى كۆتۈرۈپ بۆلمەمگە ئېلىپ كىرگەن ياسىنجانغا ئايالىنى ئىش ئۈستىلىم يېنىغا قويۇلغان تاختا كارىۋاتقا ياتقۇزۇشقا ئىشارەت قىلىۋېدىم، ئۇ ئانىسىغا قاراپ دېدى:

— ئانا، ھارۋىدىكى يوتقان - كۆرپىنى ئېلىپ كىرىپ، كارىۋاتقا سالسىلا، بۇ بىچارىنى داق كارىۋات ئۈستىدە قىيناپ قويىمىز، ئۇنىڭسىزمۇ...

بىمارلارنى مۇجۇپ تەكشۈرۈش مەقسىتىدە قويۇلغان مەخسۇس كارىۋاتقا سېلىنغان كۆرپە ھەقىقەتەن نېپىز ئىدى. بۇ كېسەللەرنىڭ تۈز ۋە تەكشى يېتىشى ئۈچۈن پايدىلىق بولۇپ، ئارتۇقچە چۈشەك سېلىشقا رۇخسەت قىلىنمايتتى. بىراق، بۇ پەۋقۇلئاددە بىمارغا ئېتىبار بولسۇن ئۈچۈن ئۈندىمىدىم.

مەستۈرەنى تەكشۈرۈش ئىشى تۈنۈگۈن كەچتىن باشلاپ بېشىمنى قاتۇرۇۋاتقان ئەڭ مۇھىم مەسىلە بولۇپ قالغانىدى. چۈنكى ئۇ ئالدى

www.uyghurkitap.com

بىلەن ئايالالار بۆلۈمىنىڭ تەكشۈرۈشىدىن ئۆتۈشى كېرەك ئىدى. قېرىشقاندەك، ئايال دوختۇر كېسەل بىلەن دەم ئېلىۋاتقاچقا، نۆۋەتچىلىك ئورنىدا بىرلا ئەر دوختۇر بار ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ياسىنجاننىڭ تەلىپىگە ئىلاجىسىز ماقۇل كەلگەنىكەنمەن. ئاخىرىدا كۈنبويىكىرىپىك قاقماي ئويلاپ تاپقان ئامال بويىچەمەستۈرەنى ياسىنجانغا كۆتۈرتۈپ، رېنتگېن بۆلۈمىگە باشلاپ كىردىم.

كونۇپكىنىڭ ئىمپولىسلىق ھەرىكىتى بىلەن رېنتگېن لامپىسىدىن ئېتىلىپ چىققان كۆزگە كۆرۈنمەس نۇر مەستۈرەنىڭ بوشىشىپ كەتكەن توقۇلمىلىرىنى تېشىپ ئۆتۈپ، ئالدىمدىكى ئېكراندا سايە پەيدا قىلىشقا باشلىدى. كونۇپكىنى يەنە باستىم، يەنە شۇ سايە، رېنتگېن نۇرلىرى تېشىپ ئۆتەلمەيۋاتقان ئەنە شۇ قورقۇنچلۇق سايە.

سايىنى كۆزەتكەنسېرى پۈتۈن تېنىمدىكى تەر بەزلىرى سەپەرۋەرلىككە كېلىپ، تەر تۆشۈكچىلىرىنىڭ ھەممىسى بىراقلا ئېچىلىپ كەتتى. ئۇزايىمنى سوغۇق تەر باستى.

B تىپتىكى ئۇلترا ئاۋازدولقۇنى ئەسۋابىنىڭ دولقۇن تۇرۇپكىسى مەستۈرەنىڭ سىلىقلاشتۇرغۇچى ماي سۈركەلگەن تېرىسى ئۈستىدە توختىماي ھەرىكەت قىلماقتا. دولقۇن تۇرۇپكىسى ئىچكى ئەزالارنىڭ ھەربىر قىسمىدىن قايتقان ئۇلترا ئاۋاز دولقۇنىنى كۆكۈش نۇر چاقناۋاتقان ئېكرانغا ئەۋەتمەكتە، ئېكراندا يەنە شۇ سايە، قورقۇنچلۇق سايە!

كىشىلەر دوختۇر، ۋىراچلارنى «قاسساپ» دەپمۇ قويىدۇ، بەزىلەر «ۋىراچ دېگەننىڭ باغرى قاتتىق، تاش يۈرەك» دېيىشىدۇ ۋە بۇنىڭغا بىزنىڭ مېدىتسىنامەكتەپلىرىدە ئاناتومىيە دەرسىنىڭ ئەمەلىيىتىگە بىرلەشتۈرۈپ ئادەم ۋە ھايۋان ئەۋرىشكىلىرىنىڭ ئىچ - قارنىنى يارغىنىمىزدىن باشلاپ، ھەرخىل ئوپېراتسىيىلەر ئېلىپ بارغىنىمىزغىچە بولغان مىساللارنى شىپىي كەلتۈرىدۇ. مانا مەن دوختۇر، دۇنيادا دوختۇردىنمۇ باغرى يۇمشاق ئادەم يوقمىكىن دەپ ئويلايمەن. شۇڭا ئالدىمىزغا كەلگەن بىمارنىڭ يۈرىكى ئازراق بولسىمۇ مىدىرلاپ تۇرىدىكەن، تىنىقى ئۈزۈلۈپ قالغان تەقدىردىمۇ ئەڭ ئاخىرقى ئۈمىدنى ئۈزمەيمىز، ئەڭ ئاخىرقى ئامالىنىمۇ ئىزدەپ باقىمىز.

لېكىن بىزنىڭ سەكراتقاچۈشۈپ قالغانلار، نى - نى قىيىن مەسىلىلەر ئالدىدا ھودۇقۇپ قالماي، ئۆزىمىزنى تەمكىن تۇتۇدىغانلىقىمىز راست. دېمەكچىمەنكى، مۇشۇ مىنۇتتا مەستۈرەنىڭ ھاياتىدىن ئاخىرقى ئۈمىدنى يەنىلا ئۈزمىدىم. ياسىنجان ئايالىنى B تىپتىكى ئۇلترا ئاۋاز دولقۇنى بۆلۈمىدىن ئېلىپ چىقىپ كەتكەندىن كېيىن، رېتسىپقا ئاغرىق پەسەيتكۈچى دورىلارىدىن بىر مۇنچە يازدىم - دە، ئايالىنى ھارۋىغا ياتقۇزۇپ بولغاندائۇنى بۆلمەمگە چاقىردىم.

— ئاغىنە، ئايالىڭ مۇنۇ دورىلارنى يەپ تۇرسۇن، ئارام بېرىدۇ، — دېدىم مەن ئۆزۈمنى ئازادە تۇتۇشقا تىرىشىپ.

— رەھمەت ئاداش، بىر ئەسقاتتىڭ جۇمۇ.

ئۇنىڭ چىرايىدا باشقىچە ئالامەت كۆرۈلمىدى. ئۇ ئايالىنىڭ مەن يېزىپ بەرگەن دورىلار بىلەن ساقىيىپ كېتىدىغانلىقىغا ئىشەنگەندەك قىلاتتى. مېنىڭ يەتمەكچى بولغان مەقسىتىممۇ دەل شۇ ئىدى.

— بۇ دورا پايدا قىلىدۇ، دېگەن قەرەلىدە يەپ بەرسۇن، — مەن ئادەتتىكى مەسلىھەت ئاھاڭىدا گېپىمنى داۋاملاشتۇردۇم، — «سەۋەب قىلساڭ سېۋەتتە سۇ توختايدۇ» دېگەن گەپ بار ئاداش، مېنىڭچە، ئايالىڭنى ئۈرۈمچى تەرەپلەرگە ئاپىرىپ دەم ئالدۇرغاچ

داۋالىتىپ كەلسەڭ بولارمىكىن دېگەن ئويۇم بار، ئۆزۈڭمۇ تېخى مۇشۇ بازارنىڭ تېشىغا چىقىپ باقمىغان يېتىم.....

ياسىنجاننىڭ چىرايىدا ئوچۇق ھاۋادا بىرددىنلا قارا بۇلۇتلار قۇتراپ، «شار» قىلىپلا يامغۇر يېغىپ يەنە بىرددىنلا ئېچىلىپ كەتكەندەك ھال يۈز بەردى. ھېلىمۇ ياخشى، ئۇ ئاخىرىدا مېنىڭ مەسلىمىتىمنى چىن مەسلەھەت ھېسابلىمىغاندى. ئۇ بېشىنى قاشلاپ تۇرۇپ دېدى:

— بۇ گېپىڭمۇ بولىدىغان گەپ ئىكەن. مەسئۇرەمنىڭ ماشىنىدا ئولتۇرغۇچىلىكى يوق، قانداق قىلساق بولار.

— نېمانچە غەم يەيسەن، قول - ئىلكىدە يوقمۇ ئەمەس، ئايروپىلانغا ئولتۇرساڭ بىر دەمدىلا ئۆزەڭنى ئۇرۇمچىدە كۆرىسەنغۇ.

ئۇ سەل ئويلىنىۋېلىپ كۈلۈمسىرىدى:

— پۇل-پۈچەكنىڭ ئىشىغۇ بىر گەپ بولار، ئاڭلىسام، بېلەت ئالماق تەس دەيدىغۇ؟

— غەم قىلما، ئاغىنەڭنىڭ قولىدىن ھېچ ئىش كەلمەيدۇ دەمسەن؟

ياسىنجان كۈلۈمسىرەپ قويدى، ئۇ خاتىرجەم ھالدا بۆلمەمدىن ئۆزىغا ئاندىن كېيىن، دەرھال تېلېفون ئېلىپ، ۋىلايەتلىك دوختۇرخانىغا بېلەت ئېشىنى ھاۋالە قىلدىدم. چۈنكى، بايام دېگەندەك، بۇ يەردىكى تەكشۈرۈش بىلەنلا ئاخىرقى ھۆكۈمنى چىقارغىلى بولمايتتى. كېسەل خاراكتېرىدىكە چوڭ دوختۇرخانىلاردا توقۇلما ئېلىپ تەكشۈرۈش ئارقىلىقلا ھۆكۈم قىلغىلى بولاتتى.

ئەقىللىق كىتابخان ئېھتىمال: «سەن بىر دوختۇر، ئۇنىڭ ئۈستىگە دوختۇرخانىنىڭ كاتتا باشلىرىدىن بىرى تۇرساڭ، كېچىككىنە مەۋە - چېۋە دۇكىنىنىڭ بۇ كىچىك ئوغلى، ساددا، جاھىل مىجەز خوجايىنى بىلەن قانداق تېپىشىپ قالغانسەن ۋە شۇنچە ئېچەكىشىپ كەتكەنسەن» دەپ سورىشى مۇمكىن. راست، كەسپىمىزنىڭ چىگىتتەك ئورتاقلىقى يوق، ئۇرۇق - تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتى ئۇ- ياقتا تۇرسۇن، ھەتتا يۇرتداشمۇ ھېسابلانمايمىز. بىراق، تەقدىر شۇنچىلىك قاقىباش ۋە تاساددىپىيلىقلارنىڭ ئانىسى ئىكەنكى، ئۇ بىر- دىنى بىرددىن جۇدا قىلىپ، بىرىنى بىرىگە باغلايدىكەن. مەقسەتسىز ئۇچۇپ ئۆتكەن تەق- دىر شامىلىدىن ئويلىمىغان نەتىجىلەر پەيدا بولىدىكەن. ياسىنجان بىلەن بولغان دوست- لۇقىمىزمۇ ئەنە شۇنداق تاساددىپىيلىقسەۋەبى بىلەن باشلانغانىدى.

مېھرىتىسىنا ئىنىستىتۇتىنى پۈتتۈ- رۈپ، بۇ ناھىيىنىڭ دوختۇرخانىسىغا خىزمەتكە كەلگىنىمنىڭ تۇنجى يىلى ئىدى. قار ئۇچقۇن- لىرى پىلدىرلاپ، شامال ئۇرۇپ تۇرغان بىر كەچلىكى بازارغا گۆش سېتىۋالغىلى بارد-م. ئۇ چاغدا تېخى بويتاق ئىدىم. چوك قازان تامىقىغا قاراشلىق بويتاق ئاده تته تاماق لەز- زىتىدىن مەھرۇم قالىدىغان گەپ ئىكەن. شۇ كۈنلەردە پەقەت كىچىككىنە ئالىۋمىن قازان، كىرىسىن ئوچىقى ۋە شورپا سېلىش ھۈنىرىملا مېنى ئانچە - مۇنچە لەززەتتىن بەھرىمەن قىلىۋاتاتتى.

ھاۋا ياخشى بولمىغانلىقى ئۈچۈنمىكىن، شۇ كۈنى گۆشكە شېكەر چۈشۈپتۇ. بىر بېسىپ، ئىككى بېسىپ كانارغا ئېسىلغان بىرسان گۆش- نىڭ يېنىدا پىچىقىنى بىلەپ تۇرغان ئورا كۆز، سېمىز بۇرۇت قاسساپ يىگىتنىڭ ئالدىغا كەلدىم. نېمە ئۈچۈنكىن، ئۇنىڭ ئالدىدا خېرى- دار ئاز ئىدى. ئۇ پىچىقىنى تاشلاپ، كىچىك پالتىسىنى ئالدى - دە، بىر پارچە بويۇن گۆشكە قۇلاقچىلىق لوق گۆشنى چاپلاپ جىگىغا سالدى. ئۇ گۆشنى گېزىت قەغىزىگە ئوراپ

www.uyghurkitap.com

ماڭا دەبدەبە بىلەن تۇتقۇزغاندىن كېيىن، باھانى ئېيتتى - دە، پۇلنى پەشتامىسىنىڭ يانچۇقىغا سېلىۋېتىپ،ماڭاقاراپ يېقىمسىز ھىجىيىپ قويدى.

— ئاداش توختاپ تۇرۇڭا؟

مەن قەدىمىمنى ئىتتىك توختىتىپ كەينىمگە قاراپلا كىچىككىنە دۇكانغا تولۇپ كەتكەن قۇرۇق يېمىش خالتىلىرى ئارىسىدىن چىقىپ كېلىۋاتقان دىقماق، بۇغداي ئۆڭلۈك بىر يىگىتنى كۆردۈم. ئۇ ماڭىمۇ سەپسالماي ئۇدۇل قاسساپ يىگىتنىڭ ئالدىغا باردى - دە:

— ئاغىنە، پۇلنى دەپ ئىنسابىمىزنى يوقاتساق بولمايدۇ، — دېدى ئۇ قاسساپقا قاراپ سوغۇق كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ، ئارقىدىنلا ئۇنىڭ كۆزى پەشتامىنىڭ يانچۇقىغا قادالدى. قاسساپ لاسسىدە بوشاشتى، تىترەپ تۇرغان قوللىرى بىلەن بىر يۈەن پۇلنى چىقىرىپ ماڭا ئۇزىتىپ تۇرۇپ دېدى:

— خاپا بولماڭ، بىر كويىڭىزنى ئارتۇق ئېلىپ قويۇپتىمەن.

مەن بۇ سىرلىق ۋەقەگە ئانچە دىققەت قىلىپمۇ كەتمىدىم. ئىككى كۈندىن كېيىن كۆزلىرىدىن جەزبىلىك ئوت چاقناپ تۇرىدىغان بۇ يىگىت بىلەن يولدا ئۇچرىشىپ قالغاندىن كېيىنلا ۋەقەنىڭ تېگىگە يەتتىم. ئەسلىدە مېنىڭ بۇ يەرلىك ئەمەسلىكىمنى سەزگەن قاسساپ ماڭا غىچلا ئۇستىخان بەرگەنىنىڭ ئۈستىگە بازار باھاسىدىن بىر يۈەن ئارتۇق ئېلىۋالغانىكەن. دۇكاندا ئولتۇرۇپ ھەممىنى كۆزىتىپ چىققان ياسىنجان ئادەتتە ئۆزى بىلەن خېلى ياخشى ئۆتىدىغان قاسساپنىڭ نائىنسابلىقىغا ئاچچىقى كەپتۇ - دە، سودىمىزغا ئارىلىشىپتۇ.

ئۇ مېنى ئۆيىگە تەكلىپ قىلىپ چىڭ تۇرۇۋالدى. راستىنى ئېيتسام بۇ يىگىت چىن ئىنسانلىقىدىن ماڭا يېقىپ قالغانىدى. شۇڭا ئارتۇقچە تۈزۈت قىلىپ كەتمىدىم. دوستلۇقىمىز ئەنە شۇ كۈندىن باشلاندى. پەرەنجىلىك مەستۈرە بىلەنمۇ شۇ كۈنى تونۇشقانىدىم.

مانا ھازىر دورىنىڭ كۈچى بىلەن بىردەملىك ئارامغا ئېرىشكەن مەستۈرە كەينىگە قويۇپ بېرىلگەن ئورۇندۇققا يۆلىنىپ، ئالدىمدا ئولتۇرىدۇ. ياسىنجان بولسا مەن بىلەن يانمۇيان. ئايروپىلان ئاپئاق بۇلۇتلارنى پەستە قالدۇرۇپ، رېتىملىق چىرقىراپ، 10 مىڭ مېتر ئېگىزلىكتە ئۇچۇپ كېتىپ باردۇ. مېنىڭ قانداق بولۇپ بۇ بەختسىزلەر بىلەن بىللە سەپەرگە ئاتلانغىنىم ھەققىدە كىتابخانلارنىڭ بىر نەرسە بىلگۈسى كېلەر. ئېيتقىنىمدەك، مەن ياسىنجاننىڭ بىردىنبىر ئىشەنچلىك دوستى، ئۇنىڭ نەزەرىدە ئۇنىڭ مەندىن باشقا يۆلەنچۈكى يوق. ئۇنىڭ ئەڭ ئامراق ئايالىنىڭ تەقدىرى مىكروسكۇپ ئاستىغا چۈشىدىغان كىچىككىنە بىر پارچە توقۇلمىدا. ياخشى كۈننىڭ يامىنى بولۇپ قالسا بۇ بىچارە نېمە بولۇپ كېتەر، يېنىغا قارىسا ھەممىسى يات، ئاھ ئۇرسا ئاھىنى ئاڭلايدىغان، ئەقەللىسى ئىككى ئېغىز تەسەللىي بېرىدىغان ئادىمى يوق... «سەن ئۆزۈڭنى ياسىنجاننىڭ دوستى ھېسابلامسەن، ئۇنداقتا دوستلۇقنى يەتكۈزىدىغان، دوستلۇق مېھرىڭ ئارقىلىق مۇزلىغان يۈرەكنى ئېرىتىدىغان ۋاقتىڭ كەلدى» بۇ — ۋىجدانىمنىڭ بۇيرۇقى ئىدى. مۇشۇ بۇيرۇقنىڭ دەۋىتىدە كەسكىن قارارغا كەلدىم-دە، ئىنسانپەرۋەر ئىشداشلىرىمنىڭ دەۋىتى بىلەن دوستۇمغا ھەمدەم بولۇپ يولغا چىقتىم...

ئايروپىلان بۇلۇت توپىنى كەينىدە قالدۇرۇپ، كۈمۈشتەك پارقىراپ تۇرغان تەڭرىتاغ چوققىلىرىدىن ھالقىپ ئۆتتى: قارىيىپ تۇر-

غان قاردىغا يىزارلار، ئۇ يەرگە، بۇ يەرگە تاشـ
لاپ قويۇلغان سەرەڭگە قاپلىمىدەك ئاق بىناـ
لار ئاقۇش كاپرون ياغلىقتەك ئۇزۇپ يۈرگەن
مانان ئاستىدا خېلى ئېنىق كۆرۈنۈشكە باشـ
لىدى. ئۇگدەۋاتقانلار سەگەكلەشتى. ئۇخلاپ
قالغانلار ئويغاندى. سەپىرىنىڭ ئاخىرقى مەنـ
زىلىگە يېقىنلىشىپ قالغان يولۇچىلار: «ئەنە
قارا، مانا قارا» دېيىشىپ سۆرەن سېلىشىپ،
كۆزنەكلەرنىڭ سوغۇق ئەينىكىگە يۈزلىرىنى
يېقىشتى.

دەل شۇ چاغدا مەستۇرەنىڭ ۋىجدىك گەۋدـ
سىنىڭ بىلىنەر - بىلىنمەس مىدىرلاۋاتقانلىـ
قىنى كۆرۈپ قالدىم. قانداقتۇر بىر چىگىش
مەسىلىنىڭ بېشىغا چىقالمايۋاتقان ئىختىيارـ
چىدەك، يوغان بېشىنى ئالقانلىرى ئارىسىغا
ئېلىپ خىيال دېڭىزىغا غەرق بولۇپ كەتكەن
ياسىنجان بۇ هالنى كۆرمىدى. ئۇنى ئاگاهـ
لاندۇرۇشقىمۇ ئۇلگۈرمەي ئورنۇمدىن دەس
تۇردۇم - دە، مەستۇرەنى يۆلەشكە تەرەددۇت
قىلدىم. سۆزسىزكى، ئاڭلاش ۋە پىكىر قىلىش
ئىقتىدارىنى تېخى تامامەن يوقاتمىغان مەسـ
تۇرەگە يولۇچىلارنىڭ خاھىشى تەسىر قىلـ
غانىدى. ياق، يولۇچىلارنىڭ خاھىشى ئەمەس،
ئىنسانىدا بولىدىغان يېڭىلىققا قىزىقىش، سېـ
خى تەبىئەتنىڭ ماهىر قولى بىلەن يارىتىلـ
غان گۈزەل مۆجىزىلەردىن لەززەتلىنىش ئۈيـ
غۇسى ئۆز تەبىئىتى بويىچە ئۇنىڭ نېرىدىلىرـ
غا مىدىرلاش بۇيرۇقىنى بەرگەنىدى!

هايات ئەنە شۇنداق گۈزەل، هاياتتىن لەزـ
زەتلىنىش ئۈيغۇسى ئەنە شۇنداق ئېركىن،
ياشاش ئىستىكى ئەنە شۇنداق غالىب. پۈتۈن
مەۋجۇداتلارنىڭ ئانىسى بولغان تەبىئەتلا
ئۆزى جان ئاتا قىلغان جانلىقلارنىڭ تاجـ
سى بولمىش ئادەمزاتقا ئەنە شۇنداق ئىممىتـ
ياز ۋە ئۈيغۇ بەخش ئېتەلەيدۇ. ئۆزىدىن هو-
زۇرلىنىش بۇيرۇقى بېرەلەيدۇ...

بارماقلىرىم مەستۇرەنىڭ مۇرىسىگە تېگىشى
بىلەنلا كۈچلۈك بىر قول مۇرەمدىن ئارتىلدۇـ
رۇپ ئۆزىتىلدى - دە، هېچ هايالسىز قولۇمـ
نىڭ ئورنىنى ئىگىلىمدى. بۇ ياسىنجانىنىڭ
قولى ئىدى. ئۇ كۆزلىرىمگە بىر چاغلاردا هېـ
لىقى قاسساپنىڭ كۆزىگە قادالغان نەزەر بىـ
لەن قاراپ قويۇپ، ئايالىنى پەم بىلەن يـۆـ
لەپ رۇجەك ئەينىكىگە يېقىنلاشتۇردى. ئۇ
تەبىئەتتىن قۇربىنىڭ يېتىشچە زوقلانماقتا
ئىدى. ياق، ئۇنىڭ زوقلانغىنى تۇمانلىق دۇنـ
يا ئىدى. پەرەنجىنىڭ هەر بىر تال يىپى
ئۇنىڭ كۆزىگە قەپەز ئىچىدىكى قۇشنىڭ كۆزىـ
گە كۆرۈنگەن شادلاردەك، تۇرمىدىكى مەھبۇسـ
نىڭ كۆزىگە كۆرۈنىدىغان پولات رىشاتكىلارـ
دەك بولۇپ كۆرۈنەتتى. ئۇ، ئۇنىڭ كۆرۈش
سەزگۈسى بىلەن رەڭدار دۇنيانى ئايرىپ
تاشلاپ، بارچە گۈزەللىكنى خۇنۈكلەشتۈرەتتى.

جىسمى مەۋجۇداتلار ئىچىدە ئادەم
ئەڭ مۇكەممەل يارىتىلغان مەخـ
لۇق. ئۇنىڭ هەربىر ئەزاسى شۇنداق
مۇهىم فۇنكسىيەنى زىممىسىگە ئالغانكى،
خۇدا هېچقايسىسىدىن ئايرىمىسۇن. قولىدىن،
ئاياغتىن، تىلىدىن، قۇلاقتىن مەھرۇم قىلسـ
مۇ مەيلى، ئەمما كۆزىدىن مەھرۇم قىلمىسۇن.
ئىنسان ۋۇجۇدى بىلەن دۇنيانى تۇتاشتۇرـ
دىغان رۇجەكتىن، تۇيغۇ بىلەن تەبىئەتنى
باغلايدىغان رىشتىدىن مەھرۇم قىلمىسۇن!

ئېسىمگە كەلدى، بىر چاغلاردا زۆرۈرىيەت
تۈپەيلى، ياسىنجاننى ئىزدەپ، ئۇنىڭ ئۆيىگە
بېرىپ قالدىم. تەقدىر شۇنداق ئورۇنلاشتۇرـ
غانمۇ، ياكى بىر تاسادىپىيلىقمۇ، ئىشىكتىن
كىرىپلا ياسىنجاننى ئەمەس، بەلكى پەرەنجە
بىلەن پۈركۈنۈپ، پەرەنجە ئىچىدە قىوللىرىنى
مىدىرلىتىپ ئولتۇرغان مەستۇرەنى كۆردۈم...

بوسۇغا ئىچىگە تاشلانغان قەدىمىمنى تارتىۋېلىشنى ياكى ئۇنىڭدىن ئەھۋال سوراپ قويۇشنى بىلمەي بىر سېكۇنتقا مەڭدەپ قالدىم.

— هوي، ئەسقەر دوختۇرغۇ بۇ، كېلىڭ، تۆرگە ئۆتۈڭ، — دېدى پەرەنجىلىك گەۋدەلىككىدە قوزغىلىپ، — ياسىنجان بولمىسا، مانا مەن بار، يار لېۋىگە بېرىپ قالغاندەكلا توختىۋالدىڭىزغۇ!

«يا پىردىم» دېدىم ئىچىمدە كارىۋاتنىڭ قىرىغا ئاۋايلاپ ئولتۇرۇۋېتىپ، — بۇ چوكان سۆزلىيەلەيدىكەندە تېخى، چاقچاقچىدەك تۇرامدۇ نېمە؟

ئۇنىڭ ئاۋازى بەكمۇ يېقىملىق ۋە زىل ئىدىكى، كىشىگە رويالنىڭ زىل كونۇپكىلىرى ياكى ئىسكىرىپكىنىڭ بىرىنچى سىمى بىلەن ئورۇندالغان نەپىس موزىكىدەك هوزۇر بېغىشلايتتى. مەستۈرەنىڭ چىرايىنى بىرقېتىممۇ كۆرمىگەن بولساممۇ، شۇ چاغدا مەن يەنە بىر قېتىم ئۇنى جەزمەن چىرايلىق بولسا كېرەك دېگەن خۇلاسىگە كەلگەنىدىم. چۈنكى يارىتىلىشىدا، خۇدانىڭ چىراي تەقسىماتىدا بېخىللىق قىلىۋاتقان كۈنلىرىگە توغرا كېلىپ قالغان ئايال جىنىسلىقلارنىڭ ئاۋازىدا بۇنداق يېقىملىقلىق، جەلىپكارلىق بولۇشى ئەسلا مۇمكىن ئەمەس ئىدى. مەستۈرە چاي كەلتۈردى. چاي ئوتلاۋېتىپ، كارىۋات ئۈستىدە تۇرغان كەشتىگە كۆزۈم چۈشۈپ قالدى - دە، ئۇنىڭدىن سورىدىم:

— كەشتىنى ئەجەپ چىرايلىق ئىشلەيدىكەنسىز، بۇ شاپتۇل چېچىكى بەكمۇ ئەينەن چىقىپتۇ.

— ياخشى دەپ كەتكىلىمۇ بولمايدۇ، ئەمما شاپتۇل چېچىكىنىلا خېلى ئوبدان كەشتىلىيەلەيمەن.

— شاپتۇل چېچىكىنى ياخشى كۆرىدىغان ئوخشىمامسىز؟

— ھەئە، شاپتۇل چېچەكلىگەن پەسىلدە تۇغۇلغانكەنمىشمەن. شۇنىڭ ئۈچۈن شاپتۇل چېچىكىنى ياخشى كۆرسەم كېرەك.

دېمىسىمۇ، تۆت تامنىڭ ھەربىرىگە بىرىدىن شاپتۇل چېچىكى كەشتە ئېلىنغان رامكا ئېسىلغانىدى. شاپتۇل چېچىكىگە مەھلىيا بولۇپ كەتتىممۇ ياكى ياسىنجاننى كېلىپ قالار دېدىممۇ، ئىشقىلىپ ئولتۇرۇپ قالدىم. ئارىلىقتىكى جىمجىتلىقتىن زېرىكىپ، يەنە سورىدىم:

— مۇشۇ كۈنلەردە يەنە نېمىشقا يۈزىڭىزنى يۆگەپ يۈرىسىز؟

ئاخىرقى بوغۇم ئاغزىمدىن چىقىپ بولمايلا يۈزۈم بىردىنلا قىزىشىپ كەتتى، بۇ سوراشقا تېگىشلىك سوئال ئەمەسلىكىنى بىراقلا ھېس قىلدىم. مارىلاۋاتقان بىركىم سۆزۈمنى تىڭشاپ خاتىرىگە يېزىۋاتقاندەك، فوتو ئاپپاراتنىڭ كۆزى ماڭا تىكىلگەندەك ئالاق - جالاق بولۇپ ئەتراپىمغا قاراپ چىقتىم. لېكىن مەستۈرە ھېچنېمىنى سەزمىگەندەك جاۋاب بەردى:

— بۇ مېنىڭ ئىختىيارىمدىكى ئىش ئەمەس، ياسىنجان شۇنداق قىلىشىمنى خالايدۇ. بولمىسا ئېغىر پەرەنجىنى سۆرەپ يۈرۈشنى كىم خالايدۇ دەيسىز؟

— ئەمىسە ئۇنى تاشلىۋەتسىڭىز بولمامدۇ، ياسىنجانمۇ بەلكىم سىزدىن رەنجىپ يۈرمەس.

— ياق، رەنجىيدۇ، مەنمۇ ئۇنىڭ ئىرادىسىگە خىلاپ ئىش قىلىشنى ھەرگىز خالىمايمەن.

— نېمىشقا؟

— نېمىشقا دەيسىزا، — دېدى ئۇ ئەجەپلەنگەن ھالدا، — ئۇ ماڭا بەكمۇ ئامراق، ئۇ نېمىنى خالىسا شۇنى قىلمىسام بولامدۇ؟

جىمىپ قالغىنىمنى سەزگەن مەستۈرە مېنى رەنجىپ قالدى دەپ ئويلىدىمۇ، ئۆزىچە سۆزلەشكە باشلىدي:

ـ ئاتا ـ ئانام تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرگىنىمدىن كېيىنلا مېنى مەكتەپتىن چىقىرىۋېلىپ، يۈزۈمنى يېپىشنى بۇيرۇغان. دەسلەپتە ماڭا بۇ غەلىتە تۇيۇلدى، پەرەنجە بىلەن ساۋاقداشلىرىمغا كۆرۈنۈشتىن خىجىل بولۇپ، ئەتىدىن كەچكىچە ئۆيدىن چىقمايدىغان بولۇۋالدىم. كېيىنچە بارا ـ بارا كۆنۈپ كەتتىم. بەزىدە بېشىمغا پەرەنجە تاشلاپ قويغان مەرھۇم ئاتا ـ ئانامدىن سۆيۈنۈپ كېتىمەن. بولمىسا مۇشۇنداق ئوبدان ئەر ماڭا نېسىپ بولارمىدى؟ ياسىنجان ۋە خەلىچىخان ئانام پاكىز قىز ئىكەن دەپلا ماڭا ئەلچى قويغان.

ـ ھە، مۇنداق دەڭ، ـ دېدىم مەن بېشىمنى لىڭشىتىپ، ـ بۇغۇ بولىدىغان گەپ ئىكەن، ئەمما، ياغلىقنىڭ ئىچىدىن قارىسىڭىز، بىر نەرسىلەرنى ئېنىق كۆرەلەمسىز؟

ـ كۆرەلەيمەن، بىراق، كۆرگىنىمنىڭ ھەممىسى تۇمانلىق دۇنيا. دۇنيا كۈنبۇيى گۇگۇمدەك تۇيۇلىدۇ...

مەستۈرەنىڭ ھازىر كۆرۈۋاتقىنى شەكسىزكى تۇمانلىق دۇنيا ئىدى. نەزەرىدە پۈتكۈل دۇنيا گۇگۇم قوينىدا، تەبىئەت ئېتىكىدەزاۋال ھۆكۈم سۈرەتتى.

ئۈرۈمچىگە كەلگەن كۈننىڭ ئەتىسىگىلا مەستۈرەنى ساۋاقداشلىرىمنىڭ ياردىمىدە كېسەلخانىغا ئالدۇردۇق. ئىككى كۈن ئۆتكەندىن كېيىن مەسئۇل دوختۇر مېنى بۆلمىسىگە چاقىرىۋالدى ـ دە، دىئاگنوز قەغىزىنى ئۇزاتتى. ئۇنىڭ پەقەت دوختۇرلاردىلا بولىدىغان، دوختۇرلارلا ھېس قىلالايدىغان چىراي ئىپادىسى ھەممىنى چۈشەندۈرۈپ تۇراتتى. ئالقانچىلىك قەغەزگە مۇنداقچىلا كۆز يۈرگۈرتۈپ چىقتىم. قىزدۇرۇلغان بىرپارچە مېتالدەك قولۇمنى كۆيدۈرۈۋاتقان بۇ قەغەز بەئەينى ئۆلۈم خېتى ئىدى. ھەر بىر خەت ئاردىسىدا ۋەھىمىلىك ئۆتكۈر چىشلىرىنى پارقىرىتىپ، قانلىق كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ تۇرغان بىرمەخلۇق كۆرۈنۈپ تۇراتتى. بۇ مەخلۇقنىڭ تۆمۈر تىرنىقى بەختسىز مەستۈرەنىڭ يۈرىكىنى مۇجۇپ، قان تومۇرلىرىدىكى ئاخىرقى بىرتامچە قاننى سۈمۈرمەكتە ئىدى. ئۇنىڭغا ھەر قانداق كۈچمۇ، پەممۇ تەڭ كېلەلمەيتتى.

باش دوختۇر بىمارنى دەرھال قايتۇرۇپ كېتىش تەكلىپىنى بەردى. ئوپېراتسىيە قىلىپ، ھەرمىنۇتتا يۈز بېرىشى مۇمكىن بولغان پاجىئەنى بىرقانچە كۈن، ھېچبولمىغاندا بىر قانچە سائەت بولسىمۇ كېچىكتۈرۈش يولىدىكى ئۇرۇنۇشلىرىممۇ ئاخىرقى ھېسابتا يوققا چىقتى. ئەمدى قانداق قىلىپ بولمىسۇن، ئەھۋالنى ياسىنجان ئالدىدا ئاشكارا قىلماي بولمايتتى.

ئويلاۋېرىپ كاللامنىڭ قېتىقى چىقىپ كېتەي دېدى، شۇم خەۋەرنىڭ ياسىنجانغا بولغان زەربە كۈچىنى ئاجىزلىتىشنىڭ چارىسىنى تاپالمىدىم. ساقايماس كېسەل بەرىبىر ئۆلۈمدىن دېرەك بېرەتتى. ئۆلۈمنىڭ ئۆزى ئىرادىدىن تاشقىرى بولغان شۇم خەۋەر ۋە دەھشەتلىك زەربە ئىدى.

ئۇچى يوق يىپتەك چىگىشلىشىپ كەتكەن خىيال قوينىدىن پەقەت دوختۇرنىڭ ئاگاھلاندۇرۇشى بىلەنلا ئۆزەمنى تارتتىم. دوختۇرنىڭ ھوزۇرىدىن چىقىپ ياسىنجاننى بىر خالى يەرگە باشلاپ كەلدىم ـ دە، كۆزۈمنى يۇمۇپ ئەھۋالنى بايان قىلدىم.

كېچە ـ كېچىلەپ كۆز يۇممای، تېتىغۇدەك بىر نەرسە يېمەي، ئايالىدىنمۇ بەكرەك ياداپ كەتكەن ياسىنجان ئاغزىمغا قارىغىنىچە تۇرۇپ قالدى. كۆز قارىچۇقىمۇ، كىرپىكلىرىمۇ ھەرد ـ

كەتتىن توختىدى. تىنىقمۇ ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى.

ـ ئاداش... ئاداش، ئۆزەڭنى بېسىۋال...

ئۇنىڭ بۇ ھالىنى كۆرۈپ، يۈرىكىم قېچە - دىن چىقىپ كەتكىلى تاسلا قالدى. ئۇششۇك تەككەن يوپۇرماقتەك ساغىرىپ، تەپسلا يىقە - لىدىغان كونا تامدەك ئاجىزلاشقان تېنى ۋە زىيادە چىگىتىلغان تاردەك تارتىشىپ كەت - كەن نېرۋىلىرى تۈيۈقسىز تۇگىشىشى مۇمكىن ئىدى. تەبىئىي ئىلىمدە بۇنداق ئالامەتلەر خەتەرلىك ئەھۋال قاتارىغا كىرەتتى. مەن ئۇنىڭ مۇرىسىگە قولۇمنى قويۇپ، ئۇنى سە - گەكلەشتۇرۇشكە تىرىشتىم.

ياسىنجان يامان چۈشتىن چۆچۈپ ئويە - غانغاندەك، ئېسىگە كەلدى. بايامقى سۆزلە - ردىم قۇلىقىغا كىرمىگەندەك، ياكى ئەستەساق - لىغۇچى مېڭە ھۈجەيرىلىرى بۇنداق سۆزلەر - نى خاتىرىگە ئېلىشتىن باش تارتقاندەك، مەندىن يېنىشلاپ سورىدى:

ـ ئاداش، بايام بىرنېمە دېگەندەك قىلە - ۋېدىڭ...

ئالدى بىلەن ئۆزەمنى توختىتۇۋېلىپ: «ھەممىزنىڭ تەقدىرى خۇدانىڭ ئىلكىدە، ھەممىز ئاخىرى بىر كۈن ئۇنىڭ دەرگاھىغا كېتىمىز» دېگەندەك گەپلەر بىلەن بىرقانچە ئېغىز تەسەللىي بەرگەندىن كېيىن، بايامقى سۆزۈمنى ئىخچاملاتەكرارلىدىم. ئۇ دەسلەپتە بەزگەكتەك تىترىدى. ئاستا - ئاستا كۆپە - يىشكە باشلىغان ياش ئولتۇرۇشۇپ كەتكەن كۆزلىرىنى تولدۇردى. ئارقىدىنلا مەھكەم تۇتۇلگەن مۇشتى بىلەن يوتىسىغا بىرنى ئۇردى - دە، ئۆپكىدەشكە باشلىدى.

ـ ياق، ئۇلار خاتا سۆزلەۋاتىدۇ، سەنمۇ ئۇلارغا بولۇشۇپ خاتا گۇۋاھلىق بېرىۋاتە - سەن، مەستۇرەم ساقىيىدۇ، خۇدا شۇنچالىق بېرىدۇ، ئۇنىڭ ئۆلۈشى مۇمكىن ئەمەس...

مەن ئۇنچىقىمىدىم. ئۇنىڭغا ھازىر ھەر قانداق گەپ ئارتۇقچە ئىدى.

ئۇ تۈيۈقسىز بوينۇمغا ئېسىلدى. مەيدەم - گە بېشىنى قويۇپ تىترەك ئاۋاز بىلەن دېدى:

ـ ئاداش، دوختۇرلارغا يالۋۇرايلى، ئۇلار مەستۇر، مىنىڭ كېسىلىگە ئامال قىلسۇن، ئۇنى ساقايتىپ ئاندىن ئېلىپ كېتەيلى، بولامدۇ! ئۇ مېنى ھەدەپ سىلكىيەتتى، مەندىن جاۋاب تەلەپ قىلاتتى. مەن پەقەت ئۇنىڭ تەلىپىگە ماقۇل بو - لۇپ، باش لىڭشىتىشقا مەجبۇر ئىدىم.

چۈشتىن كېيىن باھار ئىلىملىقلىغا چۆ - گەن بۇ شەھەرنىڭ ئاسمىنى ئاجايىپ سۈزۈ - لۈپ كەتتى. دوختۇرخانا ھويلىسىدىكى شاپتۇل دەرەخلىرىنىڭ شاخلىرىدا ھۆپپىدە ئېچىلىپ كەتكەن قىزغۇچ چېچەكلەر تىنىق ئاسمان ئاستىدا خۇددى كۆك قەغەزگە سىزىلغاندەك جۇلالىناتتى. تەكشى قىرقىلغان قاردىياغاچ كۆچەتلىرىمۇ كۆكىرىپ قالغان. قىش بويى پارنىكلاردا ئۆسۈپ يېتىلگەن تەشتەك گۈل - لىرى قاردىياغاچ قورشاۋىدىكى ئېتىزدا باھار ئاپتىپى بىلەن سۆيۈشمەكتە ئىدى.

بولغۇسى ماتەمنىڭ قايغۇسىدا پاراكەندە بولۇۋاتقان كۆڭلۈم بۇ مەنزىرىدىن ھوزۇر - لىنىشنى خالىمىدىمۇ، چېكىۋاتقان تاماكامنى زەردە بىلەن ئېزىپ ئايىغ ئاستىمغا تاشلى - دىم - دە، كېسەلخانىغا كىردىم.

ئاھ، مۆجىزە! كۆزلىرىمگە ئىشەنمەيلا قالدىم. نەچچە كۈندىن بېرى بەردەم ھوشە - دىن كېتىپ، بەردەم ھوشىغا كېلىپ ياتقان مەستۇرە ياستۇقىغا يۆلەنگىنىچە ئېرىگە پە - چىرلاۋاتقاندەكقىلىۋاتاتتى. چىرايىدا چۈشتىن بۇرۇنقى قايغۇدىن قىلچە ئەسەر قالمىغان ياسىنجان ئايالىنى دورا ئىچىشكە دەۋەت قىلىماقتىدى. تاشقىرىدىكى باھار مەنزىرد - سى ئۇنىڭ چىرايىغا كۆچكەندەك ئىدى!

بىراق، بۇ مۆجىزىنىڭ سىرى ماڭا ئايان. بۇ مېيى تۆگىگەن چىراغنىڭ ئاخىرقى قېتىم- لىق كۈچلۈك چاقنىشى بىلەن ئوخشاش ئالا- مەت ئىدى. بۇ جانلىنىش تومۇز كۈنلىرىدىكى قۇملۇقتا پەيدا بولغان ئۆركەشلىك دەريالارغا، خىيالىي مەنزىرىلەرگە ئوخشايتتى. ئۇلارنىڭ شېرىن سۆھبىتىگە هالاقەت يەتكۈزمەسلىك ئۈچۈن جىمجىتلىقنى ساقلاۋاتقان چېغىمدا كاللامغا تۇيۇقسىز بىر ئوي كىرىپ كەلدى. هەممىنى ئۇنتۇپ ياسىنجاننىڭ يېنىغا كەل- دىم ۋە ئۇنى بىر چەتكە تارتىپ پىچىرلىدىم:

— خۇداغا شۈكرى، ئايالىڭ خېلى ياخشى بولۇپ قالغانىدەك قىلىدىغۇ؟

— بايام مەن دېمىدىمۇ، دوختۇر يالغان ئېيتمۇاتمدۇ، خۇدا ئۇنىڭغا شىپالىق بېرىدۇ دەپ، گېپىم توغرىمىكەن؟— دېدى ئۇ هاياجان- لىنىپ تۇرۇپ. ئارقىدىنلا ئويۇمنى ئېيتتىم:

— چاقلىق كارىۋاتتىن بىرنى تېپىپ كېلەي، ئايالىڭنى تالاغا ئېچىقىپ بىرەيلى ئايلاندۇ- رۇپ كېلەيلى، كۆڭلى ئېچىلىپ، ئاغرىقى چىقىپ قالسا ئەجەپ ئەمەس.

— دۇرۇس گەپ قىلدىڭ ئاداش، سەنزە، — ئۇ نېمىنىدۇ ئويلاپ توختاپ قالدى ۋە مەن- دىن سورىدى:

—دوختۇر رۇخسەت قىلارمۇ بۇنىڭغا؟

— رۇخسەت قىلمايچۇ، مانا مەن بېرىپ رۇخسەت سورايمەن.

ئەگەر مېنى هېيلىگەرلىك قىلغان دېيىلسە، ئۆمرۈمدىكى تۇنجى ۋە ئاخىرقى قېتىم هېيلىگەرلىكىم مۇشۇ بولۇپ هېسابلىنىدۇ. دوستىغا يالغان گەپ قىلدى دېيىلسىمۇ مۇشۇ قېتىمقىسى هېسابلىنىدۇ. شۇنداق قىلىپ مەستۇرەنى چاقلىق كارىۋاتقا ياتقۇزدۇق. ئاسما ئوكۇل بوتۇلكىسىنى مەن كۆتۈردۇم. كارىۋاتنى يەنىلا ياسىنجان ئېتىپ بەردى. هويلىغا چىقتۇق.

مەستۇرە تەبىئەتكە قاراپ چوڭ-چوڭ نەپەس ئېلىشقا باشلىدى. ددىمقىغا ئۇرۇلغان باهار هىدى، بىر-بىرىنى قوغلىشىپ شوخلۇق قىلە- ۋاتقان قۇشقاچلارنىڭ ۋىچىرلاشلىرى ئۇنىڭ هېسسىياتىنى ئويغىتىپ، هاياجىنىنى قوزغە- ماقتا. تەبىئەت گۈزەللىكىنىڭ قەدرى ئۆزىنى كۆرسەتمەكتە ئىدى. بىراق، ئۇنىڭ كۆرۈۋاتقىنى تۇمانلىق دۇنيا، گىرىمسەن باهار ۋە گۈگۈمدىكى گۈل ئىدى. ئەگەر ئۇ ۋا- يىغا يېتىپ ئېچىلغان شاپتۇل چېچەكلىرىنى ئېنىق كۆرۈپ، بۇ قەدىرلىك دۇنياغا كۆز ئاچقان چاغلىرىنى يادىغا ئالسا، ئاشۇ چې- چەكلەر بىلەن ۋىدالاشىپ، يېشىل ياپراقلار- نى، كۆك ئاسمانىنى ۋە كەڭ تەبىئەتنى ئاخىر- قى قېتىم ئۆز رەڭگى بىلەن كۆرۈۋالسا، باهار قۇياشى ئۇنىڭ لەۋلىرىنى، ئۇنىڭ لەۋلىرى باهار قۇياشىنى سۈيۈۋالساقانداق ئۇلۇغ ئىش بولار ئىدى - هە!.

ۋۇجۇدۇم بارغانسېرى لەرزىگە كېلىشكە، يۈرىكىم چوڭىشىشقا باشلىدى. ئاخىرقى بۇرچۇمنى ئادا قىلىش ئويى بىلەن ياسىنە- جانغا يالۋۇرغان تەلەپپۇزدا دېدىم:

— ئاداش، ئايالىڭنىڭ چۈمپەردىسىنى ئېلىۋەتكىنە، ئۇ ئەترايىنى ئوبدانراق كۆرسۇن! ياسىنجان ئالدىدا جاۋابەن كۈلۈمسىرەپلا قويدى، ئارقىدىنلا كۆزلىرىدىكى كۈلۈمسىرەش ئورنىنى هەيرانلىق، ئېتىراز ئىگىلىدى.

— بىر مىنۇتقا بولىسىمۇ!

بۇ ئەڭ ئاخىرقى ئىلتىجا بولۇپ قالدى. بۇ قېتىم ياسىنجان يا كۈلۈمسىرىمىدى، يا ئالايمىدى. پەقەت ئۆتكۈر سەزگۈلۈرۈم بىلەن چۈمپەردە ئاستىدا ياتقان مەستۇرەنىڭ سۇددىن ئايرىلغان بېلىقتەك تولغانغانلىقىنى ۋە ئېچىنىشلىق ئۇھ تارتقانلىقىنى سېزىپ قالدىم. ئۇ نېمىدۇر دېگەندەك قىلىۋېدى، ياسىنجان

www.uyghurkitap.com

قۇلىقىنى ئايالىنىڭ ئاغزىغا چاپلىدى ۋە شۇ هامان چاقلىق كارىۋاتنى كېسەلخانا تەرەپكە بۇرىدى . . .

مېنىڭ خاھىشىم، ياق، ئۆلۈۋاتقان مەستۈرەنىڭ خاھىشى ئوق تەگكەن كەپتەردەك، ئۈمىد ئاسمىنىدىن يىقىلدى. كۆكلەم شامىلىنىڭ ئەركىلىتىشى بىلەن ئەمەس، بەلكى تىرىكلەر ئاسمىنىدىن هايات يۇلتۇزى سىرغىپ كېتىۋاتقان مەستۈرەنىڭ بىر نەزەر تاشلىۋېلىشى ئۈچۈن ئېچىلغان شاپتۇل چېچەكلىرى ئۆز ئامرىقىنىڭ كۆز نۇرىنى توسۇۋالغان لەنىتى پەردىلەرگە نەپرەتلەر ئوقۇپ يىغلاپ قېلىشتى. ئادىمىزاتقا مەنىۋى لەززەت بېغىشلاش بۇرچىنى ئادا قىلالمىغان گۈللەر گۇناھكارانە قىياپەتتە بويۇنلىرىنى قىسىشتى. ئىنسان ئارىسىدا دۇنياغا كەلگەن ئۆز جۈپتىنى ئاخىرقى قېتىم كۆرۈۋېلىشتىن مەھرۇم بولغان قۇياش تىرىك چۈمپەردىدىن كۆڭۈلسىزلىنىپ، ئۆزىنى بۇلۇتلار كەينىگە يوشۇردى...

ئەپسۇس! مىڭ ئەپسۇس، تەبىئەت هادىسىلىرىنىڭ تىزگىنى تەقدىرنىڭ قولىدا بولۇپ قالغانلىقى. مەن تەقدىردىن كۈچلۈك شامال ئەۋەتىشنى تىلەپ باقتىم، بەلكى دۇنيانىڭ ئىسسىق - سوغۇقىنى بېشىدىن كەچۈرگەن شامال لەھەت يېنىغا بېرىپ قالغان مەزلۇمەنىڭ كۆڭلىنى چۈشىنەر ۋە ئۇنىڭ چۈمپەردىسىنى قايرىۋېتىپ، بىرنەزەرگە پۇرسەت بېرەر، دېدىم.

مەن بارچە مەخلۇقاتلارنىڭ ئىگىسىدىن چاقماق ئەۋەتىشكە ئاۋازسىز ئىلتىجا قىلدىم. كۆكتىن ئۇچۇپ چۈشكەن چاقماق مەستۈرەنىڭ چۈمپەردىسىنى كۆيدۈرسە، كۆز ئالدىنى ئۇ مەھرۇم بولۇۋاتقان جېمى كۈندۈزنىڭ پۈتكۈل يورۇقلۇقى بىلەن يورۇتۇۋەتسە...

ئەپسۇس! تىلىكىم ئىجاۋەتسىز قالدى. مەستۈرەنىڭ كۆز قارىچۇقىدا قېتىپ قالىدىغىنى يەنە شۇ تۇمانلىق دۇنيا بولۇپ قالامدۇ ئەمدى!...

مىنۇتلار ناهايىتى ئاستائۆتمەكتە، بىمارنىڭ ئېغىر دەملىرىدىن ئىچىم سىقىلماقتا.

دوختۇرلۇق هاياتىمدا نۇرغۇن بىمارلار مېنىڭ كۆز ئالدىمدىلا قازا تاپقان. ھەتتا نۇرغۇنلىرىنىڭ ئېڭىكىنى ئۆز قولۇم بىلەن قاتقانىدىم. ئۇ چاغدا «قازاغا رىزا» دېگەندەك، ئانچە پۇچۇلۇپ كەتمىگەنىكەنمەن. بىراق، مەستۈرەنىڭ سەكراتى ئۈستىدە تۇرۇش ماڭا تولىمۇ ئېغىر كېلىۋاتاتتى. ئۇنىڭ بوغۇلۇپ- بوغۇلۇپ نەپەس ئېلىشلىرى، تۇيۇقسىز چۆچۈشلىرى كۆز ئالدىمنى قاراڭغۇلاشتۇراتتى. ياسىنجاننىڭ توختىماي دۇرۇت ئوقۇپ تۇرۇپ بوراندەك ياش تۆكۈشلىرى مېنى قورقۇنچقا سالاتتى...

ئەتىسى تاڭ ئاتارغا يېقىن مەستۈرە نەپەستىن قالدى، ئۇنىڭ ئەمدىلا ئوت تۇتاشقان هايات شامىنى ئەجەل بورىنى كېلىپ ئۆچۈردى. ئۇ تۇمانلىق دۇنيا بىلەن مانا مۇشۇنداق خوشلاشتى. ئەگەر ياسىنجان ئۇنىڭ ئېڭىكىنى قاتقاندا نەق مەيداندا تۇرۇپ ئۇنىڭغا بىر قارىۋېلىشقا جۈرئەت قىلالىغان بولسام، شۈبھىسىزكى، ئوچۇق كەتكەن كۆزىدە يورۇق دۇنيانى قانغۇدەك بىر كۆرۈۋالالمىغىنىغا ئارمان ۋە ئەمدى ياتىدىغان جايىنىڭ ئۆزى كۆرگەن دۇنيادىن ئانچە پەرق قىلمايدىغانلىقى تۈپەيلى پەيدا بولغان خاتىرجەملىك ئالامەتلىرىنى كۆرگەن بولاتتىم.

ياسىنجان ئايالىنىڭ جەسىتىنى ئاتا-بوۋىلىرى ياتقان قەبرىستانلىققا دەپنە قىلىشتا چىڭ تۇرغىنى ئۈچۈن، هاۋا تەڭشىگۈچىسى بار بىر بولكىۋاينى بىر مۇنچە پۇلغا ئۇقۇشۇپ ئۇلارنى ئۇزىتىپ قويدۇم. لېكىن مەن بۇ قېتىم ئاغىنەمدىن قاتتىق رەنجىدىم. ئارمان بىلەن جان ئۈزگەن مەستۈرە بەلكى رەھىمسىز ئېرى بىلەن بولغان دوستلۇقىمىزنى ئۆزى ياتقان گۆرگە بىللە ئېلىپ كەتكەندۇ...

1987 - يىل نويابر، ئۈرۈمچى

مەسئۇل مۇھەررىرى: قۇربان مامۇت

نۇرلىنىدۇ بۇ دۇنيا مۇھەببەتلىك ئادەمدىن

ئابلەت ئابدۇللا

رەنجىمەكلار دۇنيادىن،
نام - ئاتاق دەپ بەزىلەر
رەنجىگەنلەر بەرىكلار،
چاچلىرىنى ئاقارتتى،
ئۇ دۇنيادا جەننەت بار،
بەزىلىرى مەنسەپ دەپ
ئۇ دۇنيادا يوق رەنجىش.
چىرايىنى سارغايتتى.
چىدىغانلار ياشاكلار،
بۇ دۇنيانىڭ سىرىنى
ئاقسۇن ھالال تەرىكلار،
چۈشەنمىگەن نادانلار،
بۇ دۇنيانىڭ قىزىقى —
بۇ ئالەمدىن قول ئۈزۈپ،
ئۆمىد بىلەن ئىنتىلمىش.
ئۆز جېنىغا ئوق ئاتتى!...
تەكشۈكلۈقتا يارالغان
مۇھەببەتنىڭ دەرىدىدىن
تا ئەزەلدىن بۇ ئالەم
دەريا - ھاكىغا ئاتقانلار،
ھەتتا تەكشۈك، نىسبىدۇر
بۇ دۇنيانى ئوخشىتار
راھەت بىلەن جاپاسى.
زەھەر سالغان تاماقتا...
توختام سۇئال كۆلچەكتە
لېكىن گۈزەل تەبىئەت،
تۇرۇپ قالغان منسالى
تۇغۇلغان يەر، ئادەملەر،
تۇرۇپ قالار ئىنساندا
ئوخشىمامدۇ ئېيتمكلار،
گاھى ھەسرەت - بالاسى.
مۇھەببەتلىك بۇلاقتا.
بۇ دۇنيانىڭ سېھرى بار
ئادەملەردىن ئادەملەر
تۇنجۇكمىكنىڭ ئۇستىدە
رەنجىشىدۇ بۇ تەھقىق،
ئۆيگە كىرسە ئاي كۈلۈپ،
لېكىن ئاشۇ رەنجىشنىڭ
بار كەينىدە غەۋغاسى.
بار يەنە ئۆز قىزىقى.
نام-ئاتىقى بارلارنىڭ
شۇنىڭا ھايات لەززەتلىك،
دەردى يوق دەپ كىم ئېيتار،
زىددىيەتلىك، خىسلەتلىك،
بار ئۇلارنىڭ تېخى كۆپ،
ھېچ كىشىنىڭ قولىدا
بۇ دۇنياغا دەۋاسى...
يوق تەقدىرنىڭ يېزىقى.

ئۇيغۇر كتاب توربىكتى www.uyghurkitap.com

رەنجىسەڭلار ئادەمدىن،
رەنجىمەڭلار ئالەمدىن،
ئەجەب گۈزەل يارالغان
خاسىيەتلىك بۇ دۇنيا.
قۇياش ــ رەسسام ئالددا
بارچە رەسسام بىر سەبىي
تەپپەككۇرغا بېھاجەت
ئىنسانداكى رەڭ ــ زىيا.
گۈزەل دەيمىز دۇنيانى
ئېيتمىڭ، ئەمچۇن ئۇ گۈزەل
گۈزەللىكنى سەزگەن ئۇ
ئىنسانلىك ئۆز سەزگۈسى.
دۇنيا ئۆزى بىر تەرەپ،
ئىنسان ئۆزى بىر تەرەپ
يۇغۇرۇلغان ئىنسانغا
دۇنيانىڭ بار بەلگىسى.

ئىنسان ئۆزىنى بىلمىسە
بىلەلمەيدۇ ئالەمنى،
كۆرۈڭ رەنجىپ ئالەمدىن
ئۆتۈپ كەتتى قانچە خان!
ئادەملەرنىڭ قەلبىدە
ئالەم ياسار ئۇلۇغ زات،
ۋاقىت دېگەن ئۆزگەرمەس،
بۇ دۇنياغا ساھىبخان!...
بۇ دۇنيانىڭ سىرىنى
بىلەلمەيدۇ ھېچ ئىنسان
سىر لىرىنى بىلگىچە
ئۆتۈپ كېتەر ئالەمدىن.
نەمە تەرسەڭ دۇنياغا
پەقەت شۇنى ئالارسەن،
ئۇرلىنىدۇ بۇ دۇنيا،
مۇھەببەتلىك ئادەمدىن!...

ئىككى شېئىر

ئۆمەر مۇھەممەت ئىمىن

قۇتلۇق تۇنەك

تۇنەپ چىقتۇق بۇ كېچە پۇتۇن،
كۆڭۈلدىكى دوستلار جەم بولۇپ.
ئىچىملىدى سىر ئاچقۇچى بىلەن،
ددىلدىكى نى ئىلاھى قۇلۇپ.

تۇنەپ چىقتۇق بۇ كېچە پۇتۇن،
چوقۇنمىدۇق غايىبقا ئەمما.
ئاي تۇڭنۇكتىن كەتمىدى ئەگمەپ،
تىڭشاپ بىزدىن يېڭى مۇئەمما.

تۇنەپ چىقتۇق بۇ كېچە پۇتۇن،
راسلىمىدۇق دېمىدە سۆيىي.
مەي كەيپىگە جور بولدى قالتىس،
بەزمىمىزنىڭ خۇشناۋا كۈيى.

تۇنەپ چىقتۇق بۇ كېچە پۇتۇن،
«ھۇم ـ ھۇم» ئېيتىپ سالمىدۇق ساما.
ئۇندەپ تۇردى تانسا، ئۇسسۇلغا،
ئۇنىمالغۇدىن ياڭراپ شوخ ناۋا.

تۇنەپ چىقتۇق بۇ كېچە پۇتۇن،
ئوقۇمىدۇق تاش ساناپ ھۆكمەت.
مەنمەپ بەھىس تۇلپارلىرىغا،
غاپىللىقتا چاپلىدۇق پىچەت.

تۇنەپ چىقتۇق بۇ كېچە پۇتۇن،
دۇنيا قىلىپ تەرەققىياتقا.
ئۇزۇپ شۇكرى بوغۇچلىرىنى،
لەنەت ئېيتتۇق چۈشكۈن ھاياتقا.

تۇنەپ چىقتۇق بۇ كېچە پۇتۇن،
ئىنسانلىقنى ئويلىماقتا.
ئۇنتۇلماس بۇ كېچە ئۇنتۇلماس،
ئۇنتۇلماس بۇ كېچە ئۇنتۇلماس.

تۈنەپ چىقتۇق بۇ كېچە پۈتۈن،
كۆڭۈللەردە ئويغاق، شوخ تۇيغۇ.
ئۇخلىتالماي بىزنى پەقەتلا،
يېنىمىزدا ئۇخلىدى ئۇيقۇ.

تۈنەپ چىقتۇق بۇ كېچە پۈتۈن،
شېردىن سېزدىم قۇچتى يۈرەكنى.

يازددىم تاردىخ بېتىگە مانا،
قۇتلۇقلاپ بۇ يېڭى تۈنەكنى.

پەرۋانە

كۆرسە تۈندە كىچىكىنە نۇر،
ئۆلەر ئىكەن ئۇرۇلۇپ ئۆزى.
نۇرئاشىقى بولسا ئۇ ئەگەر،
نەگە مۆكۈپ ئالغان كۈندۈزى؟

بىر ئايالنىڭ دۇئاسى

ئابدۇللا سۇلايمان

ئۇچراتتىم شۇ ئايالنى مازاردا مەن،
يۈكۈنۈپ دۇئا قىلغان ھالىتىدە.
ئۇلۇغلار ئەرۋاھىددىن تىلەپ مەدەت،
تولغىنىپ ياشلار تۆككەن سائىتىدە.
قەلبىدە ئاقارماس داغ-كىر تۇرۇقلۇق،
ئىچىدە كىرنىڭ چىگىش سىر تۇرۇقلۇق،
ئېرىشەر نېمىگە بۇ تائىتىدە؟!

بىلەتتىم كۆپتىن بېرى بۇ ئايالنىڭ،
يەتتە رەت ئەرددىن چىقىپ يۈرگىنىنى.
بەش سەبى پەرزەنتىنى يېتىم قىلىپ،
سەرسانلىق ھاياتىنى سۈرگىنىنى.
ئاق ددلغا تۆھمەت - يالا يېپىشتۇرۇپ،
گەپ توشۇپ بىرنى-بىرگە چېقىشتۇرۇپ،
ئارىددىن نەپ ئېلىپ يەپ كۈلگىنىنى.

چىققىچە ئەڭ ئاخىرقى ئېرىددىن ئۇ،
ئادەتكە ئايلانغانتى جىدەل - ماجرا.
ئۇنى «زور ئىنقىلاب» نىڭ ئاخىرىدا
تۈرمىگە سولاتقانتى چايلاپ يالا.

قەسەمخور بۇ ئايال بەك نايناق ئىدى،
گەپ - سۆزى سىلىق، تىلى قايماق ئىدى،
ھىيلە ۋە نەيرەڭ تولغان كۆڭلى قارا!

بەلكى ئۇ دۇئا - تائەت قىلىپ بۈگۈن،
مەغپىرەت تىلىگەندۇ گۇناھىغا.
ۋە ياكى ئالماقچىدۇ غەيرەت - مەدەت،
كۆڭلىگە پۈككەن مەقسەت - مۇددىئايىغا.
كىم بىلەر، ئانىلىق قەرز تۇتسا ئۇنى،
بەش يېتىم ئاھى كېلىپ بوغسا ئۇنى،
كېتىشىنى ئۇدۇل ئاللاھ دەرگاھىغا.

ئويلىسا كېرەك بىرلا دۇئا بىلەن،
بولماقنى گۇناھتىن ئۇ ئادا - جۇدا.
ياق!
يۇرتنىڭ كۆزى روشەن، ددلى ئويغاق،
ھاماقەت، نادان ئەمەس قاددرخۇدا.
ئۇ نەچچە يىللىق كىرى- ئىللىتىنى،
يۇغۇسى ئىشقا سېلىپ ھىممىتىنى،
ئادەملىك بۇرچىنى گەر قىلسا ئادا!

ئىككى شېئىر

تۇراپ دائىم

بوۋامنىڭ ھېكايىسى

كېتىۋېتىپ ھەيۋەت قوشۇندا،
ئوق تېگىپ يىقىلدىم.
كۆۋرۈك بولدۇم ئارقامددىكىلەرگە...

قەبرە

ئوغۇزخان بوۋامنىڭ
يوق ئىكەن قەبرىسى؛
يوقمىكىن شاھلارنىڭ شاھىغا
لايىق جاي پانىسى ئالەمدە؟
ئىزددىدىم،
ئازددىم،
تاپتىم ئاخىرى،
بار ئىكەن «ئوغۇزنامە!»

www.uyghurkitap.com

شېئىرلار

غەيرەتجان غوپۇر (ئوقۇغۇچى)

تارىم دەرياسى بويىدا...

ئۇپۇققا چاچرىتىپ ئۈنچە،
قۇياشنى قوغلاپ،
يۈگەنسىز تۇلپاردەك
كېتىۋاتىدۇ تارىم،
دولقۇن ناخشىسىنى توۋلاپ.
ئاھ! يېتىشىۋالسا ئەگەر،
چىرمىشىپ كېتەرمۇ
بىر - بىرىنى مەھكەم قۇچاقلاپ.
ئولتۇرىمەن ساھىلدا،
خىياللىرىم مىنگىشىپ دولقۇنلارغا،
شۇلارنى ئويلاپ.

تۈگىمەس ناخشا

شائىر تاغا
يازغانتىك قانداق
«تۈگىمەس ناخشا»نى،
ئەجەپ ناخشىكەن ئۆلمەيدىغان،
تۈگىمەيدىغان.
سىڭىپ كېتىپتۇ
تىرىكلىك ئالىمىگە،
ناخشىسىدەك دولقۇن-بوراننىڭ.

ئىزدە، ئەي دادا مەندىن

دادا،
ياشلىقىڭنى كۆرمە ئەلبۇمدىن،
قارىغىن ماڭا.
مەندە بار سېنىڭ مادارىڭ،
مەندە بار سېنىڭ باھارىڭ،
قەلبىڭنى كۆر قەلبىمدىن.

راۋاب

مۇختار خەلىل

تىللىرىڭ سوزۇلغان
ئەجدىھارمۇ سەن؟
باغرىڭغا
تاشۋاينى،
روزەك باشىنى...
سىغدۇرۇپ كەتتىڭ.
چېچىلىدۇ تىلىڭدىن
دىللارغا ئوت.
كۆرۈپ تۇرىمەن
تار - سىملىرىڭ بىلەن
ئەنە باغلاقلىق
تۇرىدۇ داۋۇت!

شېئىرلار

كېرىمجان سۇلايمان (ئوقۇغۇچى)

مەن ئۇيغۇر

يالاڭباش كۆرۈپ:
— ئۇيغۇرمۇسەن!؟— دەپ
سورىدىڭ مەندىن.
— ھەئە،
— مەن ئۇيغۇر!...
تومۇرۇمدا ئاققىنى،
بوۋام —
ئوغۇزنىڭ قېنى!

تاڭ شامىلى

سۈبھىدەم،
دېرىزەمدىن كىرىپ شىۋىرلاپ،

ئويغاتتىك مېنى.
يۈزلىرىمگە،
كۆزلىرىمگە...
سۆيۈپ يېنىش - يېنىشلاپ،
ۋاھا!
يۈرەككە ھوزۇر بېغىشلاپ.
«باشلاپ كەلدىم قۇياش يارىغىنى،
كۈتۈۋالغىن!» دېدىڭ ئالقىشلاپ.

تارتىنىش

ئىزھار قىلار ئىشتىكى كۆزۈڭ،
ئىنكار قىلار چاندۇرۇپ سۆزۈڭ.

تەكسىزلىك

كۆك يىغلايدۇ...
كۈلىدۇ زېمىن...

ۋەتەن

يۈرىكىمگە تېگىپ يۈرەتتىم
سېنى، ئەگەر يەتسە قۇدرىتىم.

خانىكەرى

ئېيتقىنا سەن ئوغۇز بوۋامنىڭ
گۈمبىزىمۇ، قەبرىگاھىمۇ؟!

شېئىرلار

ئابدۇلئەھەت سەلەي (ئۇقۇغۇچى)

يىغا ۋە كۈلكە

شۇنداق يىغا بار، كۈلدۈرەر سېنى،
شۇنداق كۈلكە بار، ئۆلتۈرەر سېنى...

جانانغا جاۋاب

مېنىڭ يۈرىكىم،
سېنىڭ ئەلۋىمىڭ!...

ۋەتەن

قەلبىم سېنىڭ،
مېھرىڭ مېنىڭ!

مۆجىزە

— قۇياش تۇغمەس ئۇرلىرىڭ،
كەلگەن قايەردىن؟
— ئاتا مېھرىدىن!
— ئانا مېھرىدىن!

ئىككى شېئىر

پەرھات تۇرسۇن (ئۇقۇغۇچى)

پەرزەنت مۇھەببىتى

تەپسىرلار قاپقاندا كىيىك بالىسى،
پەرۋانە يېنىدا ئۇنىڭ ئانىسى.
گەر ئانا كىيىكنىڭ بولغاندا تىلى،
يەر - كۆكنى قۇچاتتى ئۇنىڭ نالىسى.

ئەجەلنىڭ مۇدھىش كۆلەڭگۈسىدەك،
كېزىدۇ جاڭگالنى بىر ئوۋچى شۇ چاغ.
ئوۋ ئىزلەر پۇتىدىن ئاقسىمۇ قانلار،
قالغاچقا ئۆيىدە ئوغلى ئاچ قورساق.

ئۆزەڭ بىر ناخشىسەن

— بىر ناخشىچى قىزغا

ئۆزەڭ بىر ناخشىسەن، ناخشىدەكگۈزەل،
كۆزلىرىڭ ھەر قانداق ناخشىدىن مۇكەممەل.
يۈرىكىڭ شېرىن كۈي-ناخشا بۇلىقى،
نىگاھىڭ ھەرقانداق ناخشىدىن ئوتلۇق.

كۈلۈشۈڭ بىر ناخشا، خۇددى ناخشىدەك
زەپ تاتلىق نازاكەت كۈلدۈرەر مېنى.
يىغلىشىڭ بىر ناخشا، خۇددى ناخشىدەك
ئاھ، ئۇنىڭ مۇكىلىرى ئۆلتۈرەر مېنى.

ئۇيغۇر كتاب تۈر بېكىتى
www.uyghurkitap.com

كېيىنكى ئوتتۇرا ئەسىرلەر ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنىڭ تارىخىي ئوچىرىكلىرى

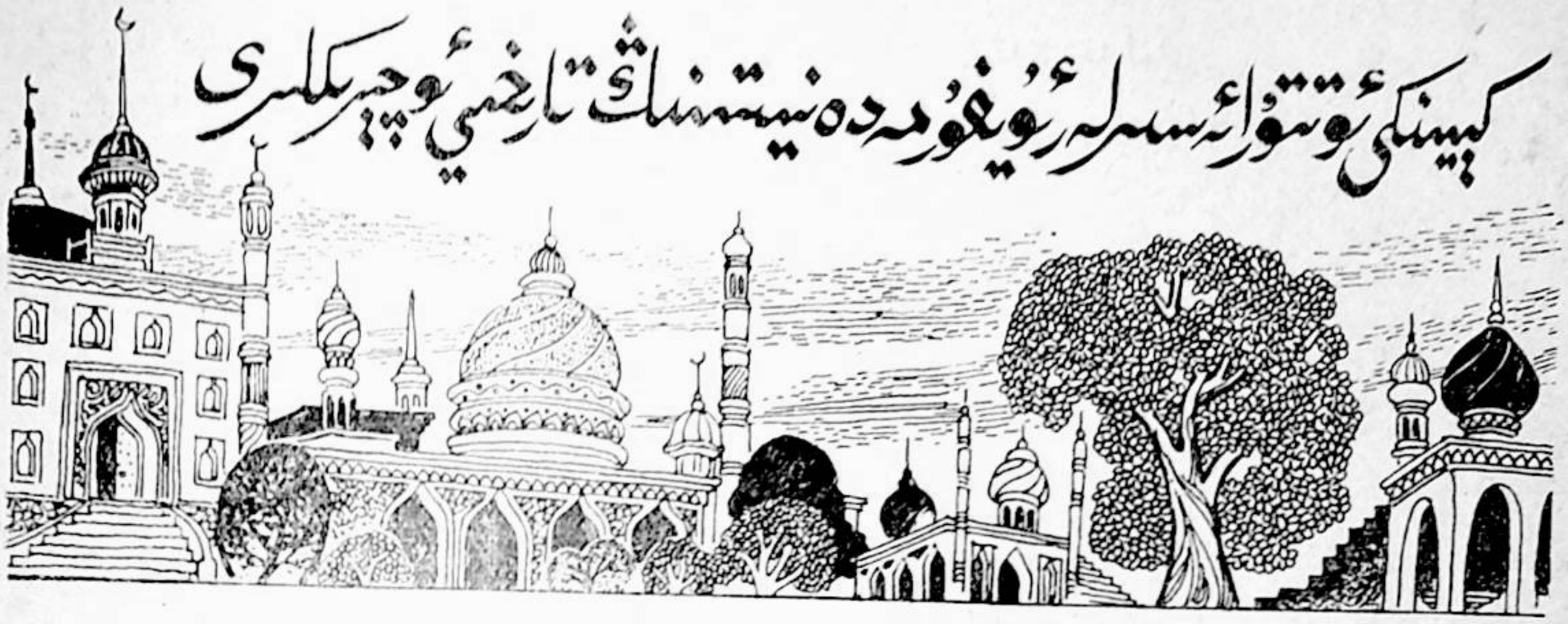

نىزامىدىن ھۈسەيىن

بىز كېيىنكى ئوتتۇرا ئەسىرلەر (16-، 17-، 18 ئەسىرلەر) ئۇيغۇر مەدەنىيىتى دېگىنىمىز دەتارىخىمىزدا ئۆتكەن سەئىدىيىلەر زامانى (16 -، 17 - ئەسىرلەر)، چىراغسىز جاھالەت زامانى (جۇڭغارلارنى يېتەكچى قىلغان خوجا، ئىشانلار ھۆكۈمرانلىقى زامانى-ئاساسەن 18- ئەسىر)غىچە بولغان ئۈچ ئەسىرلىك ئۇيغۇر جەمئىيىتىنىڭ يەنى شۇ زامانلاردىكى ئۇيغۇرلار ۋە ئۇيغۇرلار يۇرتلىرىنىڭ ئەنئەنىۋى ئىجتىمائىي مىللىي مەدەنىيىتىنى كۆزدە تۇتىمىز.

1.قىسىم سەئىدىيىلەر زامانى

1.سەئىدىيە خانلىقلىرى

چاغاتاي نەسەبلىرىدىن تۇغلۇق تۆمۈرخاننىڭ 7 - ئەۋلادى-سۇلتان سەئىدخان سۇلتان ئەھمەتخان ئوغلى تەرىپىدىن مىلادى 1514 - يىل 8 - ئاينىڭ 21 - كۈنى يەكەننى پايتەخت قىلىپ قۇرۇلغان ھەم شۇ زاتنىڭ نامى بىلەن ئاتىلىپ تاكى 1679 - يىلى 9 - ئايدا ئاپئاق خوجا ۋاسىتىچىلىقىدىكى جۇڭغار ھەربىي فېئودال خانلىقىنىڭ خانى-غالدان قۇنتەيجى قىسىملىرى تەرىپىدىن ئەڭ ئاخىرقى قېتىم يەكەندە ئاغدۇرۇپ تاشلانغان ئىسمائىلخان، مۇھەممەت ئىمىنخانلار ھاكىمىيىتىگىچە بولغان ئاز كەم ئىككى ئەسىرلىك زامان تارىختا سەئىدىيىلەر زامانى ياكى يەكەن خانلىقى زامانى دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ زامان ئىچىدە سەئىدىيىلەر نەسەبلىرىدىن ئاساسەن 13 كىشى خانلىق قىلغان. ئۇلار: سەئىدخان، ئابدۇرەشىتخان، ئابدۇكېرىمخان، مۇھەممەتخان، شىجائىددىن ئەھ-

مەتخان، قۇرەيىشخان، ئابدۇلىتىپخان (ئابابەكردىخان)، پولاتخان، مەھمۇتخان، ئابدۇللاخان، يولۋاسخان، ئىسمائىلخان، مۇھەممەت ئىمىنخانلاردىن ئىبارەتتۇر. بۇلاردىن سۇلتان سەئىدخان 1514- يىلىدىن 1533 - يىلغىچە 20 يىل، ئابدۇرەشىتخان 1533 - يىلىدىن 1559 - يىلغىچە 26 يىل، ئابدۇكېرىمخان 1559 - يىلىدىن 1591 - يىلغىچە 33يىل، مۇھەممەتخان 1592 - يىلىدىن 1610 - يىلغىچە 9يىل، شىجائىددىن ئەھمەتخان 1610 - يىلىدىن 1619 - يىلغىچەئون يىل، قۇرەيىشخان 1618 - يىلى ئون‌كۈن، ئابدۇلىتىپخان 1620 - يىلىدىن 1630 - يىلغىچە 11 يىل، پولاتخان1630 - يىلىدىن 1633 - يىلغىچە 4 يىل، سۇلتان مەھمۇتخان1634 - يىلىدىن 1636 - يىلغىچە 3 يىل، پولاتخان (2 - قېتىم) 1636 - يىلىدىن 1639 - يىلغىچە 4 يىل، ئابدۇللاخان 1639 - يىلىدىن 1652 - يىلغىچە 13 يىل، يولۋاسخان 1653 - يىلىدىن 1654 - يىلغىچە 2 يىل، ئىسمائىلخان، مۇھەممەت ئىمىنخانلار 1655 - يىلىدىن 1678 - يىلغىچە 13 يىل (چىقىپ - چۈشۈپ) خانلىق قىلغان. بۇ خانلارنىڭ دەۋران سۈرگەن ۋاقىت - زامانلىرىنى مۇنۇ ئۇچ جەر- يانغا يەنى سۇلتان سەئىدخان، ئابدۇرەشىتخان، ئابدۇكېرىمخانلار زامانى (80 نەچچە يىللىق ۋاقىت) گۇللەنگەن‌زامان،مۇھەممەتخان،شىجائىددىن‌ئەھمەتخان، قۇرەيىشخان،ئابدۇلىتىپخان، پو- لاتخان، مەھمۇتخان، ئابدۇللاخان ...لار زامانى (50 نەچچە يىللىق ۋاقىت) پارچىلانغان، زە- ئىپلەنگەن زامان، يولۋاسخان، ئىسمائىلخان، مۇھەممەتئىمىنخان...لارزامانى (20 نەچچە يىللىق ۋاقىت) خاراب بولغان، ئاغدۇرۇلغان زامانغا بۆلۈپ تەتقىق قىلىشقا توغرا كېلىدۇ.

بۇ خانلىقنىڭ ئالدىنقى بىر ئەسىرلىك (ئاساسەن 16 - ئەسىرلىك) تېررىتورىيە دائىرىسى ھەققىدە يولداش لى جىنشەن ئۇزىنىڭ «يەكەن مۇسۇلمان خانلىقى تۇغرىسىدا» دېگەن ئەسە- رىدە مۇنداق يازىدۇ: «سەئىدخان قۇرغان دۆلەت دەسلەپكى مەزگىلدە زېمىن كېڭەيمەچىلىكى ۋە ئاكتىپ دىپلوماتىيە سىياسىتىنى يۈرگۈزدى. ئالتە شەھەردىن باشقا يەنە بەدەخشان، پەرغانە، ۋاخان رايونلىرىنى ئۆزىنىڭ ھۆكۈمرانلىقى ئاستىغا كىرگۈزدى. يەتتىسۇ بويلىرىدىكى قازاق قەبىلىلىرى ۋە ئىسسىقكۆل ئەتراپلىرىدىكى قىرغىز قەبىلىلىرى سەئىدخاننىڭ ھەيۋىسىدىن قور- قۇپ يەكەن خانلىقىغا بەيئەت قىلدى. سەئىدخان يەنە «غازات» نامى بىلەن نەچچە قېتىم قوشۇن چىقىرىپ لاداق (بۈگۈنكى كەشمىر)، بالور (پاكىستاننىڭ شىمالىي قىسمى) ۋە ئورسىاڭ (شىزاڭدا) رايونلىرىغا يۈرۈش قىلدى...» («شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر تەتقىقاتى» 1987 - يىل 5 - سان 29 - بەت). يەنە باشقا نۇرغۇن تارىخىي مەنبەلەردىن بىلىشىمىزچە، بۇ خانلىقنىڭ دەسلەپكى تېررىتورىيىسى:ھازىرقى‌شىنجاڭ زېمىنىنىڭ ئالتاي، ئىمىل (تارباغاتاي) تاغلىرىدىن باشقاھەممە جايلىرى، بەدەخشان (شەرقىي شىمالىي ئافغانىستان)، پەرغانە، يەتتىسۇ، ئىسسىقكۆل يەنى ھا- زىرقى ئۆزبېكىستان، قىرغىزستان، تاجىكىستان، قازاقىستان تەۋەلىرىدىكى ئىلى، نارىن، قە- زىلسۇ دەريالىرىنىڭ ۋادىلىرى، ۋاخان (ھازىرقى ھىندىقۇش ئېغىزلىكى)، لاداق (كەشمىر)①، بە- لۇچ (پاكىستانىنىڭ گىلگىت، ھىندى دەريا بويلىرىنىڭ شەرقىي شىمالىي تەرەپلىرى)، ئورسىاڭ (تىبەتنىڭ ھازىرقى ئالىي رايونى)غىچە بولغان. بۇ خانلىقنىڭ خاراب بولۇش - ئاغدۇرۇلۇش ۋاقتىدىكى‌تېررىتورىيىسى بولسا پەقەت يەكەن، قەشقەر (ئابدۇرەشىتخان زامانىدىكى‌تېررىتورىيە- نىڭ 17دىن بىر قىسمى)دىنلا ئىبارەت بولۇپ قالغان.

① شۇ زامانلاردىكى بىر پۈتۈن كەشمىر زېمىنىنىڭ 1940 - يىللاردىن بۇيان ھىندىستان بىلەن پاكىستان بۇ- يەردىكى ئاھالىلەرنىڭ دىنىي ئېتىقاد پەرقى بويىچە ئىككىگە بۆلۈپ (مۇسۇلمانلار رايونلىرىنى پاكىستان، ھىندىلار رايونلىرىنى‌ھىندىستان) ھاسىلقىدا تۇتۇپ، ئىدارە قىلىپ كەلمەكتە—ئا.

شۇ زامانلاردىن بىزگىچە يېتىپ كەلگەن تارىخىي ھۇججەتلەردىن ۋە ھازىرقى زامان تارىخ ئالىملىرىنىڭ ئاساسلاشتۇرۇشىچە مەلۇمدۇركى: مېنىڭچە، بۇ خانلىق تارىختا قاراخانىلار ئۇيغۇر خانلىقى ۋە قۇجۇ ئۇيغۇر خانلىقلىرىغا ئوخشاشلا ئۇيغۇرلار تەرىپىدىن قۇرۇلغان ئۇيغۇرخانلىقىدۇر. يەنى ئۇيغۇر قەبىلىلىرىنى‌تۇپ گەۋدە، ئۇيغۇرلار زېمىنلىرىنى ئاساس قىلغان، تېررىتورىيە، بايلىق، ئۇستۇرۇلما (ئىقتىساد، ئىجتىمائىي، سىياسىي، ھاكىمىيەت شەكلى، مەدەنىيەت، تىل، يېزىق، ئادەت، دىن...) ساھەلىرىدە تولۇق مىللىي ئالاھىدىلىكلىرىنى شەكىللەندۈرگەن، شۇ زامانلارنىڭ ئىجتىمائىي زۆرۈرىيىتى، تەقەززاچىلىقى ۋە مۇقىم سىياسىي بىرلىك، مۇھىت، ئىمكانىيەتلەر تۈپەيلىدىن مىللىي ئىجتىمائىي گۈللىنىش - تەرەققىيات يولىنى تۇتقان (شۇ زامانلارغا نىسبەتەن ئىلغارلىقى، ھۆرلىكى ۋە كۈچلۈكلۈكى بىلەن شۆھرەتلەنگەن) ئۇيغۇر خانلىقىدۇر. يولداش لى جىنشەن بۇ خانلىق توغرىسىدا يەنە مۇنداق يازىدۇ: «يەكەن خانلىقى XVI- ئەسىردىن كېيىن ئۇيغۇرلار سىياسىي، ئىقتىساد، دىن، تىل - يېزىق جەھەتتە بىرلىكىنى دەسلەپكى قەدەمدە ئىشقا ئاشۇرۇپ، يېڭى مىللەت ئورتاق گەۋدىسى- يېقىنقى زامان ئۇيغۇرلىرىنى شەكىللەندۈرگەندىن كېيىن قۇرۇلغان. يەكەن خانلىقى دەل يېقىنقى زامان ئۇيغۇرلىرى شەكىللەنگەن مەزگىلدىكى مەدەنىيەتنى نامايەن قىلغاچقا، ئۇيغۇرلارنىڭ جەمئىيەت تەرەققىياتىدىكى مۇھىم بىر دەۋرى- يەكەن خانلىقى دەۋرىنىڭ بىر مۇنچە يېڭى ئالاھىدىلىكلىرىنى تەتقىق قىلىشقا توغرا كېلىدۇ...» («شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر تەتقىقاتى» ژۇرنىلى 1987 - يىل 5 - سانىدىن).

2. سەئىدىيىلەر خانلىقلىرىنىڭ خاسىيەت ئاساسلىرى

سەئىدىيىلەر زامانىنىڭخاسىيەت ئاساسلىرى يەنى ئاساسلىق قۇرغۇچىلارنىڭ غايىۋى جەرياناللىرى، خانلىقنىڭ بازىس ئاساسلىرى ۋەئەھمىيەتلىرى توغرىسىدا شۇ زامانلار تارىخچىلىرى تەرىپىدىن يېزىلىپ‌بىزگىچە يېتىپ‌كەلگەن يازما نەمۇنىلەرمۇ ئاز ئەمەس. بۇ خانلىقنىڭتۇنجى قۇرغۇچىلىرىدىن بولغان سۇلتان سەئىدخان بىلەن ئۇنىڭ چوڭ ئوغلى، تەخت ۋارىسى ئابدۇرەشىتخانلار توغرىسىدا «ئەشئار دورنات خازىكەنت خوجا پادىشاھ» دېگەن ئەسەرنىڭ ئۇمۇمىي بايان قىسمىدا:«... يۇرتنى يۇرت بىلەن، ئەلنى ئەل بىلەن سوردىغان، ئاقىل دانالىقى بىلەن جاھانغاتونۇلغان، ئاددىي، خەلقپەرۋەر، مەردىپەت چاچقۇچىلار ئىدى» دەپ تەرىپلەنگەن.

«...سۇلتان سەئىدخاننىڭ ئالدىدا كېڭەشلىك قېرىلار بولۇپ، قەدىمكىي دەستۇر، قانۇنىنى كۆرسىتىپ بېرەتتى. ئۇلار ھەرمىللەت، ھەرقەبىلە، ھەر ئايماقلاردىن زىچ بىرىككەن‌قېرى كىشىلەردىن ئىدى ...دۆلەت ئەربابلىرىدىن ئالىم كىشىلەر كۆپ ئىدى...» («تارىخىي رەشىدى»- زەيلى 28 -،60 - بەتلەر).

«سۇلتان سەئىدخان ئېسىل، نەجادكار ۋە ئالىيجانناب كىشى ئىدى. تەكەللۇپىنى ياخشى كۆرمەيتتى. بۇنىڭدىن باشقا، جەسۇر، جەڭگىۋار بولۇپ سىپاگەرچىلىكتە قوماندان ئىدى... موڭغۇل، ئۆزبېك، چاغاتاي ئۇلۇسلىرى ئىچىدە سەئىدخاندەك ئۇستا مەرگەن يوقتۇر» (نەياز

تەرىپىدىن تۈركچىگە تەرجىمە قىلىنغان «تارىخىي رەشىدى①» — «قازاقچە تەبىرى» رۇسچە نەشىرى 137 - ۋە 139 - بەتلەر). ئۇلار خۇددى «مەھبۇبۇل قۇلۇپ»تا تەرىپلەنگەن ئادىل، دانالىقى بىلەن شۆھرەتلەنگۈچى ئادىل پادىشاھ - ئۇلۇغلار ئۆلچەملىرىگە تارىختا تەڭلىشىپ ۋەياندىشىپ ئۆتكەن زاتلاردۇر. سۆزىمىزنىڭ دەلىل تەرىپاتى — («مەھبۇبۇل قۇلۇپ»تىن پارچە) ئەلگە ھۆكۈمرانلىق قىلىش نۇسىبىتىگە ئېرىشكەن يارانلارنىڭ ئىستىل، ئەخلاق دۇنياسىغا كۆچۈرمە قىلىپ تەقدىم قىلىندى: — ئادىل پادىشاھلار (جاھان ۋە يۇرت تۇتقۇچىلار — ئا) ئەلۋەتتە ماختاشقا لايىق بولۇپ، كىشىلەر ئۇلارنىڭ زامانلىرىدا تۇغۇلغانلىقى بىلەن ماختىنىشىدۇ. ئادىل پادىشاھلار باھار يامغۇرىغا ئوخشاش قارا تۇپراقتىن گۈل ئۈندۈرۈپ، مەملىكەت خەلقىنىڭ بېشىغا ئالتۇن، گۆھەرلەر چاچىدۇ. كەمبەغەللەر ۋە ئاجىزلار ئۇلارنىڭ مېھرى - شەپقىتىدىن بەخت تاپسا، زالىملار ئۇلارنىڭ سىياسىتىدىن خەۋپتە بولىدۇ. ئۇلارنىڭ مۇھاپىزەتچىلىكىدە قوي - قوزىلار بۆرىنىڭ خەۋپىدىن، مۇساپىرلار ئوغرى - قاراقچىلارنىڭ ۋەھىمىسىدىن خاتىرجەم ياشايدۇ. ئۇلارنىڭ شەپقەت - مەرھىمىتى بىلەن بالىلار مەكتەپلەردە ئىلىم ھاسىل قىلسا، مۇھاپىزىتى بىلەن ئاجىزيېتىملار باياشاتلىقتا كۈن كەچۈرىدۇ. ئۇلارنىڭ ھەيۋىتىدىن يوللار قاراقچىلاردىن خالى بولۇپ، ئۇلارنىڭ چىڭ تۇتۇشى بىلەن ئەمەلدارلارمۇ خەلققە خالىغانچە زۇلۇم - سېتەم قىلالمايدۇ. ئۇلارنىڭ ئىقتىسادى بىلەن مەسچىتلەر جامائەت بىلەن تولغان، مەدرىسلەردە ئىلمىي مۇھاكىمە، مۇنازىرىلەر قاينىغان بولىدۇ. ئۇلارنىڭ ئادىل سىياسىتىدىن ئوغرىلارنىڭ قولى ئەلنىڭ مېلىغا يېتەلمەيدۇ. باياۋاندا قاراقچىلار قالمايدۇ. كېچىلەردە كىشىلەر خاتىرجەم، دۇكانلاردا چىراغلار يېقىقلىق، سودا يۈرۈپ تۇرىدۇ. كۈن ئولتۇرغاندىن تارتىپ تاكى سەھەر ۋاقتىغىچە خانىقالارنىڭ ئىشىكى ئوچۇق، ئىبادەتخانىلار ئىبادەت نۇرىدىن يوپيورۇق بولۇپ تۇرىدۇ. ئادىل پادىشاھلار شەھەر ۋە مەھەللىلەرنىڭ پاسىبانى، يېزا، تاغلاردا قويلارنىڭ چۇپانىدۇر. پۇقرانىڭ راھەت بېغى ئۇلار بىلەن ئاۋاتتۇر. ئەسكەرلىرى راھەت - پاراغەتتە قايغۇ - غەمدىن ئازادتۇر. ئۇلار بىلەن ئاجىزلار كېچىنى بىمالال ئۆتكۈزسە، بالىلىرى ئاقسۆڭەك ئويناش بىلەن ئۆتىدۇ. قېرىلار ئۇلارنىڭ ھەققىدە دۇئا بىلەن بولىدۇ. كېنىزەكلەر مامۇق ساۋاپ قېرىلارنىڭ دۇئاسىغا جور بولىدۇ. پۇقرا ئۇنىڭغا ھەم دۇئا قىلىدۇ ۋە ئەركىلەيدۇ. پۇقراغا ھەم سېخىلىق قىلىش، ھەم پۇقرانىڭ كۆڭلىنى ئېلىش ئۇلارنىڭ ئادىتىدۇر. ئاچلار ئۇلارنىڭ غىزاسىدىن ئوزۇقلانسا، يالىڭاچلار ئۇلارنىڭ رەھىم - شەپقىتىدىن كىيىنىدۇ. ئۇلار مەملىكەتنى يامغۇرلۇق بۇلۇت بولۇپ سىراپ قىلسا، ئۇلارنىڭ مېھرى مەملىكەت خەلقىنىڭ كۆزىنى قۇياش بولۇپ يورۇتىدۇ. باشقا مەملىكەتلەر خەلقلىرى ئۇلارنىڭ ئارزۇسىدا بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئادىللىقلىرى توغرىسىدا ھېكايىلەر سۆزلىشىدۇ. ئۇلارنىڭ ياخشىلىقلىرى ھەققىدە ئالىملار كىتابلار يازىدۇ. شائىرلار مەدھىيە توقۇيدۇ. سازەندىلەر ئۇنى ماختاپ نەغمىلەر تۈزەيدۇ. شائىرلار سازەندىلەرگە ئاتاپ ناخشا تېكىستلىرى يازىدۇ. ئۇ، خەلق -

① «تارىخىي رەشىدى» — ئاتاقلىق ئۇيغۇر تارىخچىسى، دۆلەت ئەربابى، مىرزا ھەيدەر قەشقەرى (كوراگان) بىننى مىرزا مۇھەممەت ھۇسەيىن كوراگانى تەرىپىدىن مىلادى 1545 - يىلى كەشمىردە يېزىلغان دۇنياۋى تارىخ كىتابىدۇر. بۇ كىتاب سەئىدىيە خانلىقىنىڭ تۇنجى قۇرغۇچىلىرىدىن بىرى — سۇلتان ئابدۇ رەشىتخان نامىغا يېزىلغان بولۇپ، 18 - ئەسىردە خوتەنلىك ئالىم موللا مۇھەممەت نىياز ئاخۇنۇم تەرىپىدىن پارىسچىدىن ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلىنغان. مۇشۇ ئەسىرنىڭ باشلىرىدىن تارتىپ ھازىرغىچىلىك تۈرك، ئەرەب، خەنزۇ، رۇس، نېمىس، ئىنگىلىز، ياپون، موڭغۇل تىللىرىغا تەرجىمە قىلىنىپ تارقىتىلغان. ئۆزبېك، قازاق، قىرغىز، ئەزەربەيجان . . . تىللىرىغا كۆچۈرۈلۈپ نەشىر ئېتىلگەن. بۇ كىتاب ئۇيغۇر تارىخىنى، جۈملىدىن شىنجاڭ تارىخىنى ئۆگىنىش ۋە تەتقىق قىلىش ئىشلىرىمىزدا قىممەتلىك مەنبەلەردىن بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

نى رازى قىلىش بىلەن خۇدانىڭ رازىلىقىنى ئىستەيدۇ. مەسىلە ھەل قىلىشتا ناھايىتى ئېھتىياتچانلىق قىلىدۇ. . .

سۇلتان سەئىدخان، ئابدۇرەشىتخانلار ئەنە شۇنداق خانلاردۇر.

بۇ خانلارنىڭ زامانىنىڭ تۈپ ئالاھىدىلىكى: ھاكىمىيەت مەركەزلەشكەن، جەمئىيەت تىنچلىنىپ گۈللىنىشكە يۈزلەنگەنلىكى بىلەن خاراكتېرلىنىدۇ.

ئۇلارنىڭ زامانىدا خەلق ئۈستىدىكى ھەددىدىن ئارتۇق باج، ياساق مۇۋاپىق تەڭشەلگەن. خانلىق نىزامى يولغا قويۇلۇپ ئوردا ئىچىدىكى چېكىدىن ئاشقان چىرىكلىك ۋە كەيپى-ساپالىق تۈرمۇشقا خاتىمە بېرىلگەن. خان بولغان كىشى ھەر يىلى تەۋەلىكىدىكى پۈتكۈل يۇرتلارنى ئاردلاپ، پۇقرانىڭ ئەرزىنى تىڭشايدىغان ۋە شۇ ئاساستا يەرلىك ئەمەلدارلارنىڭ خەلقنى خالىغانچە دەپسەندە قىلىشىنى چەكلەيدىغان ھالەت شەكىللەنگەن. چاغاتاي دەۋردە ۋەيرانچىلىقتا ئۇچرىغان ئىقتىسادىي ئىگىلىكنى ئەسلىگە كەلتۈرگەن. سۇ ئىنشائاتلىرى، يول، كۆۋرۈك، توغان قۇرۇلۇشلىرى ئېلىپ بېرىلغان. سودا - سانائەت كۆرۈنەرلىك تەرەققىياتلارغا ئېرىشكەن. چاغاتايلار زامانىدا ئۈزۈلۈپ قالغان «يىپەك يۇيۇكى» (يىپەك يولى) سوددىسى قايتا راۋاجلىنىپ، بۇ رايونلارنىڭ ئىقتىسادىي ئىگىلىكىنى گۈللەندۈرۈشتە تۈرتكىلىك رول ئوينىغان. . . ئىچكى ئۆلكىلەرگە قاشتېشى، ئالتۇن، جاۋاھىر، ماتا - چەكمەن، يۈك، تېرە، زىلچا كىرگۈزۈلۈپ، كۆپ مىقداردا تاۋار، چىنە - قاچا، فارفۇر بۇيۇملارغا ئالماشتۇرۇلغان. ھىندىستان، ئىراق، ھەمەدان، شىراز، تەبرىز، تېھران، مىسىر قاتارلىق جايلارغا كىگىز، جايىنامаз، ماتا، چەكمەن، ئالتۇن، يىپەك بۇيۇملار چىقىرىلىپ دورا - دەرمەك ۋە باشقا بۇيۇملارغا ئالماشتۇرۇلغان. شەھەر، بازارلار ئاۋاتلاشتۇرۇلغان. . . كەلپىن، مەكىت، مارالبېشى، پەيزاۋات، كىرىدىيە، چىرىدىيە، قاغىلىق، ئاۋات ناھىيىلىرىنىڭ بازارلىرى سېلىنغان ياكى كېڭەيتىلىپ سېلىنغان. قەشقەر، يەكەن، خوتەن، يېڭىسارلاردىكى يەرسىز ئاھالىلەر كۆچۈرۈلۈپ، تارىم دەريا-سىنىڭ باشلىنىش ساھىلىدىكى قوشلاش (يەكەن، خوتەن، ئاقسۇ دەريالىرى قوشۇلىدىغان جاي) — غولتوغراق ۋادىسى ① ئاۋات قىلىنغان ۋە كۆچۈملەشتۈرۈلگەن. چاغاتايلار زامانىدىن قالغان تۈرمۇش خارابىلىقى مەمۇرلاشتۇرۇلغان (ئۆزگەرتىلىپ بايىاتلاشتۇرۇلغان). يەرلىك سانائەت تۈرلىرى، بىناكارلىق، كاھىشچىلىق، ئارخىتېكتورلۇق، نەقاشلىق قاتارلىق كەسىپلەر كۆرۈنەرلىك دەرىجىدە يۈكسەلگەن. كان - مەدەنچىلىك سانائىتى شۇ جەمئىيەتنىڭ ئاساسلىق ھۆكۈمەت مەبلىغى بولغان. ئەنە شۇ دەۋردە يېڭىسارىدا شاناز تۈمۈر رۇددىسى كانى، كۈچادا مىس كانى، كىرىدىيە، چەرچەنلەردە مىس، تۈمۈر رۇددىلىرى كانلىرى بىلەن ئالتۇن كانلىرى. . . ئېچىلىپ، ئۇنىڭدىن قېزىپ ئېلىنغان مەدەنلەر خانلىق ھاجىتىدىن ئېشىپ قوشنا ئەللەرگە سەل-تەنەت سوددىسى يەنى چىقىمىدى سودا (ئېكسپورت) قىلىنىپ تۇرغان. دېمەك، شۇ جەمئىيەتنىڭ بۇ خىل خاسىيەت ئاساسلىرى (ئىلغار غايىۋى جەريانلار، بازدىس ئاساسلىرى. . .) بۇ جەمئىيەتنىڭ گۈللەنگەن مەدەنىيەت ئاساسىنى تىكلىگەن ۋە جانلاندۇرغان. ئابدۇرەشىتخانلار زامانىدىن بىرگە يېتىپ كەلگەن مۇنۇ قىممەتلىك يازما يادنامە شۇ جەمئىيەتنىڭ گۈۋاھنامىسى ھەم يۇقىرىدىقى تەرىپلەرنىمۇ ئۆچۈن پولاتتەك دەلىلدۇر. (29 - بەتكە قارالسۇن)

---

① ئابدۇرەشىتخانلار زامانىدا كۆچمەن كۆچۈرۈلۈپ ئاۋات قىلىنغان جايلار 1913 - يىللىرى ئەتراپىدا (يالۇ زىكشىن زامانىدا) مەھۇرىي جەھەتتىن شۇ چاغدىكى ئاقسۇ ناھىيىسىگە قاراشلىق بىر رايون، 1930- يىللىرى ئەتراپىدا (جەلۇ شۇرىن زامانىدا) بىر ناھىيە (ھازىرقى ئاۋات ناھىيىسى) قىلىپ ئۆزگەرتىلگەن. بۇ ناھىيىدە تارىختىكى «غولتوغراق»لىقتىن ھازىرمۇ 730مىڭ مو ئەتراپىدا تەبىئىي توغراقلىق بار. تارىختىكى كۆچمەنلەر «دولانلار»، «دولان مەھەللە»لەر ھېلىھەم ساقلىنىپ تۇرۇپتۇ — ئا.

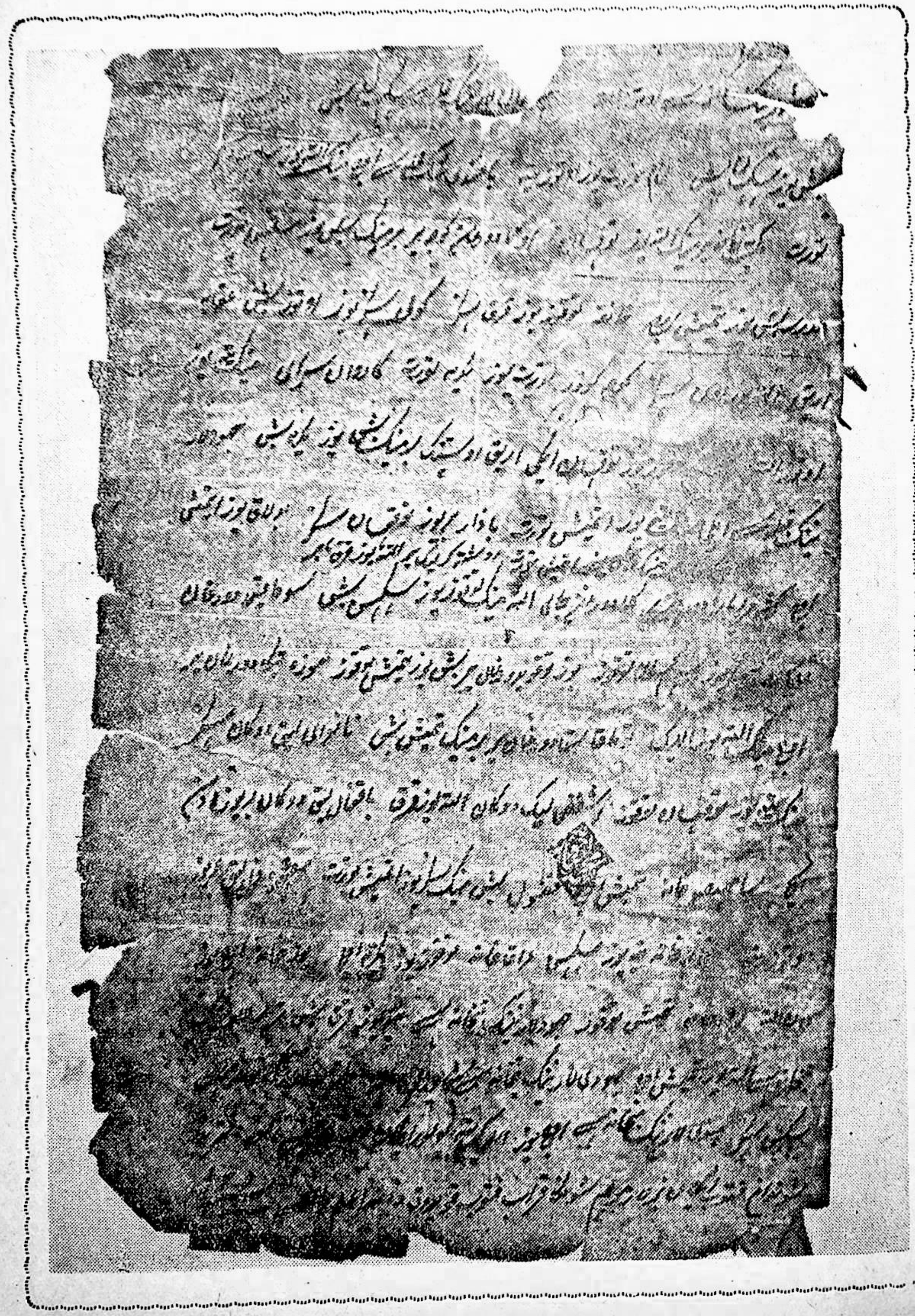

ئۇيغۇر كتاب تورىبكتى
www.uyghurkitap.com

يازما يادنامه

... شەھەرنىڭ دەرۋازىسى ئوتتۇز ئالتە ①، ھىندىمانلارنىڭ مەھەللىسى سەككەن بەش ②، مەھەللە مەسچىتى بەشيۈز سەككەن بەش، ھاممام ③ تۆتيۈز ئوتتۇز يەتتە، باقمىدانىڭ مەھەللىسى ئۇچ مىڭ يەتتە يۈز سەككەن تۆت ④، مەكتەپخانا بىر ھىڭ ئالتە يۈز توقسان، ئۇزۇدىغان كوچا، يەر ⑤ بىر ھىڭ بەشيۈز سەككەن تۆت، مەدرىسە بەشيۈز يەتمىش ئۇچ، خانىقا توققۇز يۈز قىرىق سەككىز، كۆل ⑥ سەككىز يۈز ئوتتۇز بەش، ئاقابە ئېرىق ئالتە يۈز ئون سەككىز ⑦، كوچا، گۈزەر تۆت يۈز يىگىرمە تۆت ⑧، كارۋان ساراي بىرھىڭ يەتتە يۈز ئوتتۇز ئالتە، تۇگمەن توقۇز يۈز توقسان ئىككى ⑨، ئېرىق- ئۆستەڭ بىر ھىڭ بەشيۈز يىگىرمە بەش ⑩، جوھۇتلارنىڭ قەبىلىسى ئىككى مىڭ يەتتە يۈز ئاتمىش تۆت ⑪، بازار بىر يۈز توقسان سەككىز، بۇلاق بىريۈز ئاتمىش ئۇچ ⑫، كەشتى قاراپ باردىغان يەر، كېلىدىغان جاي ئالتە مىڭ توققۇز يۈز سەكسەن بەش ⑬، ئاھاڭگەرلىك يەر بىر ھىڭ بەشيۈز ئاتمىش تۆت ⑭، رۇشتەگەرلىك يەر ئالتە يۈز قىرىق بىر ⑮، سودا قىلىدىغان دۇكان سەككىز يۈز سەكسەن توققۇز، بوز توقۇيدىغان يەر بەشيۈز يەتمىش توققۇز ⑯، مۇزە تىكىدىغان يەر ئۇچ مىڭ ئالتە يۈز ئەللىك ⑰، تۇماق ساتىدىغان يەر بىر بىر مىڭ يەتمىش بەش ⑱، نان ۋايلىق دۇكان سەككىز مىڭ يەتتە يۈز توقسان توققۇز ⑲، ئاشپەزلىك دۇكان ئالتە يۈز قىرىق ⑳، باققاللىق دۇكان بىر يۈز ئون ئىككى، ساھىۋساخانا يەتمىش ئۇچ ㉑، پۇزۇل بەش مىڭ سەككىز يۈز ئاتمىش تۆت ㉒، مەقىمزارلىق بىر يۈز ئوتتۇز يەتتە ㉓، قىمارخانا يەتتە يۈز سەكسەن، ھاراقخانا توققۇز يۈز يىگىرمە ئۇچ ㉔، بوزخانا ئۇچ يۈزئون ئالتە، لولەخانا يەتمىش توققۇز ㉕، جوھۇتلارنىڭ بۇدخانىسى يەتتە يۈز قىرىق بەش ㉖، تەرسالارنىڭ بۇدخانىسى ئالتە يۈز ئاتمىش ئۇچ ㉗، يەھۇدىلەرنىڭ بۇدخانىسى بەش يۈز قىرىق ئالتە ㉘، مولتانلارنىڭ بۇدخانىسى سەكسەن سەككىز ㉙، ھىندىلارنىڭ بۇدخانىسى ئۇچ يۈز ئەللىك يەتتە ㉚ بولۇر ئىكەنلەر دەپ ھەر قايسىسىنى ئۆز دەپتىرىدە شۇنداق پۈتكەن ئىكەنلەر. بىزلەر ھەم شۇنىڭا قاراپ پۈتۈپ قويدۇق. ۋاللاھۇ ئەلەم بىسەۋاب. سەنە (ھىجرىيە يىلى)- 1036

ئىزاھات:

بۇ يازما يادنامە ــ «تارىخنامە ئابدۇرەشىتخان» دېگەن قوليازما (ھىجرىيە 951 - يىلى- مىلادىنىڭ 1545 ــ 1544 -، يىللىرى يېزىلغان) دىن ھىجرىيە 1036 - يىلى (مىلادى 1626ــ 1627- يىللىرى) سەئىدىيىلەردىن 7 - نۆۋەتلىك تەخت ئىگىلىگەن ئەھمەتخان ئوغلى ئابدۇلمىتىپ-خان زامانىدا مۇھەممەت نىيازئاخۇن دېگەن كىشى تەرىپىدىن كۆچۈرۈپ تارقىتىلغان. شۇ زامان جەمئىيىتىنىڭ پۈتۈن مۇلازىمەت قۇرۇلمىسىنىڭ مۇكەممەل تەزكىرىلىكى بولغان بۇ ئاراقنىڭ قەغىزى پاتلىق، قەلەم يەرلىك سۇت رەڭ سۇت قەغەز. ئاراق ئۇزۇنلۇقى $36\frac{1}{2}$ سانتىمېتر، كەڭلىكى 23 سانتىمېتر. خېتى 18 قۇر. قۇمۇش قەلەم بىلەن يېزىلغان. خەت قۇرۇلمىسى شۇ زامان چاغاتاي خەتچىلىك ئۇسلۇبىدا. ئاراقنىڭ بېشىدىكسى ئەرەبچە «3» دېگەن رەقەمدىن قارىغاندا، بۇ ئاراق ئەسلى كۆچۈرۈلمىنىڭ قوشۇمچە ئاخىرقى ئاراقلىرىنىڭ داۋامىدىن بىر ئاراق بولۇشى مۇمكىن دېگەن گۇمان بار. كۆچۈرگۈچىنىڭ نامى يادنامە ئاراقنىڭ ئوتتۇرىسىغا بېسىپ قويۇلغان ئۇزۇك (يۈزۈك) تاھىدا كۆرۈلىدۇ. «تارىخنامە ئابدۇرەشىتخان» يەنى مۇشۇ ئاراق بۈلۈنگەن ئەسلى كىتاب 1952 - يىلى قاراقاش ناھىيىسىنىڭ زاۋا يېزىسىدىكى مۇھەممەت ئىلىخان خوجا ئائىلىسىدىن تېپىلىپ مىنىڭ قولۇمدا مەلۇم ۋاقىت ساقلانغاندىن كېيىن، 1956 - يىلى ئاپتونوم رايونلۇق مۇزېيىغا (يۈسۈپبەك مۇخلىسوۋ بىلەن يولداش ئابلىمىت روزى، ئابدۇرېشىت ئىسلاملار ئارقىلىق) ئۆتكۈزۈپ بېرىلگەن. بۇ قوليازمىدىن بەزى سۆزلەندە قىلمۇشلىنغان مۇپەسسەل خاتىرە ھىلىمۇ قولۇمدا بار. بىراق بۇ يادنامە ئاراقنى مەن 1983 - يىلى قاغىلىقتا پېشقەدەم ماتارىپچى ئابلىز ھاجى ئوغلى يولداش دىلشاتتىن قوبۇل قىلدىم. ھازىرقى چاغلارغىچە بۇ گۈھەرنى ساقلاپ، خەلقىمىزگە تەقدىم قىلغان بۇ ياش ئىلىم، تارىخ ھەۋەسكارىغا چوڭقۇر مىننەتدارلىق بىلدۈرىمەن. شۇنداقلا بۇ يەپ ئۈچى ــ ئىز - دېرەكتىن بىز «تارىخنامە ئابدۇرەشىتخان» نىڭ كۆچۈرۈلگەن نۇسخىلىرىنىڭ ھىلىمۇ يەنىلا جەمئىيەتتە، خەلق قولىدا ساقلىنىپ تۇرغانلىقىنى ئۇقۇشاللىق بىلەن ھېس قىلماقتىمىز. ساقلىغۇچىلارنىڭ بۇ قىممەتلىك ئەسەرنى ئوتتۇرىغا چىقىرىپ خەلقىمىز بىلەن يۈز كۆرۈشتۈرۈشلىرىگە تەشنامىز.

مۇئەللىپتىن

ئىزاھلىق لۇغەت:

(ھەنبەلىك شەخس پەرەز، چۈشەنچىلەر ئاساسىدا تۈزۈلدى)

① 36 دەرۋازا — ھەر بىر شەھەرگە تۆتتىن جەمئىي توققۇز شەھەرگە تەۋەلىشىدۇ. بەزى يەرلىك تارىخچىلار بۇ توققۇز شەھەرگە: يەكەن، خوتەن، قەشقەر، ئاقسۇ، كۇچا، تۇرپان، پەرغانە، بەدەخشان، راجىدانلار (راجىدان شۇ چاغلاردىكى كەشمىرنىڭ پايتەختى ئىسمى)نى سانايدۇ. ئابدۇرەشىتخانلار قولىدىكى ئارسىاق (ھازىرقى ئالمۇتى رايونى)دا تارىختىن بۇيان شەھەر بولۇپ باققانلىقى ئۈچۈن، بۇ شەھەرلەر قاتارىدا سان بېرىلمىگەن بولسا كېرەك.

② ھىندىستانلار مەھەللىسى — شۇ زامانلاردا كەشمىر، بەدەخشان ۋە باشقا جايلاردا ياشايدىغان ھىندى، ھىندى تىلىدا سۆزلەشكۈچى ۋە ھىندى دىنىدا بولغان ئاھالىلەر مەھەللىلىرى كۆزدە تۇتۇلغان. «مەھەللە» سۆزىگە بەزىلەر «كەنت» دەپ ئىزاھات بېرىشىدۇ. مۇنىڭچە شۇ چاغلاردىكى كەنت ھازىرقى چاغلاردىكى «دادۇي» دىن چوڭ، يېزىدىن كىچىك مەمۇرىي بىرلىكنىڭ نامىدۇر.

③ ھاممام — مونچا، سەررات، يۇيۇنۇش ئورنى. شۇ زامانلاردا تاش ھاممام، تام ھاممام، ئەر ھاممام دېيىلىپمۇ كەلگەن.

④ باقىندى مەھەللىسى — ئاۋام خەلق، رەئىيە، پۇقرالار مەھەللىلىرى. بەزى تەزكىرىلەردە، سەئىدىيە زامانلىرىنىڭ ئەھلىدار، ئولىما، دۆلەت، ھۆكۈمەت ئەربابلىرى، كاتتا، كىچىك ئەھلدارلىرىدىنىڭ ھەر قانداقى ئىمتىيازغا ئېرىشكەن ھامان «باقىندى مەھەللە»لىرىدىن ئابرويلۇقلار تۇرالغۇ جايلىرىغا كۆچۈپ كېتىپ تۇرغانلىقى كۆرسىتىلگەن.

⑤ ئۇتىدىغان كوچا، يەر — شەھەر، بازارلاردىكى سودا - سانائەت، سىياھەت، تەكشۈرۈش، بايقاش نۇقتىلىرى.

⑥ كۆل — خەلق سۇ ئىچىدىغان كۆل.

⑦ ئاقابە ئېرىق— يىل بويى سۇيى ئۈزۈلمەي ئېقىپ تۇرىدىغان ئېرىق.

⑧ كوچا، گۈزەر— شەھەر، بازارلاردا ھەر بازار كۈنلىرى تازا قىزىپ بازار بولىدىغان، چوڭ سودا - سېتىق گۈزەر - رەستىلىرى.

⑨ تۇگمەن — سۇ تۇگمەنلىرى.

⑩ ئېرىق - ئۆستەڭ — پەسىللىك چاپما ئېرىق - ئۆستەڭلەر.

⑪ جوھۇتلار — بەزى تارىخىي خاتىرىلەردە كۆرسىتىلمىشىچە، ئېيسا دىنىدىكى (خرىستىئان دىنىدىكى) لەر شۇ زامانلاردا جوھۇتلار ياكى نەسارالار دەپ ئاتالغان. ئابدۇرەشىتخان ھاكىمىيىتىگە كىرگەن پەرغانە، ئىسقىكۆل ۋادىلىرى، بەدەخشان، ۋاخان، كەشمىر، ھەتتا قەشقەرىيە تەۋەلىرىدىمۇ بۇ خىل تائىپىلەر بولغان.

⑫ بۇلاق— كىشىلەر تەرىپىدىن قېزىلغان كارىزلار كۆزدە تۇتۇلغان.

⑬ كىشى قاراپ بارىدىغان يەر، كېلىدىغان جاي — لەنگەر، ئۆتەڭ، قونالغۇ جايلار.

⑭ ئاھاڭگەرلىك — ھېتالچىلىق ۋە ھېتال پۇرۇشلۇق (تېچىش، ھېتال تاۋلاش، ئايرىش ئىشلىرى بىلەن تۇمۇرچىلىك، چويۇنچىلىق، تۇچچىلىق، مىسكەرلىك، زەرگەرلىك، قۇيمىچىلىق ... كەسپىي ساھەلىرى، ھەر خىل قورال - ياراق، سايمان، جابدۇق ياسىش ئىشلىرى) كۆزدە تۇتۇلمىدۇ.

⑮ رۇشتەگەرلىك — ئوموسىي توقۇمىچىلىق ئىشلىرى (يۇڭ، پاختا، يىپەك، كەندىر توقۇمىچىلىق دۇكان، كارخانا ئىشلىرى، خالۋاپلىق، زىلچىۋاپلىق، ئىچمەكچىلىك يەنى ئىات يېيىشلىرى تەييارلاش... خانىلىرى).

⑯ بوز توقۇيدىغان يەر — خام، چەكمەن، سەگەز، شەتلەنگە، داسمال، ئورامال، چوتا ... توقۇش ئىشلىرى ياكى كارخانىلار، دۇكانلار...

⑰ مۆزە تىكىدىغان يەر — موزدۇزلۇق ئىشلىرى.

⑱ تۇماق ساتىدىغان يەر — باش كىيىم تەييارلاش، تەمىنلەش، سېتىش ئىشلىرى.

⑲ نانۋايلىق دۇكان — ناۋايلىق كەسپىنىڭ ھەر خىللىرى بويىچە كەسىپ قىلغۇچى ئىشلىرى.

⑳ ئاشپەزلىك دۇكان — ھۆكۈمەت ئاشخانىلىرى بولۇپ، ھەربىي، ھۆلۈكمي، خارجى، ئىلمىي، دىنىي،

كەسپىي گۈرۇھلار، مېھمانلار (ھۆكۈمەتتىن كۆتۈلمىدىغان كىشىلەر) ھۆكۈمەت ھېسابىدىن تاماقلىنىدىغان چوڭ، ئالىي، خاس ئاشخانىلار ياكى دۇكانلار كۆزدە تۇتۇلغان.

㉑ سامبۇساخانا — سامسا، گۆش گىردە، پەرمۇدە، تونۇر كاۋاپچىلىقى ... بىلەن كەسىپلەنگەن دۇكان ۋە خانىلار.

㉒ پۇزۇل — جەمئىيەت ئۈچۈن مۇلازىمەت قىلىدىغان كەسپىي تىجارەت ئاشخانىلىرى.

㉓ مەقپەرزارلىق — مۇسۇلمانلار زاراتگاھلىقى، قەبرىستانلىقى، قەبرىستانلىقى.

㉔ ھاراقخانا — ھاراق ئىشلەش، تارقىتىش، سېتىش ئورۇنلىرى.

㉕ لولەخانا — جىنسىي تاماشا قىلىشقۇچى (زىنا قىلىشقۇچى، نىكاھسىز شەھۋانە جۈپلەشكۈچى)لار بەھرىمەن بولىدىغان خاس ئىمكانىيەتلىك ئورۇنلار.

㉖ جوھۇتلارنىڭ بۇدخانىسى — خرىستىئانلارنىڭ ئىبادەت ئورۇنلىرى كۆزدە تۇتۇلسا كېرەك.

㉗ تەرسالار — شۇ زامانلاردا چەرچەن، ئالتۇنتاغ، ماكاي، تىمبۇلاق، ئاقسايى، چايدام، كۆكشىلتاغ تەزمىلىرى، لوپنۇر، بايىنبۇلاق، تۇرپان، قۇمۇل ... تەرەپلەردە ئىسلامنى قوبۇل قىلمىغان ئۇيغۇر، سېرىق ئۇيغۇزلار، سارت مۇڭغۇل (مۇڭغۇل ئۇيغۇر)لار ئىسلام دىنىغا كىرمەي، كونا دىنلىرىدا چىڭ تۇرغانلىقى ئۈچۈن «تەرسالار»، «جاھىللار» دەپ ئاتالغانلىقى توغرىسىدا نۇرغۇن تارىخىي دەلىللەر بار.

㉘ يەھۇدىلەرنىڭ بۇدخانىسى — ھازىرچە ئېنىق ئىزاھلاش مۇمكىن بولمىدى.

㉙ مولتانلار — شۇ زامانلاردا ئۆتكەن بىر مىللەت بولۇپ، ئۇلارنىڭ كېيىنكى چاغلاردىكى ئەۋلادلىرى ھازىر سوۋېت ئېتىرىدە ياشايدۇ. قەشقەرىيە تەۋەسىدە بولغانلىرى 18 - ئەسىرلەردە كۆچۈپ كەتكەن. ھازىرقى چاغلاردىكى «مولداۋان»لار شۇلار بولسا كېرەك. بەزىلەرنىڭ ئەسلىشىلىرىچە، ئۇلار تارىختا قاراقۇرۇم سىگانلىرى دەپمۇ ئاتالغانمىش.

㉚ ھىندىلارنىڭ بۇدخانىسى — ھىندى دىنىدىكىلەرنىڭ ئىبادەتخانىلىرى.

3. سەئىدىيەلەر زامانىدىكى مەدەنىيەت - مائارىپ

سەئىدىيەلەر زامانلىرىنىڭ مەدەنىيەت- مائارىپىنى چۈشىنىش، تەتقىق قىلىش ئۈچۈن ئەڭ ئالدى بىلەن شۇ زامان مەسلەك داھىلىرى (ئىددىئولوگىيە يېتەكچىلىرى)نىڭ غايىۋى پوزىتسىيىلىرى (مەدەنىيەت- مائارىپ ئىدىيىسىنى، مەدەنىيەت- مائارىپ ئۈچۈن ئورناتقان تەشكىلىي قۇرۇلمىلىرىنى، ئىقتىسادىي، ماددىي جەھەتلەردىكى ئېھتىياج، ئورۇن، تۇزۇم، شارائىت جەھەتلەردىكى مەدەتلىرى)نى قىسقىچە ئەسلەپ ئۆتۈشكە توغرا كېلىدۇ.

1. غايىۋى پوزىتسىيەلەر

مەدەنىيەت- مائارىپنى تۇتۇش ئارقىلىق پۈتۈن جەمئىيەتنى ئىسلام - ئىرپان كانىغا ئايلاندۇرۇش - سەئىدىيە ئاساسچىلىرىنىڭ يەنى سۇلتان سەئىدخان، سۇلتان ئابدۇرەشىتخان، سۇلتان ئابدۇكېرىمخانلارنىڭ ئازكەم بىر ئەسىرلىك غايىۋى جەريانلىرىدۇر. شۇنداقلا بۇ زاتلار نەسەب، زامان، تارىخىي شارائىت جەھەتلەردىن ئالغاندا ئىسلام - مائارىپ ئەھلىي تۇركۇملىرىگە مەنسۇپ، ئۆز ئىسلامى، ئەقلىي بالاغىتى، ئىلمىي يول، پەزىلەتلىرى بىلەن تەخت تۇتقان - خان بولغان ۋە ئىسلام - مائارىپ يولىدا تەلەپچان ھەم تىرىشچانلىقى بىلەن شۆھرەت قازانغان زاتلاردۇر.

— سۇلتان سەئىدخاننىڭ ئۆزى، — دەپ يېزىلىدۇ «شىنجاڭ داشۇ ئىسلامىي ژۇرنىلى»نىڭ 1983 - يىل 1 - سان 26 - بېتىدە: «... مەرىپەتپەرۋەر ئائىلە مۇھىتىدا ئۆستى. ئۇنىڭ چوڭ دادىسى يۇنۇسخان ئەينى دەۋرلەردىكى ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ مەرىپەتپەرۋەر خانى — مىرزائۇلۇغبەك-

نىڭ ياردىمى بىلەن بۈيۈك ئالىم مەۋلانە ئەلى يەزدى ① گە شاگىرت بولۇپ، 12 يىل ئوقۇپ، ئۆز دەۋرىنىڭ بۈيۈك ئالىمى بولۇپ يېتىشكەنىدى. سەئىدخاننىڭ داددىسى ئەھمەتخان يۇنۇسخاندىن بىۋاسىتە تەربىيە ئالدى ۋە ئوغلى سەئىدخاننى كىچىك چېغىدىن تارتىپلا ئىلىم-مەرىپەت سۈيى بىلەن سۇغۇردى. سەئىدخان يەنە بىر نەۋرە تۇغقىنى شائىر ئوبۇلقاسىم بابۇر بىلەن بىر مەزگىل ھەمسۆھبەت بولۇپ، ئۆز ئانا تىلىدىن باشقا ئەرەب، پارىس تىللىرىنى ناھايىتى پۇختا ئۆگەندى... 20 ياش ۋاقىتلىرىدا ھەرقايسى ساھەلەر بويىچە ئۆز دەۋرىنىڭ ئالىمى بولۇپلا قالماستىن، ئەدەبىيات، مۇزىكا، ئىلىم ئەھلىلىرىنىمۇ ئارتۇقچە ئېتىبارلايتتى...».«تارىخىي رەشىدى»— (زەيلى) دېگەن كىتابتىمۇ: «سۇلتان سەئىدخان خەتتاتلىق، شېئىرىيەت، ھەلچىلىك (خەتكە ھەل بېرىش)، زەرگەرلىك، نەققاشلىق، مېماركارلىق، سازچىلىق، سازەندىلىك، قەست، تىغ، ئوق تەسىر قىلمايدىغان كىيىم تەييارلاش، ئوق، قىلىچ، نەيزە ياساش، مېتال ئايرىش قاتارلىق ھۈنەر - سەنئەتلەردە ئۆز دەۋرىنىڭ ئىقتىدارلىق كامىلى ئىدى. سەنئەتنى قىزغىن سۆيەتتى. ئۇد، ساتار، تەمبۇر، چارتار (تۆت تار) غىجەكلەرنى ياخشى چالاتتى. تۈركچە ۋە پارىسچە بەھوزۇر شېئىر يازالايتتى. قىسقىسى ئۇ ھەم ئەلەم، ھەم قەلەم ساھەسىنىڭ ئىستېداتلىق ماھىرى ئىدى...» دەپ يېزىلغان.

سۇلتان ئابدۇرەشىتخان ② مۇ ئاتاقلىق ئالىم، مەرىپەت باغۋىنى، ئەڭ چوڭ مائارىپچى زات ئىدى. «يەكەن تارىخى»نىڭ 58 - بېتىدە بۇ زات توغرۇلۇقمۇ مۇنداق يېزىلغان: «... ئابدۇرەشىتخان مەرىپەتپەرۋەر، مۇتەپەككۇر، شائىر، مۇزىكا بىلەن ياخشى تونۇشقان، قەتئىي ئىرادىلىك، جەسۇر پادىشاھ ئىدى. قەشقەر، يەكەن...لەردىكى ئەڭ چوڭ خانلىق مەدرىسلەرنى قۇرغانىدى. ئاتاقلىق ئالىملار مۇددەرىسلىك قىلاتتى. ئاسىيانىڭ كۆپلىگەن جايلىرىدىن كىشىلەر كېلىپ ئوقۇيتتى. بۇ دەۋردە ئەدەبىيات- سەنئەت، مۇزىكا، پەن، مەدەنىيەت ناھايىتى راۋاجلاندى. ئاتاقلىق ئالىملار، ئاتاقلىق شائىرلار، تەرجىمانلار، خەتتاتلار مەيدانغا كەلدى. چوڭ - چوڭ دىۋانلار تۈزۈلەتتى. ئەرەب، پارىس، ھىندى كىتابلىرى تەرجىمە قىلىناتتى...»

يۇقىرىقى تارىخىي پاكىت، ئەسلىمىلەردىن مەلۇم ۋە بىشارەتكى، سەئىدىيىلەر دەۋرى ھۆكۈمرانلىرى ئۆزلىرىنىڭ يۇقىرىقىدەك بىلىم خۇسۇسىيەتلىرى، تەرەققىپەرۋەرلىك، خەلقپەرۋەرلىك غايە، ئىنتىلىشلىرى بىلەن شۇ زامان ئۇيغۇر جەمئىيىتىنىڭ بىر مەزگىللىك مەشھۇر مائارىپ ئالتۇن دەۋرىنى بەرپا قىلغان. دېمەك، ئىجتىمائىي تەرەققىياتنى تۈپ مەنبە قىلغان

---

① يەزدى — ئىراننىڭ پارىس دېگەن يېرى بىلەن ئىراق— ئەجەمنىڭ ئارىسىدىكى بىر جاينىڭ نامى. ئەدىب، تارىخچى ئەلى شۇ يەرلىك كىشى بولۇپ ئەلىشىر ناۋائىنىڭ كىچىك چاغدىكى ئۇستازلىرىدىن بىرى بولغان— ئا.

② موللا ئىسمىتۇللا مۆجىزى دېگەن ئالىمنىڭ «تارىخىي مۇسقىيۇن» دېگەن ئەسىرىدە كۆرسىتىلىشىچە: سۇلتان ئابدۇرەشىتخان مىلادى 1520 - يىلى تۇغۇلۇپ 1569 - يىلغىچە 49 يىل ئۆمۈر كۆرۈپ، يەكەندە ۋاپات بولغان. «ئالتۇنلىرىم» زاراتگاھلىقىغا دەپنە قىلىنغان.

بۇ زات 1533 - يىلىدىن 1559 - يىلىغىچە 26 يىل سەئىدىيە خانلىقىنىڭ خانى بولغان.«دىۋان رەشىدى»، «غەزەلياتى رەشىدى»، «سىلاتىننامە» قاتارلىق ئەسەرلەرنى يازغان. ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مۇزىكا مىراسلىرىنى توپلاش، رەتلەش، بېيىتىشتا، ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنى، مەدەنىيىتىنى، مائارىپ، ئەدەب - ئەخلاقىنى ... يۆكسەلدۈرۈشتە ئاجايىپ تۆھپىلەرنى قوشقان.

مائاردىچىلىق — ئۇلار ئۆمرىدىنىڭ بىر پۈتۈن غايىۋى جەريانى—ئۇيغۇر خەلق مائاردىنىڭ يۈكسىلىشىگە تۈرتكە بولغان تاشقى تاردىنى ئامىللارنىڭ ئەڭ تۈپ ئاساسىدۇر. ئۇيغۇر خەلقىنىڭ يۈكسىلىش ھېسسىياتى كۈچلۈك، ئىلىم - پەن — يېڭىلىققا ھەممىدىن بەك ئەھمىيەت بېرىدىغان، بىلىم، مەدەنىيەتكە ئامراق، ئىزدىنىش ئارزۇسى كۈچلۈك، پاراسەتلىك، زېھنى ئۆتكۈر، تەن دۈرۈس، ھىممەتلىك، تىرىشچان، ئىشچان خەلق بولۇشتەك ئالاھىدىلىكىمۇ بۇ يۈكسىلىشنىڭ ئەچكى تۈپ مەنبەسىدۇر.

2. مەدەنىيەت - مائاردىپ ئىدىيىسى

تاردىنى پاكىتلارغا ئاساسلانغاندا، مېنىڭچە سەئىدىيىلەر خانلىقلىرىدىنى تېگى - تەكتىدىن ئالغاندا دىنىي خانلىقلار ياكى دىنىي ھاكىمىيەتلەر، ئۇلارنىڭ قۇرغان، باشقۇرغان دۆلەت جەمئىيەتلىرىدىنى نوقۇل دىنىي دۆلەت — جەمئىيەتلەر دېيىشكە بولمىغاندەك مەدەنىيەت - مائاردىپ ئىدىيىسىنىمۇ دىنىي ئىدىيە، دىنىي مەۋقە دېيىشكە بولماس. بەزىبىر تەتقىقاتچىلار ھازىر: «ئۇ جەمئىيەت نوقۇل دىنىي جەمئىيەت ئىدى، سەئىدىيە ھۆكۈمرانلىرى شۇ جەمئىيەتنىڭ مۇسۇلمانلىق خاسىيەتلىرىدىنى جانلاندۇرۇش، ‹خۇدا - رۇسۇل› يولىدا جان بېرىش، كالامىزمنى دۆلەت دىنىي دەستۇرى قىلىشتەك ئالاھىدىلىكلىرى بىلەن خاراكتېرلەنگەن. شۇڭا ئۇلارنىڭ جەمئىيەت ئىدىيىسى، جۈملىدىن مەدەنىيەت - مائاردىپ ئىدىيىسىمۇ ئەلۋەتتە ئىسلام دىنىي ئىدىيىسىدۇر...» دېيىشىدۇ. بۇ تاردىنى پاكىتلارغا ئۇيغۇن ئەمەس قاراشتۇر. مېنىڭچە، سەئىدىيىلەر خانلىقلىرى قۇرۇلغاندىن تارتىپ تاكى ئاغدۇرۇلۇپ تۈگەشكىچە دىن بىلەن سىياسەتنى بىر - بىرىدىن ئايرىۋېتىپ، ئىجتىمائىي ھاكىمىيەتچىلىك سەلتەنەتلىرىنى قولدىن بەرمىگەن سىياسىي كۈچلەردۇر. تاردىخچى يولداش لى جىنشەن بۇ ھەقتە مۇنداق يازىدۇ: «... پايتەخت يەكەن ۋە قەشقەردە سوپېزم ئىسلام دىنىدا بويسۇندۇرغۇچى ئورۇنىدىكى مەزھەپ بولۇپ قالدى. بۇ مەزگىلدە دىن جەمئىيەتكە خېلى كەڭ ۋە چوڭقۇر تەسىر كۆرسەتتى ھەم ئۇنىڭ سىياسىغا ئاردىلىشىمۇ ناھايىتى ئېغىرلاشتى. لېكىن بۇ ھەرگىزمۇ يەكەن خانلىقى ‹سىياسىي بىلەن دىن بىرلەشكەن› ھاكىمىيەت شەكلىنى قوللانغانلىقىنى چۈشەندۈرۈپ بەرمەيدۇ، ئەمەلىيەتتە يەكەن خانلىقى دەل ئۇنىڭ ئەكسىچە سىياسىي بىلەن دىنىنى بىر - بىرىدىن ئايرىۋېتىش سىياسىتىنى يولغا قويغان بولغاچقا، دىن ئوردىنىڭ سىياسىي ئىشلىرىغا ئارىلاشمايتتى. دىنىي ساھەدىكىلەرنىڭ ئاساسلىق رولى — ھۆكۈمرانلارنىڭ دۆلەت تەرتىپىنى ساقلاش، ھەربىي قوشۇن ۋە باج-سېلىق قاتارلىقلارنى ئەنئەنىۋى ئۇرۇپ - ئادەت بويىچە بىر تەرەپ قىلىشىغا ياردەملىشىش ئىدى...» («شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر تەتقىقاتى» ژۇرنىلى 1987 - يىل 5 - سان 36 - بەت). دېمەك ناھايىتى ئايانكى، سەئىدىيە ھۆكۈمرانلىرى دىنغا نىسبەتەن: دىنىي ئېتىقاد بىرەر جەمئىيەت، بىرەر مىللەت ۋە بىرەر خەلقنىڭ ئومۇمىي ئىجتىمائىي ھاياتىنى، سۇپىتىنى، تاردىنى تەقدىرىدىنى، تەرەققىياتىنى بەلگىلەپ بېرىدىكە قادىر كۈچ ئەمەس، مۇتلەق شەرت ھېسابلانغان ئىدىيە چەك ياكى نەزەرىيىۋى ئۆلچەم، غايە — دۇنيا قاراش كۆرسەتكۈچىمۇ ئەمەس، تاردىختا ئۇنداق بولمىغان، بولالمىغان ھەم بولالماسلىقى كېرەك، ئەكسىچە ئۇ بىر تاردىنىي ۋە قېپقالغان دىنىي ئۇقۇم بولۇپ، ئۇ پەقەتلا ئۆز ئېتىقادچىلىرىنىڭ ئومۇمىي ئىجتىمائىي ھاياتىنى، تەقدىرىنى، تەرەققىياتىنى ياخشىلاش ۋە ئۆستۈرۈشكە خىزمەت قىلىشى، پايدا پەتكۈزۈشى

مۇتلەق شەرت ۋە زۆرۈرىدۇر، دەپ قاراشقان. شۇنداقلا ئۆز خانلىقلىرىنىڭ ئىدىئولوگىيىسىنىمۇ، سىياسىي، ئىقتىسادىي مەۋقەيىنىمۇ ئىجتىمائىي ئىسلام، شەكلى مىللىي، شۇغۇللىنىدىغىنى ئىجتىمائىيەت، كۆزلەيدىغىنى سىياسىي، ئىجتىمائىي تەرەققىيات ئۈنۈمىدىن ئىبارەت ئىجتىمائىي سىستېما قىلىپ تۇرغۇزۇشقان ۋە ئۆزلىرىنىڭ ئىددىيە، نەزەرىيە، سىياسىي، ئىجتىمائىي، دىنىي... مەۋقەلىرىنىڭ ھەممىسىنىمۇ مۇشۇ مەۋقەنى چىقىش قىلىپ تۇزگەن، ئىجرا قىلىشقان. دېمەك، ئىلىم - پەن، مەدەنىيەت - ماتارىخنى تۇتۇش، يۈكسەلدۈرۈش — ئۇلارنىڭ غايىۋى ھايات جەريانلىرىدۇر. شۇنداق ئىكەن، سەئىددىيىلەر جەمئىيىتى جۈملىدىن سەئىددىيىلەر مەدەنىيەت - ماتارىخنىڭ تۈپ ئىددىيىسى ھەرگىز دىنىي ئىددىيە ئەمەس. پەقەت پەقەت دىنىي، ئىجتىمائىي ئىددىيىدۇر. يەنى دۇنياۋى پەن (مەدەنىيەت - ماتارىخ) ئىددىيىسىدۇر.

3. مەدەنىيەت - ماتارىخ قۇرۇلمىلىرى

ئۇ زامانىدىن بىزگىچە يېتىپ كەلگەن يۇقىرىقى يازما يادنامىدىن مەلۇمدۇركى، سەئىددىيە خانلىرى زامانىنىڭ دەسلەپكى چاغلىرى (ئابدۇرەشىتخان زامانلىرى)دىكى ئۇيغۇر جەمئىيىتى(مۇسۇلمان ئۇيغۇر رايونلىرى)دە 2263 مەدرىسە (ئوتتۇرا، ئالىي دارىلفۇنۇن — ئا)، مەكتەپخانا (باشلانغۇچ مەكتەپلەر — ئا)، 1533 مەسچىت، خانىقا بارلىقىدىن ۋاقىپلاندۇق. بۇ يەردە شۇ ئەرسە ئايان بولىدىكى، شۇ زامانلاردا ئىجتىمائىي مەدەنىيەت - ماتارىخ ئورۇنلىرى بىلەن دىنىي پائالىيەت ئورۇنلىرى تەشكىلىي قۇرۇلما، ئورۇن، تۈزۈم... جەھەتلەردىن بىر - بىرىگە قەتئىي بېقىنماي، ئارىلاشماي ھەر قايسىسى ئۆز مۇددىئا-لىنىيىلىرى، كەسپىي پەرقلىرى، مۇرادمەقسەتلىرى بويىچە مۇستەقىل مۇئەسسەلەر سۈپىتىدە پائالىيەت ئېلىپ بارغان. ئەڭ مۇھىمى ئىجتىمائىي مەكتەپ، مەدرىسلەر بولسا مەسچىت، خانىقالاردىن كۆرۈنەرلىك جىق (730 ى ئارتۇق) بولغان يەنى 3784 مەھەللە - كەنت (شۇ زامانلاردا ھازىرقى قاغىلىق، پوسكام ناھىيىلىرى بىرىكمە 66 كەنت ھېسابلانغانىكەن — ئا)نىڭ ھەر بەشىدە تۆت مەكتەپخانا ياكى مەدرەسە، ھەر ئىككى كەنتتە بىردىن خانىقا ياكى مەسچىت بولغانلىقىدەك بۇ سېلىشتۇرما سەئىددىيە مەدەنىيەت - ماتارىخنىڭ ئەمەلىي نامايەندىسى ھېسابلىنىدۇ. شۇنىسى ھەم ئېنىقكى: بۇ مەكتەپخانىلار بىلەن مەدرەسلەر خاس مۇسۇلمان ئۇيغۇر ۋە ئۇيغۇر قەبىلىلىرىگىلا مەنسۇپ بولۇپ، شۇلار ئۆچۈنلا قۇرۇلغان ھەم شۇلار تەرىپىدىن باشقۇرۇلغان. غەيرىي دىنىدىكى — تېخى ئىسلام دىنىدا بولمىغان سەئىددىيە پۇقرالىرىنىڭ ئىجتىمائىي ئوقۇش- ئوقۇتۇش ئورۇنلىرىنىڭ سانى بۇدخانا، ئىبادەتخانىلارنىڭ تەركىبىگە كىرگۈزۈپ قويۇلغان. بۇ يادنامىدە كۆرسىتىلگەن: تەرسالار بۇدخانىسى، مولتانلار، ھىندىلار بۇدخانىلىرى دېگەندەك بىشارەتلىك سانلار ئەمەلىيەتتە شۇزاماتلاردە چەرچەن، چاقىلىق تاغلىرىدا ياشاۋاتقان سېرىق ئۇيغۇرلار، مولتانلار، شىكلار، ھىندى، تاڭغۇتلار، تېخى مۇسۇلمان بولمىغان ئۇيغۇرلار (سارت-موڭغۇللار) قەبىلىلىرى ۋە باشقا نامۇسۇلمان تائىپە پۇقرالارنىڭ ئىبادەت، ئۆگىنىش، ئاقارتىش ئورۇنلىرىنىڭ ئومۇمىي ھېسابىدۇر. بۇ سانلىق ئىز-دېرەك بىزگە يەنە سەئىددىيە خانلىرىنىڭ ئىلكىدە ياشىغان غەيرىي دىنىدىكى خەلقلەرنىڭ ئۇيغۇرلار بىلەن تەڭ جۈملىدىن مۇسۇلمانلارنىڭ ھەممىسى بىلەن تەڭ ئورۇندا تۇرۇشقا ھەقلىق بولۇپ تۇرغانلىقى، يول قويۇلغانلىقى، ھۆرمەت قىلىنغانلىقىدەك ئىجتىمائىي تەڭلىك- ئادالەت ئىستىلىنىمۇ ئەسلەتمەي قالمايدۇ. دېمەك، ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ دىـ

نسى، مەدەنىيىتى، تىلى، تۇرمۇش ئۇسۇلى، تۇرمۇش شەكلى، جۇملىدىن مەدەنىيەت - مائاردىپ پوزىتسىيىلىرىنىمۇ باشقىلارغا سىڭدۈرمەكەن، تاكىمغان.

4. مەدرىسە، مەكتەپلەر

مەدرىسە، مەكتەپلەرنى تەشكىللىي قۇرۇلما جەھەتتىن مۇنۇ تۆت چوڭ تۈر - خىل بويىچە كۆرسىتىش كۇپايىدۇر.

خانلىق مەدرىسلەر: خانلىق مەدرىسلەر زامانىمىزنىڭ ئەڭ ئالىي بىلىم يۇرتلىرى بولۇپ، خانلىق مەركىزىدە، مەركىزدىي چوڭ شەھەرلەردە، خانلىق مەھكىمىلەر، مەشھۇر داھى ئەربابلار تەربىيىدىن، ھەر ساھە بويىچە يۇقىرى دەرىجىدە تۇرىدىغان چوڭ ئالىم، ئولىمالارنىڭ ئىشتىراكلىرى بىلەن قۇرۇلغان. شۇ زامان ئۇلۇغلىرى (كاتتىلىرى)نىڭ نامى بىلەن ئاتالغان. مالىيىسى، مەبلىغى، ئىقتىسادى خانلىق خەزىنىلەردىن سەرپ قىلىنغان، خانلىق مەھكىمىلەر تەربىيىدىن باشقۇرۇلغان. بۇنداق مەدرىسلەرگە يەكەندە 1520 - يىللىرى ئەتراپىدا مىرزا ئابابەكرى تەربىيىدىن قۇرۇلغان «مىرزا ھەيدەر مەدرىسى» (بەزى تارىخىي خاتىرىلەنگەن)، 1530 - يىللاردا بۇ مەدرىسە «مەدرىسەئى ئىقلىمات» — «جاھان مەدرىسى»دەپمۇ خاتىرىلەنگەن)، 1530 - يىللاردا سۇلتان سەئىدخان نامىدىن سېلىنغان يەكەن «خانلىق مەدرىسى»، 1640 - يىللىرى ئەتراپىدا ئابدۇللاخان تەربىيىدىن يەكەن ۋە قەشقەرلەردە قۇرۇلغان خانلىق مەدرىسلەر، يەنە شۇ چاغلاردا قۇرۇلغان ۋە كېڭەيتىپ قۇرۇلغان كۇچادىكى «ۋەلىيە»، ئوپالدىكى «مەدرىسەئى مەھمۇدىيە» مەدرىسلىرى، 1630 - يىللار ئەتراپىدا قۇرۇلغان «ساقىيە» مەدرىسى قاتارلىق چوڭ يېڭى مەدرىسلەرمۇ كىرىدۇ. بۇنداق مەدرىسلەردىن «مىرزا ھەيدەر مەدرىسى» نىڭ يېسىلىشى توغرىسىدا «يەكەن تارىخى»نىڭ «زوبدە تۇل ئەخبار» دېگەن كىتابتىن كۆچۈرۈلگەن ستاتىستىكىدا مۇنداق يېزىلغان: «مىرزا مۇھەممەت ھەيدەرنىڭ مىرزا ئابابەكرىگە ناھايىتى ئاچچىقى كېلىپ، ئۇنى ئۆلتۈرگە بۇيرۇيدۇ. مىرزا ئابابەكرىنىڭ ئەمەلدارلىرى ئۇنىڭ ئۆلتۈرۈلمەسلىكىنى تىلەپ تۇرۇۋالىدۇ: «مىرزا ئابابەكرى ئۆزىنىڭ گۇناھىنى يۇيۇش ئۈچۈن، ئۆزلىرىنىڭ نامىغا شەرىپلىرى نامىدا بىر كاتتا مەدرىسە ياساتسا، ئۇنىڭ گۇناھىدىن ئۆتسىلە...» دەيدۇ. مىرزا ئابابەكرى گۇناھىنى يۇيۇش ئۈچۈن پىششىق خىش - كاھىشلىق ياسىداق مىرزا ھەيدەر مەدرىسىنى ياساتقانىدى...» يەكەنلىك پېشقەدەم تارىخچى-ئولىمالارنىڭ ئەسلەشلىرىچە، بۇ مەدرىسىنىڭ مۇنارى ناھايىتى ئېگىز بولۇپ، ئۇستىگە چىقىپ قارىسا يەكەن دەرياسى(30 چاقىرىملىق كۆچۈم ئارىلىق)نى كۆرگىلى بولىدىكەن. مۇنار ئۇستىگە چىقىپ - چۈشكۈچىلەر مۇنار ئېگىزلىكىدىن ھەيرەتلىنىپ، مۇنار ئۇستىدە قونۇپ قالىدىكەن. يەكەندىكى ھازىرقى چوڭ يېزىلار: ھەيدەر، جاھانبىغلار ئۆز زامانىسىدا شۇ مەدرىسىنىڭ ۋەخپىلىرىدىكەن. بىزگە مەلۇمكى، بۇ يەردە تىلغا ئېلىنىۋاتقان مىرزا ھەيدەر سۇلتان ئابدۇرەشىتخانىنىڭ ئوغلى، ۋەزىرى بولۇپ ئابدۇرەشىتخان تەربىيىدىن كەشمىر، ھازىرقى پاكىستان، ئافغانىستانلارنىڭ سەئىدىيىلەرگە تەۋە قىسمىنى باشقۇرغان. قەشقەر، يەكەنلەرنىڭ ھاكىملىقىنى قىلغان، مەشھۇر «تارىخىي رەشىدى»نى يازغان مەردىپەت ھامىسى، مەشھۇر زاتتۇر. «مىرزا ھەيدەر مەدرىسى»دە ئوتتۇرا ئاسىيا (ھازىرقى سوۋېت ئوتتۇرا ئاسىياسى، شىنجاڭ، ئافغانىستان، كەشمىر، ھازىرقى پاكىستانلار نەزەردە تۇتۇلىدۇ)، ئىران، مىسىر، تۈركىيە قاتارلىق ئۇر-

غۇن ئەللەردىن تەلەبىلەر ياكى ئوقۇغۇچىلار كېلىپ ئوقۇپ كەتكەنلىكى توغرىسىدا تارىخىي دەلىللەر بار

مەدرىسلەر: بۇ،ئادەتتە پۈتۈن جەمئىيەت مىقياسىدا بىر قەدەر ئومۇملاشقان، يۇقىرى،ئوتتۇرا، تۆۋەن دەرىجىلىك ئاممىۋى بىلىم يۇرتلىرىدۇر. بۇ خىل مەدرىسلەرنىڭ كۆپ قىسمىنى تارىختا يۇقىرى، ئوتتۇرا قاتلام ھۆكۈمران شەخسىلەر، ئالىم، ئولىمالار، دەرىجىلەر بويىچە ھەر خىل مەھكىمىلەر، دىنىي ئورۇنلار، جامائەت مۇئەسسەلىرى، پۇلدارلار، خەلقلەر «ساۋابلىق» ئىزدەپ ياكى نام-شەرەپ تەماسى بىلەن قۇرغان، بىر قىسمىنى بولسا، يەنىلا يەرلىك ھاكىمىيەتلەر بىنا قىلغان، چوڭ، ئوتتۇرا شەھەرلەردە، ناھىيىلەر مەركەزلىرىدە، يېزىلاردا، ئاھالىلەر مەركەزلىرىدە قۇرۇلغان. باشقۇرۇلۇشى — تۈزۈمى يەرلىك ھاكىمىيەتلەر، دىنىي ئورۇنلار، جامائەت بىرلىكلىرى تەرىپىدىن تۇتۇلغان. ۋەخپە، ئەۋقاپ، سەدىقە، خۇدايى ئىئانە، ئىجتىمائىي ياردەم، ئىگىسىز مۈلۈك كىرىمى، مىراسخورسىز شەخسلەرنىڭ كۆچمە ۋە كۆچمەس مۈلۈكلىرى ۋە باشقا شەكىللىك، شەكىلسىز كىرىملەرنىڭ قۇۋۋىتى بىلەن داۋاملاشقان. بۇنداق مەدرىسلەرنى شۇ زامان تۈزۈمىنىڭ، كىشىلەر ھېسسىياتلىرىنىڭ خەيرىخاھلىقى، ھېسداشلىقى، ھامىلىقى، ياردىمى، قوللىشى بىلەن ئەڭ كەڭ ئىجتىمائىي ئاساسقا ئىگە خەلق بىلىم يۇرتلىرى، جەمئىيەت چىرىغى دەپ تەرىپلەش ئورۇنلۇقتۇر. قۇرۇلما، سالاھىيەت، ئورۇن، مەۋقە جەھەتتىن خانلىق مەدرىسلەر (خانلىق ئالىي - چوڭ بىلىم يۇرتلىرى)دىن تۆۋەنرەك، ئىپتىدائىي مەكتەپلەردىن يۇقىرىراق تۇرغان مۇنداق مەدرىسلەرنى كىشىلەر تارىختا «خۇدايى مەدرىسلەر» ياكى «جامائەت مەدرىسى» دەپمۇ ئاتاشقان. بۇنداق مەدرىسلەر مەسىلەن: قەشقەردىكى «مەدرىسە كېرىمىيە»، «قازانچى مەدرىسى»، يەكەندىكى «مەدرىسە مۇھەممىدىيە» (بۇ مەدرىسنى كېيىنكى چاغلاردىكى ئىشانلار: «مۇھەممەت پەيغەمبەرنىڭ 23- بوغۇم نەۋرىسى دەۋالغان مەشھۇر ئىشان مۇھەممەت شېرىپ نامىغا سېلىنغان» دەپ چۈشەندۈرۈشىدۇ. ئەمەلىيەتتە بۇ، بىر ئويدۇرمىدۇر. بۇ مەدرىسىنىڭ 1594- يىلى سۇلتان مۇھەممەتخان نامىدا ياسىتىلغانلىقى توغرىسىدا تارىختىن يېتەرلىك دەلىل بار)، سۇلتان سەئىدخاننىڭ دەپنە قىلىنىش مۇناسۋىتى بىلەن 1534- يىلى يەكەندە ياسالغان «غازىيە» مەدرىسى، «مەدرىسە مەھمۇدىيە»، «ئوردانلىق مەدرىسى»، «ئارىسلانباغ مەدرىسى»، «ھۈرىيەت مەدرىسى» (يېڭىساردا)، «سايرام مەدرىسى» قاتارلىق نۇرغۇن مەدرىسلەر كىرىدۇ.

ئىپتىدائىي مەدرىسلەر: بۇنداق مەدرىسلەر تولاراق مەركىزىي يېزا، قىشلاقلاردا، يېزا، قىشلاق بازارلىرىدا، چوڭ مەسچىت، خانىقالارنىڭ يانلىرىدا، مازار، قەدىم جايلاردا قۇرۇلغان بولۇپ، ئاساسەن شۇ يەرلەرنىڭ جامائىتى بىلەن جامائەت مۆتىۋەرلىرى، دىنىي ئەربابلار، ئىمام، خاتىپلار ... تەرىپىدىن جامائەت شاپائىتى بىلەن باشقۇرۇلغان. چىقىمى ئاتا - ئانىلار، كىچىك كۆلەملىك ئەۋلادى ۋەخپىلەر، ئاممىۋى خەيرى - ئېھسان، جامائەت ئىئانىسى ... بىلەن ھەل قىلىنغان. ئىپتىدائىي مەكتەپلەرنى تۈگەتكەن بالىلارنى ئوقۇتۇپ ئوتتۇرا قاتلام مەدرىسلەرگە ئاتلىتىپ بېرىش ۋەزىپىسىنى ئۆتىگەن.

كەسپىي مەكتەپلەر: بۇ خىل مەكتەپلەر — تارىختا زامانىنىڭ كەسپىي ئېھتىياجى، زۆرۈرد-

بيەتلەرى، ھاجەت، ئىمكانىيەت، شارائىتلىرىغا قاراپ تۈرلۈك ناملار بىلەن تەسىس قىلىنغان مەكتەپلەر دۇر. يەكەن، قەشقەر، خوتەن، كۇچا، ئاقسۇ، پەرغانە، تۈرپان ... لاردا 10—17-ئەسىرلەردە پەيدا بولغان «مەكتىپى سىپاھىيە» (ئەمەلدار، خادىملار تەربىيىلەش مەكتەپلىرى)، «مەكتىپى ئەمىنىيەت» (سىياسىي، قانۇن مەكتەپلىرى)، «ئايمنەئى ساپارات» (ئەلچىلەر ئەينەكى مەكتەپلىرى)، «مەكتىپى ھۇدۇدىيە» (چېگرا - تامۇژنا خادىملىرى يېتىشتۈرۈ تەربىيىلەش لىرى)، «مەكتىپى شىپاھىيە» (سەھىيە مەكتەپلىرى) قاتارلىق ھەرخىل ئوقۇتۇش، رۇش مەكتەپ-ئورۇنلىرىمۇ ئاز بولمىغان. بۇنىڭدىن باشقا يەنىلا مەكتەپ - ئۆگىنىش ئورۇنلىرى شەكلىنى ئالغان «نەغمىخانىلەر»، «سانايى نەپىسلەر»، نەغمە - ناۋا سورۇنلىرىمۇ ھەمىلا يەرلەردە تەشكىل قىلىنغان. «تارىخىي مۇسىقىيۇن» (مۇزىكانتلار تارىخى)دا بايان قىلىنىشىچە، ئابدۇرەشىتخان زامانىدا ئۇيغۇر مۇزىكا ئالىمى قەدىرخان خورابسان، خارەزم، ئىران، ئىراقلاردىن كەلگەن كۆپلىگەن مۇزىكا تالىپلىرىغا يەكەندە دەرس ئۆتكەن، مۇزىكا ئۆگەتكەن.

مەكتەپخانىلار: بۇ خىل مەكتەپلەر ئاساسەن كەنت - مەھەللە، مەسچىت، خانىقالارنىڭ جامائىتى، ئۇقۇمۇشلۇق كىشىلەر، دىنىي، ئىجتىمائىي، كەسىپىي ئابرويلۇقلار، بايلار، ئاخۇنلار، ساۋابلىق ئىزدىگۈچى شەخسلەر تەرىپىدىن چوڭ مەركىزدي كەنتلەرنى ئاساس قىلىپ قۇرۇلغان، ئورۇن، مەبلەغ، كۆچ، ئادەم (ئوقۇتقۇچى)، كەنتلەر، مەسچىتلەر جامائىتى تەرىپىدىن ھەل قىلىنىدىغان، بەزىلىرى بولسا كەسىپىي بايلار، موللا،ئاخۇنلار تەرىپىدىن شەخسىي قۇرۇلغان،مەسچىت ۋەخپىلىرىدىن، «پەيشەنبىلىك» كىرىملىرىدىن پايدىلىنىپ باشقۇرۇلغان ئىپتىدائىي مەكتەپلەر-دۇر. بۇ خىل مەكتەپلەرنىڭ ھوقۇقى، ئوقۇتۇش - ئوقۇغۇچى ئىلىش، چىقىرىۋېتىش ئىشلىرى ئوقۇتقۇچى شەخسنىڭ ئىختىيارىدىلىقىدا بولۇپ، ئۇنىڭ بۇ ھەقتىكى ھوقۇق، ئىمتىيازلىرى ھېچقانداق قانۇنىي كۈچ ياكى جامائەت پىكرى شەكىللىرى بىلەن چەكلەنمىگەن. ئۇ، كىم بالىنىسىنى ئەكىلىپ بەرسە، شۇنى ئوقۇتقان. كەلمىسە ئىزدىمىگەن. بالىلارنى شەخسىي ئىشىغا سېلىش، جازالاش قاتارلىق ئىشلارنى ئۆز خاھىشى بويىچە ئەركىن «ئىمتىيازى» قىلىۋالغان.

يۇقىرىقىدەك مەدرىسە، مەكتەپ شەكىللىرى تۈپ نېگىزىدىن ئالغاندا، تاريخىن بېرى داۋاملىشىپ كەلگەن ئۇيغۇر كىلاسسىك مائارىپىنىڭ داۋامى ۋە راۋاجى سۈپىتىدە سەئىدىيە—ئۇيغۇر جەمئىيىتىنىڭ ئۇرى—ددل چىرىغى ھېسابلىنىاتتى. سىنىپنى ئاساس قىلىپ ئوقۇتمايدىغان، تەتىل تۈزۈمى يوق، مەمۇرىي تەشكىلى، ئىقتىسادىي تۈزۈمى، تۇتاش بىرلىككە كەلتۈرۈلگەن دەرس سېپتىكىلىرى ياكى باسقۇچلارغا ئايرىلغان دەرس جەدۋەللىرى، قائىدە-مىزانلىرى تۇتاش تۈزۈم شەكلى بىلەن قائىدىلەشمىگەن بۇ خىل ئوقۇتۇش ئورۇنلىرى تېگى - تەكتىدىن ئالغاندا، بالىلارنى ئىجتىمائىيەتكە، ئاك - چۈشەنچىگە، تىرىكچىلىك قەدىمىگە، ئەخلاق - ئەدەبكە قىسقىسى ئىجتىمائىي ئادەمگە يېتىلەپ كىرىدىغان ئىپتىدائىي ئاك خەزىنىسىدۇر.

5. مائارىپنىڭ ۋاقىت تۈزۈمى ۋە دەرسلىكلەر

سەئىدىيىلەر مائارىپى ئومۇمەن ھەر يىلنىڭ نورۇز بايرىمى (باش ئەتىياز بايرىمى)نى ئوقۇش بېشى—دەرس باشلاش مەۋسۇمى قىلىشنى ۋاقىت ئادىتى قىلغان. ئاتا - ئانىلار قىزىنى بەش، ئوغۇلنى يەتتە يېشىدىلا ئاساسەن شۇ ۋاقىتنىڭ ئازنا، پەيشەنبە كۈنلىرى (ئەجدادلىرى-مىز بۇ كۈنلەرنى مەكتەپ كۈنلىرى—ئۇلۇغ كۈنلەر ھېسابلاپ ۋاقىت بېشى قىلىشاتتى—ئا)

تېگىشلىك خۇدايى داستىخانلىرى بىلەن بىللە ئەكېلىپ، ئۆز رازىلىقلىرىنى ئىپادە قىلىشىپ يالۋۇرۇپ، ئوقۇتقۇچىلارغا ئەدەب - ئېھتىراملار بىلەن: «پەرزەنتىمىزنىڭ جېنى تەڭرىمىزدىن، ئۇستىخىنى ئاتا - ئانا (بىز)دىن، ئىمانى - بەختى - ئىقبالى ئۇستازىدىن بولغاي» دېيىشىپ تۇتۇپ بېرىشكەن. شۇنىدىن ئېتىبارەن بالا «مەكتەپ بالىسى» بولۇپ تۇرغان. بۇ خىل قائىدە بىلەن ئوقۇغۇچى ئېلىش سەئىدىيە مەكتەپلىرىنىڭ مائارىپ نىزام - قائىدىلىرىدۇر.

مەكتەپ - مەدرىسلەرنىڭ مۇكەممەللىشىش، داۋاملىشىش، ۋاقىت، جەريان سىستېمىلىرى ئومۇمەن مۇنداق بولغان: ئوقۇغۇچى ۋە ئوقۇغۇچى ھامىلىرىنىڭ ئۈمىد، ئىرادە، ئىمكانىيەت، تەلەپلىرىگە بېقىپ، جايلار ۋە ھەر خىل مەدرىسە، مەكتەپلەردە ئوخشاش بولمىغان شەكىللەر بويىچە مائارىپ، ۋاقىت، جەريان سىستېمىلىرى بەرپا قىلىنغان. مەسىلەن، ئالايلى: نىسابى ئوقۇش (چېكىگە يەتكۈزۈپ ئوقۇش)قا تۇتۇنغان تەلەبە ياكى تالىپ باشلانغۇچ مەكتەپتە ئوقۇشنى تاختىدىن باشلاپ (ھەرپ ئۆگىنىشتىن باشلاپ) تاكى كىتاب بىلگىچە (كىتاب ئوقۇيالايدىغان، چۈشىنەلەيدىغان تولۇق ساۋاتى مۇقىملاشقان بولغىچە) 2 — 4 يىل (ئىككى يىلدىن تۆت يىلغىچە)، ئادەتتىكى ئىپتىدائىي مەدرىسلەردە بىر نەچچە ۋە بىر نەچچە خىل كىتابنى مۇتالىئە قىلىپ، ئوقۇش، ئوقۇتۇش، يېزىش، چۈشىنىش ساۋاتى بويىچە جەمئىيەتكە ياراپ تونۇلغۇچە 2 — 4 يىل، تولۇق، تولۇق ئوتتۇرا سالاھىيەتلىك مەدرىسلەردە ئادەتتىكى مۇددەرىسلىك سالاھىيىتىگە ئېرىشكۈچە 2 — 4 يىل ۋە خانلىق مەدرىسلەر (ئالىي بىلىم يۇرتلىرى)دا جەمئىيەت ۋە زامان تەقدىرىدە ئالىم، دانا، يېتەكچى قەلەمدان شۆھرىتىنى تاپقۇچە 5 — 10 يىل ۋاقىت — جەريان سەرپ قىلىنىدىغان مائارىپ ۋاقىت سىستېمىسى — جەمئىيەتنىڭ ئەنئەنىۋى ئادەت كۈچى بىلەن مۇقىملاشتۇرۇلغان. دېمەك، مۇشۇ ۋاقىت بويىچە بولغاندا بىر تەلەبە ئىپتىدائىي مەكتەپنىڭ ئىپتىدائىي سىنىپىدىن باشلاپ ئالىي مۇتالىئە مەكتەپ ھۇجلىرىغىچە ئوقۇپ بىلىم ئېلىش ئۈچۈن 12 يىلدىن 30 يىلغىچە ۋاقىت چىقىم قىلىدۇ. بۇ خىل ۋاقىت — بىزنىڭ تارىخىمىزدا ئەنئەنىۋى «ئالىملىشىش» ۋاقتى دەپمۇ ئاتالغان. بۇ خىل مائارىپ ۋاقىت سىستېمىسى: مېنىڭچە پۈتۈن مۇسۇلمان دۇنياسىدا جۈملىدىن تۈركىي خەلقلەر دۇنياسىدىمۇ بىلىم ئېلىش ئۈچۈن كىشىلەر ئۆمرىدە سەرپ قىلىنىدىغان ۋاقىت، جەرياننىڭ ئەڭ ئۇزۇن ۋاقىت سىستېمىسىدۇر (ئىنسان ئۆمرىنىڭ ئەڭ مۇھىم جەريانىغا تىكىلگەن باشقىلارىدىن بەك ئارتۇق ئەڭ ئۇزاق ۋاقىتتۇر).

مەكتەپلەردە ئۆتۈلىدىغان دەرسلىكلەر ئاساسەن مەدرىسە، مەكتەپلەرنىڭ ئىقتىدار ۋە سالاھىيەت پەرقلىرى بويىچە تۆۋەندىكى پەنلەر ساھەلىرىنى مەزمۇن قىلغان. دەرسلىك — مۇتالىئە، تەتقىقاتلارىدىن ئىبارەت بولغان. بۇلار: دىنىي دەرسلەر، ئىلمىي تەجۋىد (مۇكەممەل يېزىق ساۋاتى ياكى خەتپۇرۇشلۇق)، تىل، ئانا تىلى، ھەندسە (ھېساب ئىلمى)، تارىخ، ئىلمىي ئىقلىمات (جۇغراپىيە)، ئەدەبىيات، ئەخلاق، ئىلمىي نۇجۇم (ئاسترونومىيە)، روھىي ئىلىم (پسىخولوگىيە ياكى روھىي پەن)، كەزمە (تەنتەربىيە)، شىپاھىيە (تىببىي ئىلىم)، ئەل قانۇن، رۇشتە (توقۇمىچىلىق ئىلمى)، ئاھانگىرە (مېتالچىلىق ئىلمى)، ئىلمىي خەزىنە (مالىيە، ئىقتىساد ئىلمى)، ئىلمىي غايىب (كان قېزىش، ئىزدەش ئىلمى)، ئىلمىي تەبىئەت (تەبىئەتشۇناسلىق)، ئىلمىي سىپاھىيە (ھۆكۈمەتدارلىق ئىلمى)، رەققاسلىق (ئۇسۇل، سەنئەت)، چىپەرلىك ئىلمى (چامباشلىق)، ھەييارلىق ئىلمى (سېركچىلىك)، مۇسقا

www.uyghurkitap.com

ئىلمى(مۇزىكا - ساز ئىلمى)، خەتپۇشلۇق قائىدىسى(ھۆسن خەتچىلىك) قاتارلىق 90 خىلدىن جىقراق بولغان.

6. مائارىپ ئەخلاقى

سەئىدىيىلەر زامانىنىڭ مائارىپ ئەخلاقى توغرىسىدا توختالغىنىمىزدا، سەئىدىيە خانلىقىنىڭ تۇنجى قۇرغۇچىسى، مەسلەك داھىسى-سۇلتان سەئىدخاننىڭ: «... ئادالەتنى، ئەدەب (ئەخلاقنى دېمەكچى-ئا) نى، ئىنسان خاسىيىتىنى ئەلى يەزدى، ئەلىشىر ناۋائى، بابۇرى... لەر (سەئىدخاننىڭ بىرنەۋرە تۇغقىنى ئوبۇلقاسىم بابۇر كۆزدە تۇتۇلىدۇ-ئا) دىن ئۆگىنىڭلار، ئۇلارنىڭ خىسلەت، پەزىلەتلىرىدىن ئۈلگە ئېلىڭلار، ئۇلار ئەدەب ئالىملىرىدۇر... بۇيرۇغانلىرىنى قىلىڭلار ...» («دۇرنات خازىكەنت خوجا پادىشاھ» نىڭ «نەسىھەتنامە» بابىدىن-ئا) دېگەن سۆزىنى نەزەرگە ئېلىپ، تەبىئىيكى شۇ زامان بىلىمدانلىرى (ئالىم، داھى، مائارىپچى، پېداگوگ، ئەدىب، دانىشمەن . . . لەر) نىڭ ئىنسانلار مائارىپچىلىرى ئۈچۈن تۈزۈپ مىراس قىلىپ كەتكەن، شۇ زامان مائارىپىدا جارى بولغان، ئەخلاقىي تەشەببۇس ۋە روھىي ئەدەب، مەجبۇرىيەتنامىلىرىنى ئەسلىمەي ئۆتەلمەيمىز.

مۇددەرس توغرىسىدا ناۋائى مۇنداق يازغان: «مۇددەرس شۇنداق بولۇشى كېرەككى، ئۇنىڭ غەرىزى مەنسەپتە بولماسلىق، بىلمەيدىغاننى بىلىمەن دەپ ئېيتماسلىق، ئۆزەم بىلەرلىك قىلماسلىق، ئۆزەمچىلىك بىلەن غەۋغا كۆتۈرمەسلىك، نادانلىقىدىن سەللىسىنى يوغان، چۈچىسىنى ئۇزۇن قىلماسلىق، مەدرىسنىڭ ئۆيلىرىنى ئۆزىنىڭ ئەرزىمەس ئىشلىرى ئۈچۈن ئىشلەتمەسلىك، ئىلىم ۋە ئېتىقاد مەسىلىلىرىدىن ئەلگە تەلىم بېرىش، بىپاكلاردىن ئۆزىنى ساقلاش، ناپاكلاردىن قېچىش لازىم. ئۆزى نادان ئەمما ئۆزىنى ئالىم چاغلاپ، يامان ئىشلارنى ياخشى ھېسابلاپ ناباپ ئىشلارنى قىلماسلىقى، يامان ئىشلىرى ئەلگە رەسىم - قائىدە بولۇپ قالماسلىقى لازىم. مۇددەرس يوق ئادەتلەرنى پەيدا قىلغۇچى بولسا، ئۇنداق مۇددەرس بىلەن ئىسلام ئەھلىنىڭ سۆھبەت قىلىشىنى توسۇش كېرەك. مۇددەرس پەرىزكار ۋە ئاگاھ بولۇپ ئېيتقىنى: ‹قالەللا بىلەن قالە رەسۇلىلا› بولسۇن» (خۇدا ۋە رەسۇلىلانىڭ دېگىنى بولسۇن-ئا).

ئوقۇتقۇچىلار توغرىسىدا ناۋائى يەنە مۇنداق يازىدۇ: «بىرقىسىم ئوقۇتقۇچى گۇناھسىز مەسۇملار (كىچىك گۆدەكلەرگە دېمەكچى-ئا) غا جاپا قىلغۇچىدۇر. ئۇ، بالىلارنى جازالاشقا ئامراق، زاتى قوپال، كۆڭلى قاتتىق، قاپىقى يامان، كۆڭلىدە ئاداۋەت ساقلايدۇ. مىجەزىدە سۇسلۇق، ئەقلىدە كەملىك بار. يەنە بىر قىسىم ئوقۇتقۇچىلار باركى (ئۇلار ئەڭ كۆپ-ئا) كىچىك-يۇمران بالىلارنى جاپالىق ئىزدىنىشلەر ئارقىلىق ئۆزىگە رام قىلىپ ئالالايدۇ. بالىلارنىڭ يامان قىلىقلىرىنى تۈزىتەلەيدۇ. كۆرۈنۈشتە قوپال كۆرۈنسىمۇ بالىلارنى تۈزىتىشتە ئېرىگەن قوغۇشۇنغا ئوخشايدۇ. ئۇنداق ئوقۇتقۇچىلارنىڭ قىلغان ئىشىنى ھېچقانداق كىشى قاملاشتۇرۇپ قىلالمايدۇ. كۈچلۈك بىر ئادەم كىچىك بىر بالىنى باشقۇرۇشتىن ئاجىزلىق ھېس قىلىدۇ. ئوقۇتقۇچى بىرمۇنچە شوخ، بەڭباش بالىلارغا ئىلىم، ئەدەب ئۆگىتىشتە نۇرغۇن جاپا چېكىدۇ. قانداق بولمىسۇن ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ئوقۇغۇچىلاردا ھەققى ناھايىتى كۆپتۇر. ئەگەر ئوقۇغۇچى پادىشاھ ياكى شەيخۇل ئىسلام ۋە ياكى قازى بولسۇن ئوقۇتقۇچىغا قۇللۇق قىلغان خوپراقتۇر. ئۇنىڭدىن ئۇستاز رازى بولسا ئاللاھ رازى بولىدۇ...» («مەھبۇبۇل قۇلۇپ» تىن)

سەئىدىيىلەر بىلىم يۇرتلىرىدا تالىپلارنىڭ ۋە جامائەتچىلىكنىڭ ئەقلىي تەسەۋۋۇرلىرىغا ياندىشىپ مەرىپەت تەرغىباتچىلىقىنى قىلىدىغان مائارىپ ناتىقلىرى ياكى قۇلاق موللىلىرى (ۋەقەشۇناس ۋايىزلار) دائىم مائارىپنىڭ ئەھمىيىتى ھەققىدە نۇتۇقلار بېرىپ تۇرۇشاتتى. بۇ خىل نۇتۇقلارنىڭ مۇھىم نۇقتىلىرى توغرىسىدا شۇ زامانلاردىن بىزگىچە يېتىپ كەلگەن مۇنۇ بەزى مىسالى تەۋسىيەتلەرنى ئەقلىيە سۆزلەر شەكلىدە كۆرۈپ بېقىش ئورۇنلۇقتۇر.

ئۆزىدە سېخىلىق، ئىلىم ۋە ساداقەت سۈپەتلىرى يېتىشكەن كىشى مەرد بولالايدۇ.

ھەققانىيەت ئۈچۈن كەلگەن بالا - قازانى راھەت بىل.

خەلق پايدىسى ئۈچۈن ئۆزەڭنىڭ زىيىنىغا رازى بول.

زىيادە مۇبالىغە ۋە مەدھىيىچىلىك - شائىرنى يالغانچىلىققا باشلايدۇ.

مەدھىيە، مۇبالىغاڭ ئۆرلىگەنسىرى ئۆزەڭ شۇنچە قۇللۇق ئورنىغا چۈشۈپ خورلىنىسەن.

ئاچچىقىڭنى ئاشكارىلىماسلىققا ئادەت قىل.

خالىمىغان ئىشىڭنى كىشىگە تاڭما.

قازى خاپا بولغان كۈنى ئىشىكى ئالدىغا بارما.

مۇناپىققا ياخشىلىق قىلىش ياخشىلىقنى زايا قىلىشتۇر.

كىشىگە دۈشمەن بولما، كىشى دۈشمەن بولىمەن دېسە، قورقما.

مەنىسىز سۆھبەتداشلىقتىن تەنھا خىيال ياخشى.

بۈگۈنكى مېھنەت ئەتىنىڭ راھىتى.

ھورۇنلۇق بەختسىزلىكنىڭ ئالامىتى.

ئىلىم، ھۈنەر ئۆگەنمىگەن كىشى، بىچارىلىككە رازى بولغانلىقتۇر.

تەلۋىگە بېرىلىدىغان ياخشى جاۋاب سۈكۈت.

ئۆز پەرزەنتىدىن ھۈرمەت تەلەپ قىلغۇچى كىشى، ئاۋۋال ئۆزىمۇ ئاتا - ئانىسىغا قانداق قىلغانلىقىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرسۇن.

ئاتا - ئانىنىڭ قەرزى — پەرزەنتلىرىنى مال - دۇنيالىق قىلىپ قويۇش ئەمەس، بىلىم، ھۈنەرگە ماھىر قىلىپ قويۇش.

4. پۈتۈكچىلىك ۋە دەپتەردارلىق سەنئىتى ھەققىدە

سەئىدىيىلەر زامانىنىڭ ئالتۇن چاغلىرى (سۇلتان سەئىدخان، سۇلتان ئابدۇرەشىتخان ... لار زامانلىرى) دا پۈتۈن جەمئىيەت مىقياسىدا ئالاھىدە ئېتىبارلانغان، يۈكسەلدۈرۈلگەن مىللىي مەدەنىيەت - سەنئەت تۈرلىرىدىن بىرى — پۈتۈكچىلىك (خەتتاتلىق، خەتچەكچىلىك، مىرزىلىق ...) ۋە دەپتەردارلىق (ئارخىپشۇناسلىق، دىۋانچىلىق، كۆچۈرمىچىلىك، رىسالەۋازلىق...) سەنئىتىدۇر. بىز بۇ خىل سەنئەتنىڭ ئومۇمىي تەرەققىياتى ھەققىدە توختىلىشتىن بۇرۇن يەنىلا ئەڭ ئالدى بىلەن تارىختا بۇ خىل تەرەققىيات يولىنى ئاچقان ئەقىللىق ئۇلۇغ سەۋەبكار زاتلار بىلەن ئۇلارنىڭ بۇ خىل ئىشلارغا قاراتقان غايىۋى جەريانلىرىنى قىسقىچە تىلغا ئالماي ئۆتەلمەيمىز، ئەلۋەتتە. «تارىخىي رەشىدى» — (زەيل) دە كۆرسىتىلىشىچە: سۇلتان سەئىدخان، ئابدۇرەشىتخانلار... گۈزەل خەت، شېئىرىيەت، ھەلچىلىك (خەتكە ھەل بېرىش)، مۆھۈر ئويۇش، زەرگەرلىك، نەققاشلىق، مېماركارلىق، سازچىلىق ... ئومۇمەن خەلق شادلىقى، جەمئىيەت مەدەنىيەت-سەنئىتىنىڭ گۈللىنىشى ئۈچۈن ئۆز ئىمكان، كۈچ - قۇدرەتلىرىنى زادىلا ئايىمىغان زاتلاردىن ئىبارەت بولغان. ئۇلارنىڭ ئەل تۇتۇش مەۋقەلىرى: «خان قانداق بولسا، پۇقراسى شۇنداق بولۇر، زاماندار قانداق بولسا، ئۇنىڭ جاھانسازلىرىمۇشۇنى ئەگىشەر، دورار... خانغا بېقىپ پۇقرا، ئاتىغا بېقىپ بالا ئۆسەر، ساڭا بېقىپ مەن، ئىشىككە بېقىپ دەم...»، «پادشاھ بىلىمدان، ئادىل بولسا بىلىمدان، ئادىللارنىڭ پادىشاھى بولغاي، نادان، نائادىل پادىشاھ بولسا نادان، نائادىللارنىڭ پادىشاھى بولغاي...» («بەلەن گەپلەر» دىن) دېگەن مەۋقەلەردىن ئىبارەتتۇر. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ شۇ زامان ئەقىل ئۇستازلىرىدىن بىرى بولغان ناۋائىنىڭ: «...كىمكى پادىشاھلارغا مۇلازىم ۋە تەۋە بولسا، ئۇلارنىڭ ئىشلىرىدا ئوخشاشلىق بولىدۇ. ئەگەر پادىشاھ ئادىل بولسا، خەلقنىڭ ئىشلىرىدىمۇ ئادالەتنىڭ تەسىرى بولىدۇ. ئەكسىچە پادشاھ زالىم بولسا، خەلقنىڭ زۇلۇمدىن قورقۇنچىسى بولىدۇ... ھۆكۈمالار پادىشاھلارنى دەرياغا، ئۇنىڭ خەلقلىرىنى دەريا ئەتراپىدىكى ئۆستەڭ -

ئۇيغۇر كتاب توربىكتى www.uyghurkitap.com

لەرگە ئوخشىتىدۇ. دەريا سۈيىدە نەمە خاسىيەت ۋە قانداق كەيپىيات بولسا، ئۆسىتەكىلەرنىڭ سۈيىدىمۇ شۇ خاسىيەت ۋە شۇ كەيپىيات بولىدۇ... ئۇ ئاچچىق بولسا، بۇمۇ ئاچچىق، ئۇتا تاتلىق بولسا، بۇمۇ تاتلىق، ئۇ دوغ بولسا، بۇمۇ دوغ، ئۇ سۈزۈك بولسا، بۇمۇ سۈزۈك بولىدۇ...»

دېگەن ئەقلىيە ۋەسىيەتلىرىنىڭ سادىق ئىجابىي ئىداكارلىرى ھەم جاردىچىلىرىدۇر. مانا بۇ خىل ئىجتىمائىي ئېڭنىق مەۋقەلەرنىڭ كۈچلۈك تۈرتكىسى، خانلارنىڭ ئۈزۈرسىز ۋە ئۆزلۈكسىز تەشەببۇس، خاھىشىۋى ئېسىم، ئېخلاقىي دالالەتلىرى تۈپەيلىدىن جەمئىيەتنىڭ پۈتۈكچىلىك، دەپتەردارلىق سەنئىتى ئالاھىدە شەكىل ئالغان ۋە تازا ئىلمىي ئىز بىلەن جانلاندۇرۇلغان، ئومۇمىيلاشتۇرۇلغاندۇر. شۇ زامانىنىڭ بۇ خىل خاسىيەتلىك سەۋەبكار يېتەكچىلىرىنىسېغىنىش، ئەسلەش، ئۇلارنىڭ يول، تەشەببۇسلىرىدىن پايدىلىنىش، ۋاردىسلىق قىلىش — مېنىڭچە بىزنىڭ ئەڭ ئېسىل مىللىي خىسلەت ۋە ۋىجدانى بۇرچىمىزدۇر، ئەلۋەتتە.

ئادەمنى ئېرسەڭ دېمەكمۇ ئادەمنى.
نانىكىم يوق خەلق غەمىدىن غەمنى.

— ناۋائى

پۈتۈكچىلىك ھەققىدە قىسقىچە تەرىپاتلار

ئۇلۇغ ئەدىب ئەلىشىر ناۋائى (1441 — 1501) ئۆز زامانىدا پۈتۈكچىلىك سەنئىتى ھەققىدە مۇنداق يازغانىدى: «...كاتىپلار (پۈتۈكچىلەرنى)شائىر سۆزىنىڭ گۈزىل ۋاردىقى، سۆز خەزىنىسىنىڭ خەزىنىچىسىدۇر... ياخشى يېزىلغان خەت ۋە چىكىتىلەر گۈزەللىكى يۈزىدىكى خالدەك كىتابنىڭ بەتلىرىگە زىننەت بېرىدىلا قالماستىن، ئوقۇغۇچىنىمۇ راھەت كەلتۈرىدۇ... خەت يازغۇچىنىڭ خېتى توغرا بولۇپ، ئۇ بىرياكى يۈز بېيىت يازسا، توغرا ئادەملەرنىڭ كۆڭلى دەرھال ئۇنى قوبۇل قىلىدۇ. ئەگەر خەت يازغۇچىنىڭ خېتى سەت بولسا، خەتتىكى مەنالار ئوقۇغۇچىنىڭ چۈشەنچىسىنى مۇجمەللىكىگە سېلىپ قويىدۇ. خۇشخەت بولۇپ خېتىمدە خاتا كۆپ بولسا، ئۇنىڭ قولى پالەچىكە گىرىپتار بولسۇن. ئۇ خىل كاتىپلار چېكىتىنى ئۆز جايىغا قويماي ھەببىنى خەببى، مۇھەببەتنى مېھنەت قىلىپ يازىدۇ. ئۇ خىل كاتىپلارغا يۇز لەنەت. خېتىمۇ يامان بولۇپ (سەت بولۇپ دېمەكچى — ئا) خاتاسى ھەم كۆپ بولسا، ساقلىنى بويىاپ ئالغان قېرىغا ئوخشاش مەسخىرىگە قالىدۇ... ياخشى كۆرگەن كىشىدىن كەلگەن مەكتۇبنىڭ خېتىمۇ، مەزمۇنىمۇ ياخشى بولسا، تولىمۇ ياخشىلىقتۇر...»

مىلادى 1907 - يىلىدىن 1941 - يىلىغىچە ياشاپ ئىجاد قىلىغان كلاسسىك شائىر، خەتشۇناس — مەكتىلىك ئۇيغۇر ئەھمەت ئىگەمبەردى ھاجىم ئوغلى① پۈتۈكچىلىك سەنئىتى ھەققىدە ئەينى چاغلاردا يەنە مۇنداق يازغان:

«... خەتنىڭ چىرايلىقلىقى دىلدارنىڭ ھۆسنىدىن چىرايلىقراقتۇر. ئۇ، قاراڭغۇ كېچىنى يورۇتىدىغان بىر ئايغا ئوخشايدۇ، ھەر گۈلنىڭ خازان ۋاقتى بولىدۇ. چىرايلىق خەتنىڭ خازانى بولمايدۇ. ھەمىشە گۈلزارەك ئېچىلىپ تۇرىدۇ. ئەي ئوغلۇم خېتىڭنىڭ چىرايلىق بولۇشىغا تىرىشقىن. خەتكە كۆپ ئەجىر قىلغايسەن. ئاللاھ تائالا سېنى ئەزىز قىلىدۇ. ھەممە ئالەمگە سەرۋەر بولۇرسەن... ئەي تالىپ مەشق قىلغىل، تاكى ئالىملارنىڭ ھۆسنىگە مەنزۇر (مەنزىرە — ئا) بولۇرسەن. جاھانىنىڭ ھەممىسىگە سەرۋەر بولماقىمۇ خەت بىلەندۇر... (قالە ئەلەيھىسسالامۇ ئەلخەتتۇ نىسپىل ئىلىم) — جانابى ھەزرىتى رەسۇلىللاھى ئەلەيھى ۋەسسەللەم: (خەت دېگەن ئىلىمنىڭ نىسبىدۇر) دېگەنىدى... كىشى خېتىم چىرايلىق بولسۇن دېسە، پۈتۈۋەرگەي، پۈتۈۋەرگەي، پۈتۈۋەرگەي...»

يۇقىرىقى تارىخىي تەرىپاتلارنىڭ بىرسى (ناۋائى تەرىپاتى) سەئىدىيىلەر ئالتۇن دەۋرد-
نىڭ پۈتۈكچىلىك ئىلمىي مىزانى ۋە يېزىقچىلىق ئەخلاقى دەستۇرى بولغان بولسا، كېيىنكىسى
(ئەھمىدى تەرىپاتى) شۇ زامان تەسىرىنىڭ كېيىنكى چاغلاردىكى قىممەتلىك داۋامى ھەم ئۇيغۇر
پۈتۈكچىلىك سەنئىتىنىڭ ھازىرقى زامان نەزىرىيىسى، مىزانى سۈپىتىدە بىزگە تەۋەرۈكتۇر.
سەئىدىيىلەر زامانىدىن بىزگىچە يېتىپ كەلگەن يەنە بەزى ئىلمىي ئەستىلىكلەر (زاماندىن
زامانغا ئۇلىنىپ قەلەمگە ئېلىنىپ كەلگەن «بەلەن گەپ»لەر، «ئۇندىن-مۇندىن» دېگەندەك ماۋزۇ-
سىز كۆچۈرۈلمە خاتىرىلەر)دىن بىلىشىمىزچە، سەئىدىيىلەر زامانىنىڭ ئۇلۇغلىرى بىلەن ئەھلى
ئىلىملىرى جەمئىيەتتە بەدخەتچىلىككە (خەتنى قائىدىسىز، ناباب، سەت يېزىش - ئوقۇشقا — ئا)
قارشى ئەخلاقىي، ئىستىلى جەھەتلەردىن پىسخىك يەكلەش شەكىللىرى بىلەن ئاشكارا پائالى-
يەتلەرنى قانات يايدۇرۇپ، پۈتۈكچىلىك سەنئىتىنىڭ راۋاجى، ساغلام تەرەققىياتى ئۈچۈن
قىممەتلىك تىرىشچانلىقلارنى كۆرسەتكەن ۋە بۇ ھەقتە مەلۇم ئىلمىي ئادەت شەكىللىرىنى جەمئى-
يەتكە سىغداپ ئومۇملاشتۇرۇشقاندۇر. مەكىتلىك پېشقەدەم مائارىپچى، ۋەقەشۇناس («قۇلاق
موللىسى») مامۇت ئىسلام② سەئىدىيىلەر زامانىنىڭ بۇ خىل خاسىيەتلىرىنى تەرىپلەپ ئۆزىنىڭ

---

①ئەھمەت ئىگەمبەردى ھاجىم ئوغلى— مىلادى 1907 — 1908 - يىللىرى مەكىت ناھىيىسىنىڭ غازكۆل
يېزا پاختىلىق كەنت چېكىلىك مەھەللىسىدە دىنىي ئۇلىما ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. 1920 - يىلدىن ئېتىبارەن
قەشقەر ھېيتكار مەدرىسىدە ئوقۇشقا كىرىشىپ، 1927 - يىلغىچە ئوقۇپ، ئەرەب، پارىس تىللىرىنى مۇكەممەل
ئۆگەنگەن. ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى، ئۇيغۇر خەتشۇناسلىقى ھەم مۇسۇلمان شەرق ئەدەبىياتى بىلەن
مەلىكە بولۇپ، مۇكەممەل تونۇشقان ھەم ئوقۇشنى ئەلا تاماملاپ، تاكامۇللاشقان. تالانتداشلار بىلەن
يانداشقاندىن كېيىن، مەكىتكە قازى بولغان. شائىرلىق، خەتبازلىق قىلغان. 1933 - يىلىدىن ئېتىبارەن
ئۇيغۇر يېڭى زامان مائارىپچىلىقى، ئىلغار، دېموكراتىك مىللىي ئاڭ ۋە مىللىي غورۇر تەرغىباتچىلىقى بىلەن
شۇغۇللىنىپ، شۇ زامان ئىلغار كۈچلىرىنىڭ ۋەكىللىرىدىن بولۇپ تونۇلغان. 1937 - يىللىرى ئەتراپىدا قان-
خور شېڭ شىسەي كۈچلىرى تەرىپىدىن سىقىن قىلىنغان (تۇتقۇن قىلىنىش، تەقىپلىنىش، يوقىتىلىش ئوبيېكتى
قىلىنغان). شۇ خەۋپ سەۋەبىدىن 1939 - يىلدىن 1941 - يىلغىچە يەكەن، يېڭىسار، پەيزاۋات ... لاردا
يوشۇرۇندى مۇساپىرەتچىلىك ئۆمرىنى ئۆتكۈزۈپ، 1941 - يىل 1 - ئاينىڭ 26 - كۈنى 34 يېشىدا دەرد
بىلەن ئالەمدىن كەتكەن. بۇ تالانتلىق ئۇيغۇر ئەدىبىنىڭ ئۆمۈر بايانى توغرىسىدا مۇۋەپپەقىيەتلىك ئىزدى-
نىش قىلغان ھۈرمەتلىك ۋەتەنپەرۋەر ئىلمىي ئاپتور — يولداش ئابدۇرېھىم سابىت ئۆزىنىڭ «ئەھمىدى ۋە
ئۇنىڭ غەزەللىرى توغرىسىدا» دېگەن ئىلمىي ماقالىسىدە مۇنداق يازىدۇ: «... ئۆز ھاياتىدا 3800 مىسرا-
دىن ئارتۇق غەزەل، مەسنىۋى، مۇخەممەس، رۇبائىلارنى يازغان. شەيخ سەئىدىنىڭ «گۈلىستان»، «بوس-
تان» ناملىق ئىككى كىتابىنى ۋە «لوقمان ھېكىمنىڭ 100 نەسىھىتى» دېگەن ئەسىرىنى نەزمە شەكلىدە،
مەسنىۋى ئۇسلۇبىتا بىر قۇرنى بىر مىسراغا سىغىدۇرۇش ئاساسىدا پارىسچىدىن ھازىرقى زامان ئۇيغۇر
تىلىغا تەرجىمە، تەھرىر قىلغان. ئۇنىڭ تەرجىمىلىرى ئىچىدە يەنە زەمەخشەرىنىڭ «ناۋا بېخول كەلىم»
دېگەن كىتابىنىڭ نەزمە شەكلىمۇ بار. ھازىر رەتلىنىشى بۇزۇلۇپ كەتكەن، ساقلىنىشى مۇكەممەلسىزرەك
(ئەسلى رەتلىنىشى دەخلىگە يولۇققان دېمەكچى — ئا) ئىككى پارچە دىۋانى (قىممەتلىك ئىلمىي توپلام
كىتابى) بار. بىرىنچى دىۋاندا «كەيدان»، «رىسالەئى رەپئى سابابە»، «ھەدىس»، «ھەدىس مۇنتەخبە»، «مۇف-
تاھۇل ئەدەب» (ئابدۇقادىر داموللامنىڭ ئەسىرى)، «قۇتبىئى ئىزھار» قاتارلىق قازان، تاشكەنت، لاھور
مەتبەئەلىرىدە بېسىلغان ۋە قولىيازما قىلىپ كۆچۈرۈپ ئالغان ئەسەرلەر بار ... ئاپتورنىڭ يەنە «ئەجرومىيە»
(تىل قائىدىسى — ئا)، «قائىدە مەكتۇب» (خۇشخەت يېزىش قائىدىسى) قاتارلىق ئەسەرلىرىمۇ ساقلىنىپ
تۇرماقتا.»

② مامۇت ئىسلام — 1940 - يىللارنىڭ باشلىرىدىن 1970 - يىللارنىڭ ئاخىرىغىچە خوتەن، قاغىلىق، مەكىت،
يەكەن، ئۈرۈمچى ... لەردە مائارىپچىلىق قىلغان. جامائەت خەتپۇرۇشلۇقى، ھۆسن خەتچىلىك، ھۆسن خەت
تارىخى بىلەن شۇغۇللانغان. جامائەت يىغىلىشلىرىدا ئىلىم - پەن تەرغىباتچىلىقى ۋە جامائەت بىلەرمەنچىلىكى
بىلەن تونۇلغان. مەكىتتە ئالەمدىن ئۆتكەن ۋەقەشۇناس شەخسدۇر — ئا.

ئۇيغۇر كتاب تۈر بىكىتى
www.uyghurkitap.com

«ئۇنددىن - مۇنددىن» دېگەن خاتىرىسىنىڭ «بەلەن گەپلەر» قىسمىدا مۇنداق يازغان: «... خانلارنىڭ سەرداری سەئىدىيىلەرنىڭ پاناھى ھەزرىتى ئابدۇرەشتخان زامانلىرىدا ... مالائىكىدىن ئىنسانغىچە، شاھتىن گادايغىچە، موللىدىن نادانغىچە، گولدىن تادانغىچە ... ھەممىسى سەت ۋە سەتچىلىكتىن بىزار بولاتتىلەر ... بەدخەت — قەغەزدىن قەغەزئە، كىتابتىن كىتابقا، خەقتىن خەققە يۇقۇپ تۇرىدىغان ئەنە شۇنداق سەت ۋە سەتچىلىكنىڭ كىتابى خەزىنىسى دېيىلەر ئىدى ... بەدخەت تالىپ پېشكەللىك ھەمراھىدۇر. خەتداشلىرىنىڭ ئەرەجمىنىدۇر. ئۇنداقلارغا مەرتىۋە زايا بولۇر. ھۈرمەت قىممەتسىزلىشەر... بەدخەت — قاغىشقىمۇ، كۈلكىگىمۇ خېتى بىلەن قالار... بەدخەتنى ئۇستازى ئەگەشتۈرمىگەي، دۇئا بەرمىگەي، خېتىدىن لەززەت، ھۈرمىتىدىن ئابروي ئالمىغاي، دوستلۇقتا يەكلەنگەي، يارانلىرىدىن ئېتىبار كۆرمىگەي... ئۇلارنىڭ ھەۋەس ئىقتىدارى گۇنۇس، مىجەزى - خۇلقى زىل ۋە نەپىس ئەمەس، تۇراقسىز، خىيالىي كۆچمەدۇر. ئۇلار قەلىمىي ئالىم، ئەللەما، قازى، ھۆكۈما، ئەل باشلىقى، يۇرت سەردارى، جاھانساز ۋە نازۇك بولۇشقا بىنېسىپ.... ئۇلار.... قولى قىسقا بايغا، ئاۋازسىز نەغمىچىگە، پەردازساز قىزغا، گۈلسىز زىلچىغا، رەڭسىز قوغۇن، بويالمىغان مەشۇت، بىنەپەس قارىغا...ئوخشار».

شۆھرەتلەنگەن ئەنئەنە

سەئىدىيىلەر مەدەنىيەت-مائارىپىنىڭ يەنە بىر ئالاھىدە پەخرەن خاراكتېرىشۇ يەردىكى، خەتتاتلىق — ئۇ چاغلاردا جەمئىيەتنىڭ ھۆكۈمران يېزىق ئەخلاقى، دۆلەت، مىللەت ھاياتىنىڭ زىننىتى، دەۋرنىڭ غۇبارسىز نۇر تىزمىسى سۈپىتىدە پەۋقۇلئاددە ئەھمىيەتلەنگەندۇر. يەنى ئۇ چاغلاردا دەرسلىكلەر، نادىر ئەسەرلەردىن تارتىپ ھەر خىل نامىلەر (ئىجتىمائىي يېزىقچىلىق ئالاقىلىرىنىڭ ھەممىسىلا) خۇشخەت، راۋان خەت — «مالالسىز خەت» (ئوقۇشتا قىينالمايدىغان پۇچۇركا — ئا) شەكلىدە يېزىلىشى مۇتلەق شەرت قىلىنىدىغان بولغان. خۇددى يولداش ئابدۇللا تالىپ ئۆزىنىڭ «ئۇيغۇر مائارىپ تارىخىدىن ئوچېركلار» دېگەن ئەسىرىدە قوختالغىنىدەك: مۆھۈر، تامغا، قەبرە تاشلىرى (قەبرە بەلگىلىرى — ئا)، مەدرىسە، گۈمبەز، مۇنار، ئىمارەت، سەيلىگاھ . . . لارنىڭ تاملىرى (ھاجەتلىك كۆركەملىرى — ئا)غا كۆزنى چاقنىتىپ تۇرىدىغان ھۆسن خەتلەر يېزىلغان، نەقىشلەنگەن. گۈل چىقىرىپ ئىچىگە نەقىش شەكلى بىلەن قوندۇرۇلغان ھۆسن خەتلەر ئىمارەتكە (نەپىس، مېماركارلىق كۆركەملىرىنىڭ ھەممىسىگە — ئا) سىن (زىننەت، ھەيۋەت، تەپىس سەنئەت تۈسى — ئا) كىرگۈزۈپ، كۆركەملىكى (ھەشەمكارلىقى — ئا) نى ئاشۇرۇپ تۇرغان. شۇ زامانلاردا خەتتاتلىق سەنئىتىنى بىلمىگەن كىشىلەر تولۇق بىلىملىك ھېسابلانمىغان. شۇنىڭ ئۈچۈن ھۆسن خەت سەنئىتى خانلىق مەدرىسلەرنىڭ (مېنىڭچە بارلىق مەدرىسە، ئاقارتىش، يېزىقچىلىق ئورۇنلىرى بىلەن ھۆكۈمەت، دىنىي ئورۇنلارنىڭ، پۈتۈكچىلىك، دەپتەردارلىق ساھەلىرىنىڭ — ئا) ھەممىسىدە رەسمىي دەرسلىك، ئۆگىنىش مۇتلەق شەرت قىلىنغان ئىلمىي نىزام سۈپىتىدە ئۆگىتىلىدىغان بولغان.

ھازىرقى زامان ئۇيغۇر خەتتاتلىرىنىڭ ئەسلەش، ئىزدىنىشلىرىدىن بىلىشىمىزچە، شۇ زامانلاردىن بىزگىچە يېتىپ كەلگەن ھازىرقى ئۇيغۇرچە ھۆسن خەت نۇسخىلىرى (خېتى پارىسى، خېتى تۈركى، خېتى پۇشتى، خېتى ئەرەبى، خېتى رۇققە يەنى پارىسچە، تۈركچە، پۇشتۇچە، ئەرەبچە، رۇققەچە خەت شەكىللىرىنى قوشۇمچە شەكلەن ئەۋرىشكە قىلغان مىللىي خەت نۇسخىلىرى) نىڭ تۈر - شەكىللىرى تۆۋەندىكىلەردىن ئىبارەت بولماقتا. بۇلار: «خېتى تەئلىق»، «خېتى رۇققە»، «خېتى دىۋان»، «خېتى سۇلۇس»، «خېتى جەللى سۇلۇس»، «خېتى

كۈففى»، «خېتى نىسفى»، «خېتى ئىجازەت»، «خېتى مۇھاققەت»، «خېتى نايىپ»، «خېتى تۈز»... دېيىلىپ كەلمەكتە. بىزنىڭ ھازىرقى خەتپۇرۇشلۇق ھەتتاكى ھۆسىن خەتچىلىك سەنئىتىمىزدە تولۇقراق يېزىلىپ كېلىۋاتقان «خېتى تۈز» خەتچىلىكى ـ خەتچىلىك تارىخىمىزدا ئۇنتۇلۇپ كەتكەن، شاگىرتسىز قالغان خەت شەكىللىرىنىڭ نۇسخىلىرىنى تېپىپ ئېلىشىمىز ۋە پۈتۈكچىلىكىمىزنى يۈكسەلدۈرۈشىمىز ئۈچۈن قىممەتلىك نەق مەنبە ھېسابلانماقتا.

دەپتەردارلىق ياكى قەلەمدانلىق توغرىسىدا

دەپتەردارلىق ـ قەلەمدانلىق ـ تېگى ـ تەكتىدىن ئالغاندا، ئارخىپچىلىك (تەزكىرىچىلىك، شەجەرىچىلىك، ئىجتىمائىي ۋەسىيەتچىلىك، تارىخ ماتېرىيالچىلىقى ۋە ھۆكۈمەتدارلىق...) ھەققىدىكى تارىخىي خاتىرىلەرنى تۈپ مەنبە قىلغان بىر خىل زۆرۈرىي ئىجتىمائىي سەنئەتتۇر.

ئىنسانلار ھەر قانداق پائالىيەتلەر بىلەن مەشغۇل بولغاندا دەپتەر (يېزىق خاتىرىسى) شەكىللەندۈرىدۇ ۋە ئۇنىڭدىن پايدىلىنىدۇ. ئۇنى ئاساس قىلىپ ھەر خىل ئىجتىمائىي ھادىسىلەرنى كۆزىتىدۇ، ئۆگىنىدۇ، بىر تەرەپ قىلىدۇ. دېمەك، بۇ خىل زۆرۈرىي سەنئەت ـ جەمئىيەتتىكى ئىشلەپچىقىرىش، تىرىكچىلىك پائالىيەتلىرى، سىياسىي، ئىجتىمائىي پائالىيەتلەر، ئىلمىي تەجرىبە كۈرىشىدىن ئىبارەت تۈپ، چوڭ ساھەلەرنىڭ ئەمەلىيەتلىرى جەريانىدا بىۋاسىتە ھاسىل بولغان چىن تارىخىي خاتىرە ۋە قىممەتلىك مەدەنىي بايلىق بولغىنى ئۈچۈن، ھەر قانداق زامان، ھەر قانداق ھاكىمىيەت، ھەر قانداق شەخس ۋە ھەر قانداق ھادىسە ئۈچۈن مەڭگۈ ئېتىبارسىزلانمايدۇ، قىممىتىنى يوقاتمايدۇ، زامان تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ بارغانسېرى زۆرۈرلىشىپ بارىدۇ. ئادالەت ـ ئادالەتسىزلىك، ھەقچىلىق ـ ناھەقچىلىق، مەغلۇبىيەت ـ غالىبىيەت، ھادىسە ـ جەريان... ۋە جىمىكى ئالەم ھادىسىلىرىنىڭ يېزىقىقا مەنسۇپلاشقان ۋە يېزىققا ئېلىنغان قىسىملىرىنىڭ ھەممىسى بۇ خىل سەنئەت ئۈچۈن ئەڭ خالىس ۋە ئەڭ نازۇك مەنبەدۇر.

سەئىدىيىلەر زامانىدىكى ئومۇمىي تارىخىي جەريان، ۋەقە، ھادىسە (تۈزۈم، خاراكتېر، مەدەنىيەت ـ مائارىپ، ئىشلەپچىقىرىش، تۇرمۇش، ئەخلاق، ئېتىقاد، كۈرەش، ئادەت، سىياسەت... قاتارلىق جەمئىيەت پەنجىلىرى) لەرنىڭ كېيىنكى ئوتتۇرا ئەسىرلەردىن بىزگىچە بىر قەدەر قويۇقراق، ئوچۇقراق ئۇلىنىپ يېتىپ كېلىشى ـ شۇ زامان دەپتەردارلىق سەنئىتىنىڭ نەقەدەر ئىلمىي مۇكەممەللىكى، پۇختىلىقى ۋە سىجىللىقى بىلەن ئالاھىدە خاراكتېرلىنىدۇ. بۇ ھەقتە جامائەتچىلىكىمىزگە شۇ زامانلاردىن بىزگە يېتىپ كەلگەن يېزىقچىلىق ئىلمىي مەنبەلىرىدىن بەزى مىسالى خاتىرىلەرنى ئەسلىتىپ ئۆتۈش چۈشەنچىمىز ئۈچۈن ئورۇنلۇق قوشۇمچىدۇر. مەرھۇم ۋەقەشۇناس مامۇت ئىسلام يېزىپ كەتكەن «ئۇندىن مۇندىن» دېگەن قولىيازمىنىڭ «بەلەن گەپلەر» قىسمىدا رىۋايەت شەكلى بىلەن مۇنداق خاتىرىلەنگەن: «... ئۇ زامانلاردا خانلىق ئورىدىلار، خانلىق مەھكىمىلەر، مەھكىمە شەرئىيلەر، مۇتالىئە، ئەدلە، خەزىنە، سىپاھ... مەھكىمىلىرى (شەرىئەت، تەتقىقات، ئەدلىيە ـ قانۇن، مالىيە ـ ئىقتىساد، ھەربىي... ئورۇنلار دېمەكچى ـ ئا)، ساپارەت، مەمۇرىيات، سايـاھات، باراۋات، تىبابات، مەسلاھات... (ئەلچىلىك، مەمۇرىيەتچىلىك ياكى ھۆكۈمەتچىلىك، ساياھەتچىلىك، كىرىم ـ تاپاۋەت، تىببىي ـ داۋالاش، كېڭەش ئورۇنلىرى ... دېمەكچى ـ ئا)، مەدرىسە، مەكتەپ، ئەۋقاپ ۋە ئىتام ... ئورۇنلىرىدىن تارتىپ (ئالىي، ئوتتۇرا ئوقۇتۇش ئورۇنلىرى، تۆۋەن ۋە باشلانغۇچ مەكتەپلەر، خانلىق ھەم جامائەت ھېسابىدىكى ئېلىشقا تېگىشلىك يەر، زېمىن ھەققى ۋە باجلىرىنى شەكىللىك ۋەشەكىلسىز كىرىم، دەخلىسىز ھۆكۈمەت ھەققىلىرىنى يىغىپ ئېلىش، باشقۇرۇش ئورۇنلىرى) يېتىم ـ يېتىملەرنى، ئەمگەكسىز، ئىگىسىز ـ بېقىمىغىلا بېقىنىدىغان (بىر تەن بىر جان بېقۋۇل ئىنسانلارنى بېقىش ـ پاناھ بولۇش ئورۇنلىرى دېمەكچى ـ ئا) لارغىچە ھەممىلا مۇئەسسەلەرنىڭ دەپتەر ـ دىۋانلىرى (ئارخىپلىرى دېمەكچى ـ ئا) بولغان... ئۇ خىل دىۋانلار ھەر

ئۇيغۇر كتاب توربېكتى
www.uyghurkitap.com

قانداق ۋاقىتتا ئەڭ ئېتىبارلىق، ھەرقانداق چاغ، ھەرقانداق سەۋەب، ھەرقانداق ھۆكۈمران ۋە ياكى ھەر قانداق جەڭگى- مۇجادىلىلەر چاغلىرىنىڭ ھەممىسىدىلا قەتئىي دەخلىسىز بولغان ئىكەنلىگى ھەققىدە» بەزىبىر تەرىپلىرى، خەلقىنىڭ ئاغزاكى ئەستىلىكلىرىدىن ھازىرچە شۇنى مۇئەييەنلەشتۈرگىلى بولىدۇكى: ئۇ زامانلاردا ھەرخىل مۇكەممەل قانۇنلارنىڭ بولغانلىقىدىن سىرت، رەسمىيلىككا سەپ- ھۇنەرۋەن، شەجەرىسىز ئۇرۇق - قەۋم، جاماەت، خانىدان، ۋەقە، داستان، تەزكىرىسىز جاي- ماكان (يۇرت)، نەسەبنامىسىز چوقا (باش)، ئەنگە ئېلىنمىغان ئەۋلادى ۋەسىقە، ئەرز، مەراسىنامە، دىۋانسىز مەھكىمە، ئوردا، ھۆكۈمدار ياكى ئالىم، ئەدەب قانۇنلىرى (ئىلمىي ئەسەرلەر، كىتابلار خەزىنىلىرى كاتولوگلىرى)، ھۇدۇد (چېگرا)، تاغ، دەريا، سۇ، كۆل، ئورمان، كان، مەدەن، يايلاق، چارۋا مال، مال خىللىرى، سودا، ئېكىنزارلىق، دېھقانچىلىق، ھۈنەر، تىرىكچىلىك ... قىسقىسى - خانلىقنىڭ ئاستىدىن ئۆستىگىچە، ئاسمىنىدىن يېرىگىچە، ئۇ ھۇدۇدىدىن بۇ ھۇدۇدىغىچە، كۈندۈزىدىن كېچىسىگىچە، ئاددىمىدىن ھاشارىتىغىچە، ھاۋاسىدىن ئاپتىپ- ىغچە، يىپىدىن يىگىنىسىغىچە دەپتەرلەنمىگەن (ئېلىنمايدىغان ھېساب، ئىز- دېرەكى يوق ئادەم، ئىگىسى يوق يەر... ۋە باشقا) ھېچنەرسە بولمىغاندۇر (يۇقىرىدا بېرىلگەن بىر ۋاراق يازما يادنامە يۇقىرىقى گەپلىرىمىز ئۈچۈن قوشۇمچە مىسالدۇر). ئوردا، مەھكىمىلەر، سىياسىي، ئىقتىسادىي، مۇلكى، ھەربىي، ئەمنىيەت، قانۇن، ساپارات ... ۋەھاكازا ھەرقانداق جىلىك يېتەكچى دۆلەت ئورگانلىرىنىڭ كاتىبات مەھكىمىلىرى دۆلەت ئېتىبارىدىكى ئورۇن دەرىجىلىرى جەھەتتە ھەرقانداق چوڭ - كىچىك، يۇقىرى - تۆۋەن ئوردا، مەھكىمىلەرنىڭ ھەممىسىنىڭ ئەڭ تۆرىدىن - تاجىسىزلارنىڭ باش ئوردىسى، ئوردىنىڭ مېڭە ئاپپاراتى سۈپىتى بىلەن مەۋجۇد بولۇپ تۇرغاندۇر. بۇ خىل ئورۇنلارنىڭ قەلەمدانلىرى (سەر كاتىپ، مىرزا، كاتىپ ۋە كۆچۈرمە كاتىپلىرى) تۈركۈملىرىنىڭ ئورۇن، ھەشەم، مەشىئەت، ئابروي، ئىناۋەت ... جەھەتلەردىكى ئىمتىيازلىرىمۇ «تاجىسى يوق پادىشاھ» لار بىلەن تەڭ ئورۇندا تۇرغانلىقى ھەققىدە «بۇرقۇم ئەۋلىيا» نامىلىق قولىيازمىنىڭ ئاپتورى سۇلتان باي ھاجىم مۇنداق يازغان: «ئۇلار- ئەلەم بىلەن ئېلىپ قەلەم بىلەن تۇتۇپ، ناھەق، ناراۋاجىلىققا، پەرىيادى ئەلەمگە ئورۇن، ئىشارە بەرمەي، ھەق جاھان تۇتۇپ، ئەدلە بىلەن ئىش قىلىپ، يېزىپ يۇرت سوراپ، ئەل تۇتۇپ... تۇرغان ھۆكۈمرانلارنىڭ دىۋان - دەپتەر پەردىشتىلىرى، تۇغرىلىقنىڭ مۇئەككىلى سانىلاتتى...» شۇنىسى ناھايىتى ئايانكى خانلىق ھۆكۈمالىرى پۈتۈكچى دەپتەردارلاردىن ھەرقاچان راستلىققا، ئادالەتكە، ئىلىم -ئەدەبكە مايىل، قۇسۇرسىز، خاتىرى سۈسلاشمايدىغان، توغرىلىقتا مۇۋاپىق، راستىنى يازدىغان، خاھىشى مال - مۈلۈك دېمەيدىغان، كۆڭلى ھەييار، ھىيلىگەرلەرنىڭ «مۇلايىملىقلىرى» نى ياقتۇرمايدىغان بولۇشىنى، ئۆزىگە ۋە ياتقا ھۆكمى ھەم قەلىمى بىردەك، ئىلىم، راستلىق تەقۋاسىدىن كۆڭلى ئېچىلىدىغان، دىققىتى ۋە ئەقىل - پاراسىتىدىن دىيانەتسىزلەر غەمگە چۆكىدىغان، ھىيلە - شەررە ئىشلاردىن كۆڭلى ئوچۇق، نىشانى يورۇق، پاراخورلار يېنىدا ھوزۇرسىز، ھىيلىگەرلەر ئالدىدا ئەيمىلىك، ئۆز مەسئۇلىيىتىدىن باشقا ھېچقانداق قورقۇنچتىن چۆچۈمەيدىغان، مۇتلەق توغرا، راستلىقنى ئىككى ئالەملىك ئېتىقاد ئۆلچىمى قىلغان بولۇشنى تەلەپ قىلىشقانلىقى شۇبھىسىزدۇر.

سەئىدىيىلەرنىڭ ئالتۇن چاغلىرىدا دۆلەت، ھاكىمىيەت، جەمئىيەت، جاماەت جاھانسازلىقىغا مەنسۇپ دەپتەردارلىقتىن باشقا يەنە ئىجتىمائىي خەلق دەپتەردارلىقى يەنى خەلق ئارزۇسىدىكى كىتابېۇرۇشلۇق، رىسالىچىلىك، تەزكىرىچىلىك، نەسەبنامە، جەڭنامە، زەپەرنامە، شادنامە،

مۇسىبەتنامە . . . دېگەندەك ئىجتىمائىي ئەسەرۋازلىقمۇ ئالاھىدە ئومۇمىي كەسپىي ھوزۇرۋاز-لىق ھېسابلىنىاتتى.

بۇ خىل ئېسىل ھىللىي ئەنئەنىنىڭ داۋامى ھېلىمۇ خەلقىمىز ئارىسىدا ئۆز تەسىرىنى يوقاتقىنى يوق. بىز يۇقىرىلا ھازىرقى جەمئىيىتىمىزدىن بۇ خىل ئەنئەنىنى ئادەت، تارىخ، تۇرمۇش، ئەدەب، ئەسەب، مۇھەببەت، نەپرەت، شەجەرە، ھادىسە... لەر مەزمۇن قىلىنغان نۇرغۇن رىسالىلەر شەكلى بىلەن ئۇچرىتىپ تۇرماقتىمىز.

مەنبە لەردىن بەزى مىسالار

رىسالىچىلىك توغرىسىدا: چۇپانلار (ھايۋانات چىلىقىنى، چارۋىچىلىقنى كەسىپ قىلغانلار) رىسالىسىنىڭ بىر بېتى مۇنداق پۈتۈلگەن: «... ئادەم ئاتىدىن بۇيان، ئەلىمساقتىن بېرى يەتتە ئاتىدىن - يەتتە ئانىدىن تەۋە بولۇپ كەلگەن ئەۋلادى تەۋرۈكاتنامە (رىسالە)نى ئالاھەزەل ھەر جۈمەدىن كېيىن ئېچىپ ئوقۇماق، كۆچۈرۈپ يېگىلىماق، كۆپەيتمەك سۈننەتتۇر. ياخشى ساقلىماق، ممراس قالدۇرماق قەرزدۇر ... رىسالىسىز چۇپان پۇشتى (ئەجداد) قەبرىسىنى تاشلىۋەتكەن، ئەجداد ماكانىدىن كەچكەن (ۋەتەنسىزلەشكەن)، ئەل يۇرتىغا ۋاپا قىلمايدىغان، پۇشتى - ئەجدادلىرىنىڭ نام - شەرەپلىرىگە نۇقسان، تارىخىغا تۆھمەت - ھاقارەت تاپقان ... ئەۋلادى قارغىشقا ۋە لەنەتكە مەھكۇم چۇپاندۇر ... ئۆزىنىڭ رىزقى - تاپاۋەت خەزىنىسى بولغان ئىلكىدىكى ھالال مالنى ئاشايان ۋە ئاباپ سەرپ قىلغان، تارتىتۇرۇپ قويغان، ئىشلەتكەن، بۇزغان، زەخمىدار قىلغان، ئەتىۋارلىمىغان، خورلىغان ... چۇپان - چۇپانلارنىڭ پىرى ھەزرىتى مۇسا ئەلەيھىسسالامنىڭ دۇئا - شەپقەتلىرىدىن مەھرۇم، رىزقى كەم، تەتۇر پەلەك، شۇم پېشانە، ئۆمرى خار چۇپاندۇر ...» (بۇ رىسالىنى مەن 1954 - يىلى قاغىلىقنىڭ كۆل دېگەن يېرىدىكى توختى چوڭ دېگەن كىشىدىن ئالغان ئىدىم - ئا).

كىتابېپۈرۈشلۇق توغرىسىدا: كىتابېپۈرۈشلار (كىتاب، رىسالىلەرنى كۆچۈرۈپ، كۆپەيتىپ تارقىتىپ، جامائەتنى، كىتابخانلارنى كىتابلىق قىلىدىغانلار) توغرىسىدا «ئۇندىن- مۇندىن» - نىڭ «بەلەن گەپلەر» قىسمىدا مۇنداق خاتىرە يېزىلغان: «... ھەر ئىككىلا ئالەمدە ياخشى كىتاب - رىسالە، سالنامە ... گۆزەلىرى كىتابلارنى پۈتكەن (يازغان)، ساقلىغان، ئەزىزلىگەن، كۆپەيتكەن، ممراس قالدۇرغان، ئەھلى جامائەتكە بىلدۇرگەن، ئوقۇپ بەرگەن، تارقاتقان، يايغاندىن ئارتۇق ساۋاب، خاسىيەت، نام - شەرەپ بولمىغاي ... كىتاب - رىسالىلەر ... نى ئالماق - ساتماق قىلغانلار، تاشلىۋەتكەنلەر، خورلىغانلار، ئوقۇماي، تاۋاپ قىلماي تۇپا - تۇپراق قوندۇرۇپ، پۈكلەپ، ئاباپ ئورۇندا ... قويۇپ ساقلىغانلار دائىما ئەرەجمەنلىك (ئۆمۈرۋايەت ئەرەج - جاپا تارتىپ يۇرۇشكە نىسىپ بولۇش - ئا) ئەلىمىدىن قۇتۇلالمىغاي ...»

بىزگە مەلۇمكى، بىزنىڭ تارىخىمىزدا كەسپىي تىجارەت، يەرلىك سودا ۋە چارۋا بازار-چىلىق ... كارۋان سودىگەرچىلىكىنىڭ ئىنتايىن راۋاجلانغانلىقى توغرىسىدا سان - سانساقسىز مەلۇماتلار بولسىمۇ، لېكىن كىتاب، رىسالە ... سودىگەرچىلىكى توغرىسىدا ھېچقانداق خاتىرە، ئىز - دېرەك ئۇچرىمايدۇ. سەۋەب: ئەدەبلەر، كىتاب پۈتكەنلەر ... كۆچۈرگەنلەر، تاپقانلار ياكى كۆپەيتكەن، شەرھىلىگەنلەرنىڭ ھېچبىرى ئۆز ئەمگەكلىرىگە باھا دېمەيدۇ. كۆڭلى خالىغان ياكى تەلەپ قىلغان ھاجەتمەن، خۇشتارمەن ھەمياراڭلىرىغا ھەدىيە قىلىدۇ. ھەدىيەگە جاۋابەن تۆھپە - ئىنئام قوبۇل قىلىدۇ. «... ئۇمۇ كاپىرىدىن يامان، بۇمۇ كاپىرىدىن يامان، پاك كىتاب سازانگىرى (كىتابنىڭ نەرقىنى ئۆرە قويۇپ، باھا تالىشىپ، سازايى قىلىپ خېرىدار خۇمارلىق نەپسانىيەتچىلىكى بىلەن كىتاب ساتقىنىغانلار - ئا) ھەممە كاپىرىدىن يامان»،

www.uyghurkitap.com

«... دۇنيانىڭ ھەممە بايلىقى ياخشى كىتابنىڭ خۇنىغا تەڭ بولالماس» دېگەندەك ئۇيغۇر خەلق تەمسىللىرى بۇ قارىشىمىزنىڭ ئاساسىدۇر.

مۇسىبەتنامە توغرىسىدا: سۇلتان ئابدۇكېرىمخاننىڭ ھازىسى مۇناسىۋىتى بىلەن يېزىلغان «مۇسىبەتنامە» دېگەن كۆچۈرۈلمە دەپتەرنىڭ بىر بېتىدە مۇنداق خەت ـ قۇرلار تىزىلغان: «تارىخىي توققۇز يۈز توقسان توققۇز، سەرتان جامادىيەل ئاخىرىنىڭ باش يەكشەنبە كۈنى ئېردى ـ (مىلادى 1591 ـ يىل 6 ـ ئاينىڭ باش ھەپتە كۈنى يەكشەنبە ـ ئا). چاھارباغ دىيارىدا (مارالبېشىنىڭ چارۋاغ يېزا تەۋەلىكىدە بولسا كېرەك ـ ئا) شاھلارنىڭ شاھى، ئەزىزلەرنىڭ ئەزىزى، خەلقى ئالەمنىڭ باشپاناھى، ۋەتەن تۇپرىقىنىڭ نۇرى، جاھان ئىقلىمىنىڭ سەردارى ... ھەزرىتى ئۇلۇغخان (ئابدۇرەشىتخاننىڭ ئوغلى ھەم ئابدۇرەشىتخان ۋاپاتىدىن كېيىن تەخت ۋارىسى بولۇپ، ئادىل پادىشاھ نامىنى ئالغان ئابدۇكېرىم تارىختا «ئۇلۇغخان»، «ئادىلخان» دېگەندەك لەقەملەر بىلەنمۇ شۆھرەتلەنگەن ـ ئا) تەقدىرى ـ قەستى قازا بىلەن باقىي ئالەمدىن پانىي ئالەمگە رەھلەت قىلدىلەر جۈملە ئالەم، ئادىمىزات، دەۋ ـ پەرىزات، مەۋجۇزات ... بىر ياشارىدىن 100 ياشارغىچە، بۇ زاتى بەرىكاتقا تەئىزىيە ھازىلىرى بىجا كەلتۈردىلەر. بۇ مۇسىبەت ئالىمىدىن، ھازىلار زارىدىن قۇياش ئۆز نۇرىنى ياشۇردىلەر، شاھنە شەۋكەتلىك ئوردىسى قىرىق كۈنگىچە ماتەم دىيارى بولۇپ دەريا ـ دەريا كۆز ياشلىرىنى ھەمراھ ئەيلىدىلەر ...» (بۇ پۈتۈك ـ 1970 ـ يىلى مەكىت تۈمەنتالدا مامۇت ئىسلامدىن كۆچۈرۈپ ئېلىنغان خاتىرە دەپتىرىمدىن كۆچۈرۈلدى ـ ئا). ناھايىتى ئېنىقتۇركى، سەئىدىيىلەرنىڭ ئالتۇن چاغلىرىدا ئارخىپقا باغلانمىغان، يېزىققا ئېلىنمىغان جەمئىيەت تەركىبى، نەسەبنامىسى ـ تېگى يوق ئادەم، تەزكىرىسى يوق يۇرت، رىسالىسى يوق جاھانساز، يېزىق تارىخسىز جەمئىيەت ـ تەبىئىيكى ھاياتقا ناقابىل، كېلەچىكى ئىستىقبالسىز، تەقدىرى غۇۋا، ئەجداد بىلەن ئەۋلاد ۋارىسلىشالمايدىغان، مىللىي ئاڭ ۋە مىللىي ئىشەنچ سېزىمى خۇنۇك، ۋەتەنپەرۋەرلىكى سۇس، ئىلىم ـ مەرىپەتتىن ئەسەرسىز ... زاۋال جەمئىيەتكە ھامىلدار دەپ قارالغاندۇر.

ـ ئەلمىساقتىن بېرى دەپ يازىدۇ ھۈرمەتلىك ۋەقەشۇناس ئەدىب مامۇت ئىسلام: ـ «نەسەبنامىسى يوق ئادەمدە، رىسالىسى يوق ھۈنەرۋەن ـ كاسىپتا، خېتى يوق زېمىندە، تەزكىرىسى يوق يۇرتتا، تارىخىي ئېتىبارسىز ئەلدە ... غورۇر، بەرىكەت، ئۈنۈم تۆۋەن ۋە ھوزۇرسىز بولار، بىرلىك سۇس، تەپرىقىچىلىك ئادەتلەشكەن، جامائىتى قوۋلاشمايدىغان، ھەمغەيۋەتلەر يامرايدىغان مەنبە ھېسابلىنار. ئۇنداق جەمئىيەتتە پېشكەللىك، بەدبەخلىق ھۆكۈمران تەقدىر ئورنىنى ئالار ... دەپ قارىلاتتى ...»

مۇئەللىپتىن تەۋسىيە:

يۇرتىمىز ۋە خەلقىمىزنىڭ تارىختىكى مەدەنىيەت بايلىقلىرىنى، مىراسى تەۋەرۇكات ـ سەنئەت خەزىنىلىرىنى ھازىرقى چاغ كىشىلىرىمىزگە بىلىشىمىزچە يېزىپ تونۇشتۇرۇش ـ مېنىڭ ئارمان جەريانىمدۇر. دۇنيادا تارىخنى ئەسلەشتىن ئارتۇق ھوزۇر، پەخرىمەنلىك بولمىسا كېرەك. تارىخ دېمەك ئاتا ـ بوۋاڭدىن قالغان ۋە سېنى ئادەم قىلغان جەريان بولۇپلا قالماستىن، بەلكى ئىنسان ھايات ـ ماماتلىقىنىڭ كالىنداری ۋە ئەينىكىدۇر. جامائەتچىلىكىمىزنىڭ قىممەتلىك ۋاقتى ـ غەنىمەتلىرىنى جىق گەپ، ئۇزۇن خەتلەر بىلەن زايا قىلىشتىن ساقلىنىش مەقسىتىدە بۇ ماقالەمنىڭ تارىخ بويلاپ يېزىلىدىغان داۋامى بابلىرىنى مەزكۇر ژۇرنالنىڭ كېيىنكى سانلىرىغا ئاتىماقچىمەن. ماقالەمدە كېتىۋاتقان سەھۋە ـ خاتالىقلار بولسا تۈزىتىش، پىكىرلەر بېرىلسە، سەممىي مىننەتدار بولىمەن، پايدىلىنىمەن.

ناغىتىكىتلىرى

جەڭچى ئوغلۇمغا

ساتتار توختى

هۆر ۋەتەن مېھرى بىلەن ئۆستۈڭ بۈگۈن ئوغلان بولۇپ،
ئەلنى قوغداشقا قورال ئالدىڭ مانا مەردان بولۇپ.

جەڭچى نامىڭدىن سۆيۈندى ئاتىلىق قەلبىم ئەجەب،
چاقنىدى شەپكەڭدىكى يۇلتۇز ماڭا چولپان بولۇپ.

ئاپتومات زەپمۇ ياراشقان قامىتىڭدىن ئۆرگىلەي،
تاغ سۈپەت بەستىڭ كۆرۈندى رۇستەمى داستان بولۇپ.

ئىپتىخارلىق ئىلكىدە تۇتتۇم ۋەتەنگە مەن سېنى،
خوش بالام چېگراغا ماڭ ئەل بەختىگە قالقان بولۇپ.

جان پىدا ئەيلەپ ۋەتەنگە، مەردلىكىڭدىن قىل رىزا،
شادلىنارمەن بىر ئۆمۈر، ئالساڭ ئاتاق پالۋان بولۇپ.

تراكتورچى قىز

كۆكتە گۈزەل تاڭنىڭ قىزى
چولپانمۇ كۈلمەستىن بۇرۇن؛
ھەيدەپ تراكتورنى چىمەن،
ئالدى ئېتىزلاردىن ئورۇن.

مۇنبەت چىلان تۇپراق ئېتىز،
ئاچتى تراكتورغا قۇچاق.
جور بولدى قىزنىڭ كۈيىگە،
بەس - بەستە بۇلبۇللار شۇ چاغ.

ئاچقاندا يۈز گۈلگۈن سەھەر،
تېرىم ئۈچۈن تەقلەندي پەر.

تاڭ شەبنىمىدەك يالتىراپ،
قىز مەڭزىدە چاقنايتتى تەر.

«ھارماڭ» دېسەم تاتلىق كۈلۈپ،
چاپتى ئېتىزغا قىز شۇئان.
قەلبىمدە چەكسىز سۆيگۈدىن
قالدۇردى ئۆچمەس ئىز شۇئان.

سەھنە
ماتىرىياللىرى

ئۇيغۇر كتاب توربىتى www.uyghurkitap.com ئۇيغۇرچە كتابلارنى بىر جايدىن تاپالايسىز

ئۇزۇمزاردا

يالقۇنتاغقا تۇتۇشۇپتۇ،
ئۇزۇمزارلىق دېگىز مانا.
چەننە تتىنمۇ ئۇز كۆرۈندى،
شىكەرىستان تۇرپان ماڭا.

شەربەت ئاقار ئۇزۇملەردىن،
نېمىتى ئۇ ئالتۇن كۇزنىڭ.

شاد ناخشىسى قۇچار كۆكنى،
ئۇزۇم ئۇزگەن ئوغۇل - قىزنىڭ.
مەرۋايىتتەك ئۇزۇملەرنى،
تۇرپانلىقنىڭ پەخرى دەيمەن.
قانات يايدى جاھان بويلاپ،
ئۇشبۇ يۇرتنىڭ قەدرى دەيمەن.

مېنى كۇتكەن

ئاتلانغاندا سەپەرگە،
كۆزلىرىڭنى ياشلىما.
سەن ئۆزەڭنى ھېجرانىڭ
چۆللىرىگە تاشلىما.

بولۇر تۇننىڭ كۇندۇزى،
زېمىستاننىڭ باھارى.

ئەقىدەڭگە ۋاپادار
بولماق ۋىجدان قارارى.

ئۇمىد بىلەن مېنى كۇت،
تېڭىپ دىلغا ئىشقىمنى.
مەڭگۇلۇككە چاتقانمەن
ساڭا يۇرەك رىشتىمنى.

گۇل بېغىم بار ھاۋالىق

دىلنى مەپتۇن ئەيلىگەن،
گۇل بېغىم بار ھاۋالىق.
خەندان ئۇرۇپ مەس بولۇپ،
بۇلبۇل سايرار ناۋالىق.

ساڭا بىلەن ئالمىنىڭ
خۇشبۇي ھىدى تارايدۇ.
يار مەڭزىدەك ئاناردىم،
شاخلار ئارا مارايدۇ.

قىيام بولۇپ، بال بولۇپ،
شەربەت تۆكەر ئۆرۈكۇم.

باسقىنىمدا تاڭلايغا،
يايراپ كېتەر يۈرىكىم.

مېۋىلىرىم كۆز چاقار،
زەر قۇياشتىن رەڭ ئېلىپ.
ئېغىز تېگىڭ دوستلىرىم،
نېمە تلەردىن تەڭ ئېلىپ.

ئەجرىم بىلەن ياشنىغان
جەننىتىم ئۇ، بەختىم ئۇ.
بىللە ئىشلەپ تەر تۆككەن
ئىشچانلارغا تەقدىم ئۇ.

باهار هەمراه دىللارغا

زۇمرەت كۆكتە زەر قۇياش،
چاچتى پارلاق نۇرىنى.
قۇشلار باهار زوقىدا،
باشلىۋەتتى خوردىنى.

چېچەك پەسلى، گۈل پەسلى،
كەلدى ئېتىز - باغلارغا.
مال يامرىدى بۇلۇتتەك،
يېشىل مەخمەل تاغلارغا.

يايراپ باهار پەيزىددىن،
سۆيۈندى جان باشقىچە.
چۈشتى قاينام بەيگىگە،
يېزا هەم كان . . . باشقىچە.

ئىش باشلىنار باهاردىن،
زەپەر تارتىپ يىللارغا.
هۆر ئىلهامدە مەڭگۈگە
باهار هەمراه دىللارغا.

جىگدىلىكتە . . .

كۆمۈش يايراق جىگدىلىكتە،
باقتىم ساڭا تويماي ئۇزاق.
تۇتقىنىمدا قوللىرىڭنى،
جىلۋە قىلدىڭ ماڭا شۇچاغ.

يىگىتلىكىڭنىڭ كۈچى بىلەن،
تارتتىم سېنى باغرىمغا مەن.
كەتتى ئېرىپ لەۋلەر شۇئان،
يۇغۇرۇلدى بەۋۇش جۇپ تەن.

پېچىرلاشتىن توختاپ جىگدە،
ئاي مۆكۈندى خىجىللىقتىن.
تىللىرىمىز سۆزدىن قالدى،
بىر جان، بىر تەن، ئىجىللىقتىن.

جىگدىلىكتە ۋىسال تاپتى،
شۇنچە ئايلار يوشۇرۇن كۆيۈش.
گۈۋاه بولسۇن پاك سۆيگۈگە،
شۇ ئاخشامقى تۇنجى سۆيۈش.

گۈل ئىشقى

گۈل خۇمار دەيدۇ مېنى،
هويلام گۈللەر دۇنياسى.
ئۇچۇپ يۈرەر كېپىنەك،
ئېپار - ئەنبەر هاۋاسى.

ئېپار تارار گۈل بېغىدىن،
گۈل - گۈلىستان گۈزەل سەهرا.
ئېتىزلىردىك ئاشلىق كانى،
مېۋىلىرىدىك هەسەل سەهرا.

ئېچىپ كۆكۈل بەهرىنى،
سۆيۈنمەن گۈللەردىن.
گۈل تېرىپ، گۈلدەك ياشاپ
ئۆتكەن خۇشال كۈنلەردىن.

سەهرا

سۆيۈنەر ئەل هېمىتىگىدىن،
هايات ياشنار نېمىتىگىدىن.
ساڭا ئاتاپ دىلدىن ئەبەد،
ئېيتاي ئالقىش، غەزەل سەهرا.

ئۇيغۇر كتاب توربىتى www.uyghurkitap.com

ياريلك بولسام نه ئارمان

قۇلاق سالدىم زوقلىنىپ،
شوخ ناخشاڭغا - سازىڭغا.
مەھلىيا بولدۇم ددىلىدىن،
بۇلبۇلدەك ئاۋازىڭغا.

ئاشىقمەن ئەزەلدىن،
خەلقىم سۆيگەن ناخشىڭ.

ياريلك بولسام نه ئارمان،
سەندەك ئىشچان - ياخشىنىمك.

قوبۇل قىلغىن ئىشقىمنى،
يېزىمىزنىڭ گۈزىلى.
ياڭراپ كەتسۇن جور بولۇپ،
ئىككىمىزنىڭ غەزىلى.

ئاشىقى بىز ئېيتمىزنىڭ

چىقىپ كەلسەك سۇبھىدە،
كەتمەن ئېلىپ ئېيتمىزغا.
تەزدم قىلۇر چېچەكلەر،
ئىشچان يىگىت،ھۆر قىزغا.

گۈل زېمىنغا مەڭگۈلۈك
باغلانغان دىل رىشتىمىز.
شۇ زېمىندا ئوت ئالغان،
چىن مۇھەببەت ئىشقىمىز.

ئالتۇن ئۇنۇپ ساپ تەرىدن،
ئىككىمىزنى باي قىلدى.
بىز تاقىقان شەرەپ گۈلى،
چېھرىمىزنى ئاي قىلدى.

ئاشىقى بىز ئېيتمىزنىڭ،
ئۇندا شەرەپ، بەختىمىز.
تەر تۆكۈپ گۈلدەك ياشاپ
ئۆتمەك بىزنىڭ ئەھدىمىز.

ئىككى تېكىست

ئابدۇسالام تىلەۋالدى

كېچىلەر

تولۇنئاي نۇرىدا چۆمگەن ئاق كېچە،
قولۇمدا گېتارىم، يېنىمدا جانان.
تۆكۈلەر ھەر تارىدىن بىر سېھىرلىك كۈي،
نە كۈي ئۇ، سۆيگۈدىن ئوقۇلغان داستان.

ئۇ كۈيدە يوشۇرۇن كۆيۈشكەن دەملەر،
ئۇ كۈيدە ئۇنجى رەت كۆرۈشكەن دەملەر.

ئۇ كۈيدە ھېجرانلىق ئۇنلەر ئازابى،
ئۇ كۈيدە قانماستىن سۆيۈشكەن دەملەر.

ئاتتى تاك يار بىلەن خىلۋەت بوستاندا
سۆيۈپ تاك شامىلى بېغىشلاپ ھوزۇر.
ئۆتەركەن كېچىلەر ئاشۇنداق شېرىن،
مۇھەببەت پەسلىگە كىرگەندە ئۆمۈر.

ئادەت

سۈددن چىققان پەرىدەك،
ياردىشىپسەن باغچىغا.
سېنى تۈمەن بۈلبۈللار
كۆمۈپتۇ شاد ناخشىغا.

سەن ئۇسسۇلغا چۈشۈپسەن،
يا يىغاندەك توز قانات-نى.
كۆردۈم سەندىن ئالەمچە
گۈزەللىكنى، سۈبات-نى.

مەشق قىلار ئىكەنسەن،
سۈبھىدەمدە باغ ئارا.
كېلەركەنسەن نۇر قۇچۇپ،
قۇياش كۈلگەن چاغ ئارا.

جان تەسەددۇق سېنىڭدەك
گۈل بەدەن گۈل قامەتكە.
بولدى ماڭا ھەر سەھەر
باغقا كەلمەك ئادەتكە.

قىزىلتاغ

ئاۋۇت ساۋۇت

قەدىمىي ئۇرۇمچى كۆكسىدە،
تۇرىسەن قەد كېرىپ قىزىلتاغ.
ھۆسنىڭدە قۇياشنىڭ جىلۋىسى،
قۇچقىنىڭ چېچەكلىك چىمەن باغ.

سەيلى ئېتىپ قوينۇڭدا ئادەملەر،
گۈللەردىن ھوزۇر ئېپ يايرايدۇ.

بۈلبۈلغا جور بولۇپ تەمبۇر ھەم
گىتارنىڭ شاد كۈيى ياڭرايدۇ.

دىل سۆيگەن ئەي گۈزەل قىزىلتاغ،
كۆركىمسەن ئانىجان شەھىرىمنىڭ.
سەيلىگاھى بوپ قال تائەبەد،
گۈزەللىك ئاشناسى خەلقىمنىڭ.

ئىچىم كۆيىدۇ سىزگە

(خەلق قوشاقلىرى ئىزدىدىن)

تۇرسۇنبەگ ئىبراھىم

باھار دەيدۇ — ياز دەيدۇ،
يېتەمدۇ پەسىل كۈزگە.
شۇنچە قىز ئاراسىدا،
ئىچىم كۆيىدۇ سىزگە.

ھۆسنىڭىزنى گۈل دېسەم،
غۇنچىمىكىن بويىڭىز.
مېنى شۇنچە كۆيدۈرگەن،
گۈزەل ئەخلاق — خۇيىڭىز،

ئىشقىڭىزدا ئەي گۈزەل،
يۈرەك باغرىم داغلاقلىق.
شەرتىڭىزنى ئاقلاشقا،
بېلىم مەڭگۈ باغلاقلىق.

قايتارما:

ئىچىم كۆيىدۇ سىزگە،
بىر قاراپ قويۇڭ بىزگە.

www.uyghurkitap.com

دانىشمەنلەرنىڭ دەپ ئەخلاق توغرىسىدا

1

بىر كىشى دانىشمەننىڭ ھوزۇرىغا كېلىپ، ھەقىقىي دوست تېپىشنىڭ قىيىنلىقىدىن زارلاندى. دانىشمەن ئۇنىڭغا ئېيتتىكى:

— سېنىڭ دەرد - ئەلىمىڭنى تەڭ تارتىدىغان، شادلىقىڭغا تەڭ شادلىنىدىغان دوستنى ئىزدىسەڭ، بۇنداق دوست كۆپ ئۇچرىمايدۇ. ساڭا ئۆزىنى دوست قىلىپ كۆرسەتكەن تاسادىپىي دوستلار بولسا ناھايىتى كۆپ.

ئۇ كىشى يەنە:

— ئەگەر ماڭا ھەقىقىي دوستنى تېپىش نېسىپ بولسا، ئۇنىڭ بىلەن قانداق مۇئامىلە قىلىشىم كېرەك، دەپ سورىدى.

دانىشمەن ئۇنىڭغا مۇنداق مەسلىھەت بەردى:

— ھەقىقىي دوست تاپساڭ، ئۇنىڭ بىلەن مۇنداق مۇئامىلىدە بول: دوستلۇققا سادىق بول، خىيانەت قىلما. قەلبىڭدىكى دوستلۇق مۇھەببەتنى قولۇڭ ۋە تىلىڭ بىلەن كۆرسەت. دوستۇڭنىڭ سىرىنى ئاشكارىلاشتىن ساقلان. ئۇنىڭ قېشىدا باشقىلارنىڭ غەيۋىتىنى قىلما. دوستۇڭ مۇھتاجلىقتا قالسا دەرھال ئۇنىڭغا ياردەم قىل. ئۇنىڭدىن بىرەر ئەيىب سادىر بولسا، بىرەر خالى جايدا ئەيىبىنى ئېيتىپ، سىلىقلىق بىلەن نەسىھەت قىل. ئەگەر دوستۇڭ سېنىڭ ئەيىبىڭنى ئېيتىپ نەسىھەت قىلسا، ئۇنىڭدىن مىننەتدار بول. دوستۇڭغا يالغان سۆزلىمە. ئۇنىڭ دۈشمىنى بىلەن دوستلاشما. دوستۇڭنىڭ بېشىغا بىرەر مۇشكۇللۇك چۈشسە، قايغۇلۇق ھادىسە يۈز بەرسە، ئۇنى شۇ مۇسىبەتتىن قۇتقۇزۇشقا جان دىلىڭ بىلەن كىرىش. دوستۇڭنىڭ ئاتا - ئانا ۋە ئائىلە ئەزالىرىغا مېھرىبان ۋە شەپقەتلىك بول.

ئۇ كىشى يەنە دانىشمەندىن:

— تاسادىپىي دوستلار بىلەن قانداق مۇئامىلە قىلاي؟ — دەپ سورىدى.

دانىشمەن مۇنداق مەسلىھەت بەردى:

— تەسادىپىي - يۈزەكى دوستلارغا ھەم قولۇڭدىن كەلگىنىچە ياخشىلىق قىل، لېكىن ئىچكى سىرىڭدىن خەۋەردار قىلما. ئۇلارنىڭ يېنىدا كەلسە - كەلمەس سۆزلەشتىن تىلىڭنى تارت. ئۇلارنى ئادەتتىكى مۇئامىلە بىلەن خۇشال قىلىپ، كۆڭلىنى ئۆزەڭگە مايىل قىل. ئۇلاردىن بىرەرى كۆرۈنمەي قالسا، باشقا ئاشۇنداق ئاغىنە - دوستلاردىن ئۇنىڭ ئەھۋالىنى سورا. مال - مۈلۈكۈڭنى ئۇلارغا ئېيتما، ئۆز ئەھۋالىڭنى يوشۇرۇن تۇت.

2

ئۇلۇغ داھىلار، دانىشمەنلەرنىڭ ھېكمەتلىك سۆزلىرىنى مۇلاھىزە قىلساق، بىز پەقەت ئۆز شەخسىي پايدىمىزنى كۆزلەش ئۈچۈنلا ئەمەس، ۋەتەن، ئۇرۇق - تۇغقان، قېرىنداش،

تۇرمۇش مەسلىھەتچىسى

دوستلار ۋە ئومۇمەن ھەر بىر ئادەمگە ياخشى قىلىش، پايدا يەتكۈزۈش ئۈچۈن دۇنياغا كەلگەنمىز. بەلەق سۈدا ياشىغاندەك، ئىنسان كىشىلىك جەمئىيەتتە ياشايدۇ. ئىنسانلار ئارىسىدا ئىلىم - مەرىپەت ئاشقانسېرى ھەر بىر ئادەم ئىككىنچى بىر ئادەمگە مۇھتاج بولغانلىقىنى ھېس قىلىدۇ. ھەتتا بىر پارچە نېمىزنىك قانداق ۋاستىلەر بىلەن تەييار بولۇپ ئاغزىمىزغا كىرىۋاتقانلىقىنى ئويلىساق، ئادەملەرنىك ھەممىسى بىر - بىرىگە باغلانغانلىقىنى چۈشىنىمىز. ئادەم ھەر قانچە باي، ئابرويلۇق ۋە ئەتىۋارلىق بولسىمۇ، بەربىر باشقىلارغا مۇھتاج بولماي ئىلاجى يوق.

3

باشقىلارغا ياخشىلىق قىلىشتىن مەقسەت پەقەت ئىنسان بولغانلىقىمىز ئۈچۈندۇر. شەخسىي پايدىمىزنى كۆزلەپ باشقىلارغا ياخشىلىق قىلىش ئەسلا تۇغرا ئەمەس. قىڭغىر يولغا كىرىپ قالغان كىشىنى پايدىلىق نەسىھەتلەر بىلەن توغرا يولغا سېلىش، مۇشكۈل ئەھۋالدا قالغان ئادەمنى مۇشكۈللۈكتىن قۇتۇلدۇرۇش، بىر كىشىنىك بىلىمگەن نەرسىسىنى ئۆنىگىغا بىلدۈرۈش — چۈشەندۈرۈش — مانا مۇشۇنىگىغا ئوخشاشلارنىك ھەممىسى ياخشىلىق قىلىشتۇر.

4

دانىشمەنلەردىن بىرسى ئۆز دوستلىرىغا شۇنداق نەسىھەت قىلدى:

— جاھىللىق ئوتىنى چىدام - غەيرەتسۈيى بىلەن ئۆچۈرۈك. قەھرۇ - غەزەپ تىكەنلىرىنى سەبرۇ - تاقەت ئوتى بىلەن كۆيدۈرۈك. چىرايىمىز ھەسەت تۆتۈنى بىلەن تىرەلەشمەسۈن، كۆڭلىمىز تۆردىكى ئاداۋەت نەقىشلىرى ئورۇن ئالمىسۇن. دىلىنى ئاغرىتمىدىغان ۋەقەلەر يۈز بەرگەندە تەلۈلەرچە ھەرىكەت قىلىشتىن، بېشىمىزغا قاتتىق مۇسىبەت چۈشكەندە ئۈمىدسىزلىكتىن ساقلىنىمىز.

ھەر بىر ئىشىمىز ئۆز قېلىپىدىن چىقمەسۇن، ھېسابلىق ئىش قىلىمىز، خىراجىتىمىز دارامەتلىرىمىز چېچىرىسىدىن ئاشمەسۇن، چىقىمىمىز كىرىمىمىزگە قاراپ بولسۇن.

5

دانالار يىغىلىشىدا، ئۇلۇغلار سۆھبىتىدە ئۆزىگە مۇناسىپ جايدا ئولتۇرۇش دانىشمەنلىكتىن دېرەك بېرىدۇ. باشقىلارنىك مەرتىۋىسىگە رىئايە قىلىش ئەقىل - ئىدراكقا ئىگە بولغان كىشىلەردە كۆرۈلىدۇ. مەدداھقا ئوخشاش ئېھتىياتسىز سۆزلەش شەرمەندىلىكتىن دېرەك بېرىدۇ. سەۋەبسىز، ئورۇنسىز كۈلۈۋېرىش پۇشايمان بىلەن نەتىجىلىنىدۇ.

6

ئۇلۇغ، ھىممەتلىك ئادەم ئىلتىپات ۋە مەرھەمەت قولىنى ئىنسانىيەتنىك پايدىسى تەرەپكە ئاچىدۇ. ئەگەر ئائىلە تىرىكچىلىكى ئۈنىنىك ئېتىنى بۇ يولدىن ئازدۇرسا، سەۋر - تاقەت، چىدام تىزگىنىنى قولدىن چىقارمايدۇ. ئەل مەنپەئىتى يولىدا قىلغان خىزمىتى ئۈچۈن بىر نەرسە تاما قىلمايدۇ. قاراڭ، قۇياش يەرگە ئۆز نۇرىنى ھەرقانچە چاچسىمۇ ئەما يەردىن بۇنىنىك ئۈچۈن ھېچنەرسە تەلەپ قىلمايدۇ. ئەتىرگۈل ئۇزىنىنىك خۇشبۇيلۇقى بىلەن ھەممە كىشىگە ھىدىنى چېچىپ، ھوزۇرلاندۇرسىمۇ، ھېچكىمدىن مەنىۋى ياردەم تىلەشنى يادىغا كەلتۈرمەيدۇ.

7

بىرەر كىشىدىن ئازار يېگەن كىشى مۇنداق ئۇچ خىل ئەھۋالدىن خالى بولمايدۇ: بىرىنچى خىلى، بىرەر كىشى قانچىلىك يامانلىق قىلسا، ئۇ شۇنچىلىك ياخشىلىق قىلىدۇ، بۇ ئالىيجانابلىقنىك خىسلىتى؛ ئىككىنچى خىلى، بىرەر كىشى قانچىلىك يامانلىق قىلسا، ئۇ شۇنچىلىك ياخشىلىق قىلمىسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭغا يامانلىق قىلىشنى ئويلىمايدۇ، بۇ ھەقىقەتچىل ئادەملەرنىنىك خىسلىتى؛ ئۈچىنچى خىلى، بىرەر كىشى قانچىلىك يامانلىق قىلسا،

ئۇشۇنچىلىك ياماناللىق قىلىدۇ. بۇ ئەخلاقسىز، يامان ئادەملەرنىڭ خىسلىتىدۇر. ياماناللىق قىلغان كىشىگە ياخشىلىق قىلىش، ياخشىلىق قىلالمىسا ئەپۇ قىلىش گۈزەل خىسلەتلەردىن ھېسابلىنىدۇ.

كىمكى ئىستىسە خەلق ئىچرە بولۇشنى ئامان، ياخشىلىق قىلسۇن ھامان، كۆرمەس زىيان.

8

ياردىماس، ناچار ئىشلارنىڭ ئىشكى ساز - سىزدۇر. ھوشيارلىقنى، سەزگۈرلۈكنى ھەرگىزمۇ قولدىن بەرمەڭ. ئېھتىياتچانلىق بىلەن ھەرىكەت قىلمىسىڭىز، بۇزۇق يوللارغا كىرىپ كەتكەنلىكىڭىزنى ئۆزىڭىزمۇ سەزمەي قالىسىز. كۈندىلىك ھاياتىڭىزنىڭ ھازىرچە ياخشى ئۆتۈۋاتقانلىقىغا مەغرۇرلىنىپ كەتمەڭ، كېيىنكىسىنى ئويلاپ شۇنىڭغا قاراپ ئىش ئېلىپ بېرىڭ. كەمتەرلىكنى ئۆزىڭىزگە شۇئار قىلغان ئېلىڭ، مەنمەنلىكتىن يىراق بولۇڭ، كەمتەر بولۇڭ.

9

سەۋر ۋە سۈكۈتتىن بەھرىمەنسىز قالمايلى. پىكرىمىز ئەينىكىگەئەقىل ئىشارىتى ۋە نەسىھەتلەر بىلەن ھەل بېرەيلى. بەرەر ئىشقا كىرىشىدىكەنمىز، ئاۋۋال ئويلاپ، ئاندىن شۇ ئىشنى باشلايلى. ئالدىراقسانلىق ۋە يەڭگىلمىكتىن يىراق بولايلى. شۇ چاغدىلا ئىقبال ۋە دۆلەت ئىشكى بىزگە ئېچىلىدۇ، بەخت ۋە سائادەت گۈھەرلىرى بېشىمىزغا چېچىلىدۇ.

10

ھاردۇق چىقىرىش ۋە ئۇخلاشنى خىيال قىلمىشتىن ئىلگىرى مۇنداق ئۇچ نەرسىنى ئېنىقلىۋېلىڭ كەلتۈرۈڭ. بىرىنچى: ئويلاڭ — بۈگۈن سىزدىن بەرەر خاتا ئىش ئۆتتىمۇ - يوق؟ ئەگەر ئۆتكەن بولسا، قانداق تەدبىر بىلەن تۈزىتىش مۇمكىن؟

ئىككىنچى: بىكىر (مۇلاھىزە) قىلىڭ - بۈگۈن خەلق مەنپەئىتى يولىدا بەرەر ياخشى ئىش قىلدىڭمۇ - يوق؟

ئۈچىنچى: ئەسكە ئېلىڭ - بەرۋالدىڭىز ۋە ئىشقا سەل قارىغانلىقىڭىز تۈپەيلىدىن قايسى ئىشىڭىز ئەھمىيەتلىك ئاشماي قالدى؟

11

قۇمۇشلۇققا كىرگەن ئىلان جىم تۇرسىمۇ، لېكىن ئۇ يەردىن چىقىقان ھامان ئۆز تەبىئىتىدىكى ئەگرىلىكنى قىلمايدۇ. شۇڭا ئۇنىڭغا ئوخشاش بۇزۇق تەبىئەتلىك كىشىلەر بەزىدىمۇ سەۋەبلەر ئارقىسىدا تۇزۇك ئادەمدەك كۆرۈنسىمۇ، لېكىن بۇ سەۋەبلەر ئۆتۈپ كەتكەندىن كېيىن ھامان ئۆز تەبىئىتىدىكى بۇزۇقلۇقنى دەرھال ئاشكارىلايدۇ.

كۆپ بولمىغىن ياماناللارنىڭ سۆھبىتىدە، پاك بولساڭمۇ سېنى قىلار ئىپلاس.

12

شۇنداق گۈزەللىرىگە ئىگە بولغان ئادەملەر بار: ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ خۇش مۇئامىلىرى، مېھرى-شەپقەتى ۋە مەرھەمەتلىرى سايىسىدە ھەتتا دۈشمەنلىرىنى ھەم ئۆزلىرىگە دوست قىلىۋېلىشقا مۇۋەپپەق بولىدۇ. بۇنداق بەختلىك ئادەملەر ئالقىشقا، ھۆرمەتكە ۋە ئاپىرىنغا سازاۋەردۇر.

13

بىراۋغا ئازار يەتكۈزۈش ئۇرۇقىنى چاچقان كىشىزىيانىدىن باشقا ھوسۇل ئالالمايدۇ. باشقىلارغا مەنپەئەت يەتكۈزۈش كۆچىتىنى تىككەن كىشى تىنچلىق، شادلىق مېۋىسىنى يەيدۇ. «نېمىنى تېرىساڭ، شۇنى ئورۇيسەن» دېگەن ھېكمەتلىك سۆزنى ئېھتىمالدىن چىقارمايلى.

تاشكەنت «ئوقۇتقۇچى» نەشرىياتى نەشر قىلغان «دانىشمەنلەر ئەدەب - ئەخلاق تەرىسىدا» دېگەن ئۆزبېكچە كىتابتىن

چېلىل مۇھەممەت تەرجىمىسى

تەرجىمە مۇھەررىرى: **قۇربان مامۇت**

ئايالالارنىڭ يۈزى ئەۋرەتمۇ؟

تۇردى سامساق

ئايالالارنىڭ «يۈزىنى يېپىش» مەسىلىسى مۇسۇلمان دۇنياسىدا بۈگۈنگىچە بىرلىككە كېلىنمىگەن ياكى بىرلىككە كېلەلمىگەن مۈشكۈل، مۇرەككەپ ۋە چوڭ مەسىلىلەرنىڭ بىرسى. بۇ توغرۇلۇق ئىسلامىيەتنىڭ مۇقەددەس دەستۇرى «قۇرئان»دا ئېنىق ئايەتلەر بار. ئەمما ئۇ ئايەتلەرنى مۇسۇلمان مىللەتلىرى ۋە دۆلەتلىرى ھەم مەزھەپلىرىنىڭ ھەر قايسىسى ئۆزىنىڭ ئەقىل ئىقتىدارى، ئاڭ - سەۋىيىسى، زامان ۋە تۇرمۇش شارائىتى، مەدەنىيەت، تەرەققىيات ئەھۋالى، ھەم ئۇنىڭغا بولغان پوزىتسىيە، مۇئامىلە، مۇناسىۋەتلىرى، كۆز قاراشلىرى ۋە تارىخى، خۇسۇسىـ

تۇرمۇش ئەينىكىدە

ئۇيغۇر كتاب تۈر بىكىتى www.uyghurkitap.com

يىتى، خۇلقى، مۇھىتىغا مۇۋاپىق ھەر خىل چۈشىنىپ، ھەر خىل ئىجرا قىلىپ كەلمەكتە. ۋەھالەنكى، بىر مىللەت بولغان، بىر مەزھەپتىكى بىزنىڭ ئۇيغۇرلار ئارىسىدىمۇ ئەھۋال خۇددى شۇنداق.

قۇرئاندا: ئەي مۆمىنلەر، دىن ئىشلىرىدا سىلەر ئىككى مەسىلىگە دۇچ كەلسەڭلار، ئۇنىڭ قايسى يېنىك، ئەپلىك ۋە پايدىلىق بولسا، شۇنى قىلىڭلار.... ئاللاھ بەندىلىرىگە جاپا قىلمىغۇچىدۇر، ئەڭ مېھرىباندۇر... دېيىلگەن.

ئەر ۋە ئاياللارنىڭ نېمە قىلىشلىرى ھەم قەيەرلىرىنى يېپىشلىرى ھەققىدە تېخىمۇ ئېنىق قىلىپ قۇرئاندا مۇنداق دېيىلگەن: «ئەي پەيغەمبەر، ئاياللىرىڭغا، قىزلىرىڭغا ۋە مۆمىنلەرنىڭ ئاياللىرىغا ئېيتقىنكى، ئۇلار نىمچا بىلەن بەدەنلىرىنى ئوردۋالسۇن!» («سۈرە ئەھزاپ» 19 - ئايەت).

«مۆمىن ئەرلەرگە ئېيتقىنكى، ئۇلار نامەھرەملەرگە قادىلىپ قارىمىسۇن!» («سۈرە نۇر» 30 - ئايەت).

«مۆمىنلەرگە ئېيتقىنكى، ئۇلار نامەھرەملەرگە تىكىلىپ قارىمىسۇن! ئەۋرەتلىرىنى ياپسۇن! تاشقى زىننەتلىرىدىن بۆلەك زىننەتلىرىنى ئاشكارىلىمىسۇن! لىچەكلىرى بىلەن كۆكرەكلىرىنى ياپسۇن!» («سۈرە نۇر» 31 - ئايەت «قۇرئان كەرىم» ئۇيغۇرچە 354 - بەت).

«مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامنىڭ تەرجىمىھالى» دېگەن كىتابتا مۇنداق بايانلار بار: «ئاياللارنىڭ تېگىدىغان كىشىلىرىگىمۇ كۆرۈنمەي مەستۇرە بولۇشلىرى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ زامانىسىدا يوق ئىش ئىدى. سەلەف سالىھلارنىڭ زامانىسىدىمۇ يوق ئىش ئىدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام خوتۇننى كۆرۈپ ئېلىشنى سۈننەت قىلدى. مۇنداق قىلىش ئەر كىشى ئالماقچى بولغان ئايال بىلەن تونۇشۇشقا، ئىككىسىنىڭ ئىناق بولۇشىغا پايدىلىق. بۇ بولسا ئىسلام دىنى ئالىملىرىنىڭ ئورتاق قارىشى». «ئالىدىغان ئايالنى كۆرمەستىن قىلغان توينىڭ ھەننىۋاسى ئاقىۋەتتە ئادەمگەغەم - قايغۇ ئېلىپ كېلىدۇ»... «زاماننىڭ بۇزۇلۇشى ۋە كىشىلەرنى گۈزەل ئەخلاقلىق قىلىپ تەربىيىلەيدىغان توغرا دىنىي تەربىيىنىڭ بولمىغىنى ئۈچۈن دەسلەپكى دەۋرلەردىكى مۇسۇلمانلار ئاممىسى بۇزۇقچىلىقلارنى چەكلەش، پىتنە - پاساتلارنىڭ ئالدىنى ئېلىش مەقسىتىدە بارلىق ئاياللارنى مەستۇرە قىلىشنى ياخشى ئىش ھېسابلىغان بولۇشى مۇمكىن» («مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامنىڭ تەرجىمىھالى» ئەرەب ئالىمى مۇھەممەت خۇزەرى ئەسىرى، مۇھەممەت سالىھ تەرجىمىسى «مىللەتلەر نەشرىياتى» نەشرى، 256 -، 257 - بەتلەر، 1984 - يىل).

بىزنىڭ بۇزرۇكۋارىمىز، يېتۇك ئالىم، بۈيۈك ئۇستاز ئابدۇقادىر داموللام ئەزىزى ئۆزىنىڭ «ئىبادەت ئىسلامىيە» ناملىق مەشھۇر ئەسىرىدە «ئەۋرەت» ھەققىدە ناھايىتى ئېنىق، چۈشىنىشلىك ۋە توغرا تەلىمات بېرىپ مۇنداق دېگەن:

«— ئەۋرەت نەدۇر؟

— ئەرلەرنىڭ ئەۋرىتى كىندىكىنىڭ تۆۋەينىدىن تىزىغىچىدۇر.

— ئاياللارنىڭ ئەۋرىتى نەدۇر؟

— ئاياللارنىڭ يۈز، قول، ئاياغلىرىدىن بۆلەك تامام بەدىنى ئەۋرەتتۇر» («ئىبادەت ئىسلامىيە» 14 - بەت).

دېمەككى، يۇقىرىقى ئايەت ۋە تەلىماتلاردىن «ئەۋرەت»نىڭ قەيەرلەر ئىكەنلىكى ئېنىق بولدى. ۋەھالەنكى «ئىبادەت ئىسلامىيە»نىڭ قەشقەر «يېڭى ھايات» مەتبەسىدە رەسمىي كىتاب بولۇپ نەشىر قىلىنغىنىغا ھازىر 60 يىلچە بولدى. ئۇنىڭدا بۈيۈك ئۇستاز ئابدۇقادىر داموللام ئەزىزى:

«ئايالارنىڭ يۈزى ئەۋرەت ئەمەس....» دەپ ئاللىقاچانلا ئوچۇق ئېيتقانىدى.

مەلۇمكى، بىزنىڭ مەردىپەتسۆيەر جامائىتىمىز، ئاق كۆڭۈل، كەڭ كۆڭۈل ئەجدادلىرىمىز لادىلىرىمىز ئۆزىنىڭ بۈيۈك ئالىمى، ئەقىللىق ئوغلى، جاھالەتكە ۋە مىللىي ھەم مەنىۋى مۇنقەرزلىككە قارشى كۈرەشنىڭ مەشھۇر قەھرىمانى ۋە شانلىق قۇربانى مەرھۇم ئابدۇقادىر دامۇللام ئەزىزىنى ھەر دائىم يۈكسەكلەر-مەت، چوڭقۇر مۇھەببەت بىلەن تىلغا ئالىدۇ. سەمىمىي سېغىنىش بىلەن ئەسلەيدۇ. چىن قەدىر دانلىق بىلەن، ھەسرەت-نادامەت بىلەن ئۇ زاتنىڭ مۇبارەك روھىنى يادلايدۇ.

شۇنداق ئىكەن، بىز ئۇ زاتنىڭ قۇرئانىنى قەيت قىلغان ئاغزى ۋە مۇبارەك قەلىمىدىن قاينىاپ چىققان «ئىبادەت ئىسلامىيە» نى قانچىلىك ئوقۇدۇق ۋە ئۇنىڭدىكى: «ئاللارنىڭ يۈزى ئەۋرەت ئەمەس...» دېگەن تەلىماتنى قانچىلىك چۈشەنىدۇق ۋە قانداق ئەمەل قىلىپ كەلدۇق؟!

مېنىڭچە ئۇ كىتابنى ئامما ئانچە ئوقۇيالمىدى. بۇنىڭ ئوبيېكتىپ ۋە سۇبيېكتىپ بىر مۇنچە سەۋەبلىرى بار.

1. ئۆتمۈشتىكى ئىستىبدات ھۆكۈمرانلارنىڭ «نادانلاشتۇرۇش» ئاپەتلىرىگە ئۇچرىغان دەجىدە ئۇچراپ كەلگەن بىزنىڭ ئەھلى-ئەۋلادلىرىمىزنىڭ مۇتلەق كۆپچىلىكى ساۋاتسىز «نادان» بولدى.

2. «ئوقۇغان...» لىرىمىزنىڭمۇ ناھايىتى ئاز سانداكىلىرىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، مۇتلەق كۆپچىلىكى «زىر-زەۋەر» لىك ۋە ھەيۋەتلىك ھەر يوغان كىتابلارنى ئوقۇيالمىغىنى بىلەن ئەمما ئادەتتىكى خەتلەرنى «قاراخەت» دەيتتى - دە، «ئىبادەت ئىسلامىيە» دەك زىر-زەۋەرسىز كىتابلارنى ئوقۇيالمايتتى. چۈنكى، كونا مەكتەپ «قارا خەت» ئۆگىنىشنى قاتتىق چەكلەيتتى. تالىپ بالىلارنىڭ قەلەم-قېرىنداش تۇتقىنىنى (خەت پۇتكىنى) كۆرۈپ، بىلىپ قالسا، ئوقۇتقۇچى (خەلىپەتلەر) ئۇبالىنىڭ بەش بارمىقىنى غۇژمەكلەپ تۇتقۇزۇپ تىرنىقىغا تاياق يېكى بىستەر (سىزغۇچ) بىلەن ئۇراتتى.

دېمەككى، مۇستەبتلەرنىڭ «نادانلاشتۇرۇش» مەقسەتلىرىدىكە ماسلاشقان «مەكتەپ» ھەم مۇللام (مۇئەللىم) لىرىمىزنىڭ خېلى كۆپ قىسمىنىڭ ئەھۋالى ئاشۇنداق بولغىنى ئۈچۈن، ئۇلارنىڭ ئۆزىمۇ ۋە شاگىرتلىرىنىڭ كۆپىمۇ «ئوقۇغان ساۋاتسىزلار» بولۇپ چىقاتتى. شۇڭا ئۇلار «ئىبادەت ئىسلامىيە» دەك كىتابلاردىن پۇتۇنلەي خەۋىرسىز ھالدا ئىلىم-مەرىپەتتىن مەھرۇم قېلىۋېرەتتى-دە، ئۆزلىرى بىلگەن سەنەمگە دەسسەپ يۈردۇېرەتتى. نادانلىق دۇنياسىدا ئىشلار يۈرۈشۈۋېرەتتى.

3. «ئوقۇغان»... لارنىڭ ئۆزلىرى بىلدىغان كىتابلار ئىبارىسىدىن ئۆزلەشتۈرگەنلىرى مۇشكۈل ۋە مۇرەككەپ ئەرەب يېكى پارىس تىللىرىدا بولغىنى ئۈچۈن، ئۇلارنىڭ مەنىسىنى تولۇق ۋە توغرا چۈشىنىپ يەتمەك مۇ تەس بولغانلىقتىن، بەزىلىرىنى ناتوغرا يېكى خاتا چۈشىنىۋېلىش ۋە ئامىمغا مۇ شۇ بويىچە چۈشەندۈرۈش ئەھۋالىلىرىمۇ يۈز بېرىپ، داۋاملىشىپ كېلىۋەردى. مەسىلەن، قۇرئاندىكى «ئۇچ قېتىم تالاق قىلغان بولسا» دېگەنىنى «ئۈچ تالاق قىلسا» دەپ، ناتوغرا چۈشىنىۋېلىپ، قانچە ئەسىرلەردىن بۇيان شۇ بويىچە داۋاملاشتۇرۇپ كەلگەنگە ئوخشاش....

4. نادانلىق ئاپىتى تۇپەيلىدىن بىزدە قاتمالىق، قاششاقلىق، تۇرغۇنلۇق ھالىتى دەھشەتلىك رەۋىشتە ئېغىر ۋە ئۆزۈن بولدى. جاھالەتنىڭ جەبرىسى، خۇراپاتنىڭ خورەكلىرى بىزنى غاپىللىقتا قالدۇردى.

5. ئەرەب جاھىلىيەت دەۋرىنىڭ قالدۇق قاش-

شاقىلىقلىرى قوشۇلغان بەزى قالاق قىسسە-يوسۇنلىرى ۋە بەزى ئادەتلىرىنىمۇ ئۆزىنىڭ دۇنياسىنى كۆچى بىلەن كۆچۈرۈۋېلىپ، ئەرەبنىڭ بولغىنى ئۈچۈنلا «مۇقەددەس» بىلىپ، ئۇنداق ئادەتلەرنىمۇ ئىسلام ئېتىقادىغا داۋاملاشتۇرۇپ كېلىۋەردۇق.

5. «ياماق بولىدۇ...» لىرىكىسىنىڭ كۆپلۈكىدىن قورقۇپ، «ياخشى بولىدۇ» غا ئېغىز ئاچالمايدىغان «مۆمىن-بىچارىلەر» بولۇپ، خۇراپاتنى «خۇدا» قىلىۋېلىشلار، بەزىبىر نادانلارنىڭ پەتىۋاسى، پىتنە-ئېغۇاسىغا قارىغۇلارچە قۇلچىلىق قىلىشلىرىمۇ كۆپىيىپ كەلدى. پاكىستاننىڭ نوبىل مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن زامانىمىزدىكى ئاتاقلىق ئالىمى ئابدۇسالام ئېيتقاندەك: «دىنىمىز تۈس ئالغان بەزى پەتىۋالار ئىسلام ئەللىرىنىڭ ئىلىم-پەن تەرەققىياتىغا توسقۇن بولۇپ كەلدى». شۇنداقلا بىزدىكى ئاز بولمىغان «پەتىۋالار» مۇ تەرەققىياتىمىزغا ئىمكانىيەتلىرىنىڭ بېرىدىچە توسقۇن بولۇپ كەلدى ۋە كېلىۋاتىدۇ.

7. قۇرئاننى توغرا شەرھىلەپ بېرگۈچىنى (ئابدۇقادىر داموللام ئەزىزىدەك زاتنى) ئۆلتۈرۈۋەتتۈكى، كىم يېڭىلىققا ئۇنىدىسە، ئۇنى «جەدىت-كاپىر...» دەپ، جەدىت دېگەننىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى سۈرۈشتۈرۈپمۇ باقمايلا ئۇنىڭغا زاۋال تىلەپ «قارغاپ»، كىم كۇنىلىققا ئامراق بولسا، شۇنى «پىر»تۇتۇپ، پېشىگە چىك ئېسىلىپ، جاھالەتنىڭ جان پىدالىرى بولۇپ مېڭىۋەردۇق.

8. قۇرئاندا ئاللاھ «ئىقرە» (ئوقۇ) دېسە، بەزىلىرىمىز ئۇنى پەقەت «ئىبادەت ئىلىمىنى ئوقۇش...» دەپ چەكلىمىڭ چۈشىنىۋالىدۇلۇق-تە، ئىلىم-پەننى «ئادەم پەللەيدىغان نەرسە... مەجۇسلەرنىڭ ئىشى...» دەپ، پەننىي كىتابلارنى، ئىلمىي ئەسەرلەرنى بولسا «بىسمىللا-سى يوق كىتاب، توغرا يولدىن ئازدۇرىدىغان نەرسە...» دەپ قارىدۇق. باللىلىرىمىزنى يېڭى مەكتەپلەرگە بەرمەي، مەدرىسەت دۇنياسىنىڭ تەرەققىياتى مەئىشەتلىرىدىن مەھرۇم ھالدا ئۇددى قاراڭغۇ قازناقتا كىرىۋېلىپ، شۇ قەدىمنى تىلەپ تۆكۈلۈككە تەلمۈرگەندەك ياشاپ كېلىۋەردۇق.

9. پۇل قوغلىشىش، ئىلىم-پەننى قوغلىشىش تىمن كۆچلۈك بولدى. پۇل كۆپەيتكەنلىرىنىڭ ئاقىللىرى ئادەم يولىغا، ئاكىزلىرى شەھۋانىي، ھايۋانىي يوللارغىمۇ ماڭدى. پۇل، مال-مۈلۈك، ئىناۋەت، ئابروي ۋە سالاپەتلەرنىسى سەرمايە قىلىشلار ئارقىلىق قوشلاپ خوتۇن ئېلىشلار، پات-پات خوتۇن يەڭگۈشلەشلەر، شۇنىڭ ئەسناسىدا يۈز يا پقۇزۇشلارمۇ كۆچەيىپ باردى.

10. قۇرئاننى قارىسىغلا ئوقۇغىلى تەقەززا بولىدىغان بىرەر كىشى: ئەدەب-ئەخلاق، ھالال-ھارام ۋە مۇئامىلە-مۇناسىۋەت ھەم ئىلىم-مەرىپەت تەلەپ قىلىنىدىغانلىقىنى تۇرمۇشقا تەتبىقلاپ، مۇھاكىمە-مۇلاھىزە-مۇنازىرىلەر ئېلىپ بارمىدۇق ياكى ئېلىپ بارساقمۇ ناھايىتى چەكلىك، بىر تەرەپلىمىلىك، مەلۇم شەكىللىكلا بولدى. كۆپ ھاللاردا، تولا مەسىلىلەردە «ياماق بولىدۇ» لاردىن، «ئېغىزغا كودۇمبا چىقمىش» لاردىن قورقۇش كۆچلۈك بولدى.

بولۇپمۇ كېيىنكى چاغلاردا تۇرلۇكھەرىكەتلەر تۇپەيلىدىن مىللىي روھ ئەجەللىك زەربىلەرگە ئۇچراپ، ئەقەللىسى مىللەتنىڭ ئۆرپ-ئادەتلىرى توغرۇلۇق گەپ قىلىشمۇ «مىللىي جىنايەت» كە ئوخشاش قورقۇنچلۇق نەرسىگە ئايلىنىپ قالغانلىقتىن، ئاقىۋەتتە قانداق تۇر بىر تۇرلۇك بەچارىلىك ۋۇجۇدقا كېلىپ، «ئۆزۈڭنى بىل، ئۆزگىنى قوي، غېت قىسىپ يولۇڭغا يۈر؛ سىڭگەن مومائنى يە؛ ئېشەكنىڭ دۇمبىسىگە ئاپتاپچۈشسە، قولۇڭنى ئىسىت...» دېگەندەك ئۆلەمەنلىك كەيپىياتلىرى كۆچەيىپ باردى. شۇنىڭ ئەسناسىدا ئىسلامىيەت

ئاۋۇپ، ئەنئەنىۋى ئەدەپ-ئەخلاقلارمۇ تۈرلۈك ئاپەتلەرگە ئۇچراپ كەلدى. يىغىپ ئېيتقاندا، نادانلىق يەنىلا بالايى-ئاپەت بولدى

بىز ئەمدى يەنە ئۆز ماۋزۇيىمىزغا «ئايالـلارنىڭ يۈزى ئەۋرەتمۇ؟...» دېگەن مەسىلىگە كېلىمىز. چۈنكى، بۇ مۇھىم مەسىلە ئۈستىدە ئەتراپلىقراق، كەڭرەك ۋە چوڭقۇرراق مۇلاھىزە يۈرگۈزۈش ۋە يېڭىچە پىكىرلەرنىمۇ مۇھاكىمە قىلىپ كۆرۈش ھازىرقى كۈندە بىز ئۈچۈن يەنىلا زۆرۈر بولماقتا.

باشتا ئېيتقىنىمىزدەك، ئاياللارنىڭ «يۈزىنى يېپىش» مەسىلىسى مۇسۇلمان دۇنياسىدا ھازىرغىچە بىرلىككە كېلىنمىگەن مۇشكۈل، مۇرەككەپ ۋە چوڭ مەسىلىلەرنىڭ بىرسى بولۇپ، بىزنىڭ ئۇيغۇرلار ئارىسىدىمۇ بۇ ھەقتە ھازىرغىچە خېلى كۆپ گەپ-سۆزلەر بولغان بولسىمۇ، ئەمما مەلۇم كونا پىكىرلەر دائىرىسىدىن نېرى ئۆتەلمىدى. شۇڭا تۇرمۇشنىڭ بۇ ھەقتىكى ھالى بىر خىللا تۇرغۇنلۇق قېلىپىدا داۋاملىشىپ كەلدى. ئەمدى بۇ خىل چوڭ ۋە مۇرەككەپ مەسىلە ھەققىدە مەندەك ئىقتىدارى ئاجىز، ئەقلىي چولتا ئاددىي بىر سەھرا ئوغلىنىڭ يا ئۇنداق، يا مۇنداق دەپ، ھۆكۈم خاراكتېرلىك بىر نېمە دېيىشىم ئەسلا مۇمكىن ئەمەس. لېكىن شۇنداقتىمۇ ھەقىقەت ئالدىدا ھەممە ئادەم باراۋەر.... بولغىنى ئۈچۈن بۇ ھەقتە ئۆزەمنىڭ بەزى يۈزەكىشەخسىي چۈشەنچىلىرىم، قاراشلىرىم ۋە تونۇشۇمنى توغرا ياكى ناتوغرا بولسىمۇ ئوتتۇرىغا قويۇپ ئۆتۈشنى بىر كىشىلىك ئىنسانىي ھوقۇقۇم دەپ قارايمەن. كۆپچىلىكنىڭ كۆرۈپ بېقىشى، ئاڭلاپ بېقىشى، خاتا بولسا، تەنقىد، تۈزىتىش بېرىشلىرىنى سەمىمىي سورايمەن. لېكىن مېنىڭ بەزى پىكىرۋە قاراشلىرىم بىر قىسىم ئادەملەرنىڭ قاتمال كالىلىسىدىن ھەرگىز ئۆتمەسلىكىنى، ئۇلارنىڭ تىللاش، ھەتتا قارغاشلىرىنىمۇ بىلىمەن.

مەنبەلەردىن مەلۇم بولۇشىچە، مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامنىڭ: بىلگەنلىرىنى بىلمىگەنلەرگە دېمىگۈچىلەرنىڭ ئاغزىغا ئاخىرەت كۈنى ئوتتىن يۈگەن سېلىنىدۇ.... دېگەن ھەدىسلىرى بارلىقى مەلۇم. بۇ يۈگەنمۇ بەلكىم بىلگەنلىرىنى بىلمىگەنلەرگە توغرىسى بىلەن دېمىگۈچىلەرنىڭ ئاغزىغا قاتمۇقات سېلىنسا ئەجەب ئەمەس.

مەيلى، قانداق بولسا ۋە نېمە بولسا شۇ بولسۇنكى، ھەقىقەت ئالدىدا گاچا بولماي، پىكرىمنى بايان قىلىپ باقاي.

ئاللاھتائاللا ئادەم ئاتىمىزنىڭ سول قوۋۇرغىسىدىن ئېلىپ، ھاۋا ئانىمىزنى يارىتىش ۋاقتىدا ئۇ ئادەمنىڭ تېرىسىدىنمۇ ئازراق شۈلۈۋېلىپ، ئۇنىڭ بىلەن ئانىمىزنىڭ يۈزىگە پەردە ياساپ قويغان ئەمەس. ھەر ئىككىسىنى — ئادەم ۋە ھاۋانى ئوخشاش قىلىپ ياراتقان. بولمىسا، ئايالنىڭ يۈزى ۋە كۆزىنى نىقاب، پەردىلەر بىلەن مەلۇم مەزگىلدە توساپ قويۇش تەقدىر ئىلاھىنىڭ ئىرادىسى بولىدىغان بولسا، ئۇنى ئەزەلدىنلا تەبىئىي ھالدا شۇ يۈزىنى ياپىدىغان نەرسىلىرى بىلەن يارىتىش ئاللاھنىڭ قولىدىن ئەلۋەتتە كېلەتتىغۇ؟!

ئاللاھ ئۇنداق قىلمىغان. كۆرۈش ئۈچۈن كۆزنى بەرگەن. شۇ كۆز بىلەن مېنىڭ ياراتقان دۇنيايىمنى، كارامەتلىرىمنى كۆر؛ ياخشىلاردىن ئۆرنەك، يامانلاردىن ئىبرەت ئال، نازۇ - نېمەت، شېرىن - شەربەتلەرنى كۆرۈپ شۈكرى قىل ... دېگەن. بۇنى قۇرئاندىكى: ئاياللىرىڭغا ۋە مۆمىنلەرنىڭ ئاياللىرىغا ئېيتقىنكى، ئۇلار نامەھرەملەرگە تىكىلىپ قارىمىسۇن!... دېگەن ئىبارىدىنمۇ ئوچۇق كۆرگىلى ۋە بىلگىلى بولىدۇكى، ناۋادا ئاللاھ «ئەۋرەتلىرىنى ياپسۇن!» دېگىنىدە «يۈز، كۆزلىرىنىمۇ ياپسۇن!» دېگەن بولسا، ئۇنداقتا ھەرگىزمۇ

www.uyghurkitap.com

«تىكىلىپ قارىمىسۇن!» دېمەس ئىدى. چۈنكى، ياپقان كۆز بىلەن تىكىلىپ قارىغىلى بولمايدۇ - دە...

ھالبۇكى، ئاللاھ بەرگەن كۆزنى ئادەم توقۇغان لاتا بىلەن توساپ، پەردىلىشۋېلىشنىڭ ئۆزى: سەن بەرگەن كۆز بىلەن دۇنيايىڭنى كۆرمەيمەن... دەپ، تەقدىر ئىلاھىنىڭ ئىرادىسىگە خىلاپلىق قىلغانلىق بولماسمۇ؟!

ماقۇل، شۇنداق قىلسىمۇ قىلسۇن! ئاياللار يۈز-كۆزلىرىنى ياپسىمۇ ياپسۇن!... ئۇلارنىڭ يۈزىنى يېپىشى زادى نېمە ئۈچۈن؟!...شەرمى-ھايالىق بولغىنى ئۈچۈنلىمۇ؟... ئۇمۇ بار. ئەمما ئۇنىڭدىن بۆلەك يەنە «بىر مۇھىم» ۋە جىددىي تەرىپىمۇ بار. ئۇ بولسىمۇ ئىپپەت-نومۇسىنى ساقلاش، قوغداش، مۇداپىئە قىلىش ئۈچۈندۇر!

دېمەككى، ئاياللار ئۆزلىرىنىڭ ئىپپەت-نومۇسىنى ھۇجۇمدىن ساقلاش، قوغدىنىش مۇداپىئەسى ئۈچۈن يۈزلىرىنى ياپىدۇ. ئۇنداق بولسا، ئۇلار (ئاياللار) ئۆزلىرىنى جىددىي ۋە قەتئىي قوغدىمىسا بولمايدىغان خەۋپلىك ھەم قورقۇنچلۇق ھۇجۇمچى دۈشمەن كىم؟!

ئەلۋەتتە ئەرلەردە!... ئۇنداقتا ئەرلەر ئىپپەت-نومۇس ۋە شەرمى-ھايا، ئەدەب-ئەخلاق دېگەننىڭ ئەشەددى ھەم قورقۇنچىلىق ۋە خەۋپلىك «ھۇجۇمچى» دۈشمەنلىرى بولۇپ قالدىغۇ؟!

ۋەھالەنكى، ئەرلەر ئۆزلىرىنىڭ زوراۋانلىقى كەلتۈرۈپ چىقارغان بۇ ئەھۋالنىڭ ئاخىرقى ھېسابتا شۇ ئەرلەرنىڭ ئۆزلىرىنى قانداق قورقۇنچىلىق، خەۋپلىك ۋە نەپرەتلىك نەرسىگە ئايلاندۇرۇپ ۋە قانداق پەسكەش ئورۇنغا چۈشۈرۈپ قويغانلىقىنى چۈشىنىش، ئىزا تارتىش، نومۇس قىلىش ۋە سەۋەنلىكلىرىدىن ساۋاق ئېلىپ ئۇنى تۈزەش، ئاياللارنىمۇ ئۆز پۇشتۇم، ئادەم ۋە بولۇپمۇ «ئانا» دەپ تونۇش، ئىنسانىي روھتا توغرا ۋە باراۋەر مۇئامىلە قىلىشنىڭ ئورنىغا ئەكسىچە ۋە ئاڭسىزلارچە بەزى ئەرلەرنىڭ ئاياللارنى قورقىتىدىغان «نوچىلىقى» بىلەن ماختىنىپ كېلىشلىرى، كېرىلىپ يۈرۈشلىرى بەكمۇ ئەجەپلىنەرلىك، ئېچىنارلىق ۋە ئەپسۇسلىنەرلىك بىر ھالدۇر. بۇنى ئەلۋەتتە ئەقلى ساغلام، زېھنى-ھوشى جايىدا ھەر بىر ئەر زاتىنىڭ ئەتراپلىق ۋە چوڭقۇرراق مۇلاھىزە قىلىپ بېقىشىغا تېگىشلىك زۆرۈرىيەت دەپ ئويلايمەن.

ھازىر بەزى ئاياللارنىڭ يۈز يېپىشلىرىنى ئاساسەن تۆۋەندىكى بىر قانچە جەھەتلەر بويىچە چۈشىنىشكە بولىدۇ:

1. ئەنئەنىۋى «تەربىيە» ۋە «ئادەت» بويىچە يۈزىنى يېپىشقا ئادەتلەنگەنلەر؛

2. «يۈزنى يېپىش ياخشى ئادەت» قىلسا ساۋاب، قىلمىسا گۇناھ بولىدۇ، جەننەت يا دوزاققا كىرىدۇ.... دەپ چۈشەنگەنلەر؛

3. يۈز يېپىشنى مۇسۇلمانچىلىقنىڭ «شەرتى» دەپ بىلگەنلەر؛

4. «يۈز ياپقان ياخشىكەن...» دەپ، دوراپ ياپقۇچىلار؛

5. «يۈزىنى ياپىدىغان ياخشى ئايال ئىكەن دېسۇن!» دەپ، رىيا ئۈچۈن يۈز ياپىدىغانلار؛

6. سۆلەت ئۈچۈن پوزۇر رۇمال بىلەن يۈزىنى ياپقانلىقىنى كۆز - كۆز قىلىدىغانلار؛

7. ئۆزىنىڭ سەتلىكى ياكى ئىۋەن ۋە ئەيىبلىرىنى يوشۇرۇش ئۈچۈن يۈزىنى يېپىۋالىدىغانلار؛

8. زورلۇق كۈچىدىن يۈز يېپىشقا مەجبۇر بولغانلار...؛

9. خۇشى كەلسە يېپىپ، خۇشى كەلمىسە يۈزىنى ياپمايدىغانلار؛

10. يۈزيېپىش ئار قىلىق ئالدايدىغانلار. كۆرسە «بۈۋۈم»، كۆرمىسە «كۆرۈم» بولىدىغانلار. ھەتتا

يۇزدىنى يېچىۋېلىپ، ئۇنىڭ ئىچىدە پۈركىرىتىپ تاماكا ۋە پىنەكلەپ نەشمۇ چېكىدىغانلار، غەيرىي رەسمىي ئەركىمۇ تېگىدىغانلار ۋە باشقىلار ۋە باشقىلار...

دېمەككى، زور لۇق، زوراۋانلىق ۋە بەسىم بار يەردە يوشۇرۇن ۋە ئاشكارا ئېتىراز، نارازىلىق ۋە قارشىلىقمۇ ئەلۋەتتە بولىدۇ. ۋەھالەنكى، ئادەملەر بىر - بىرىگە ئىشەنمەي، لاتىغا ئىشىنىشنىڭ ئۆزى نېمە؟!... ئاقىللىقمۇ ياكى ئەخمەقلىقمۇ؟!...

ئومۇملاشتۇرۇپ ئېيتقاندا، ئاللاھ ئۆز كالامىدا: ئايالالارغا ئېيتقىنكى، ئۇلار ئەۋرەتلىرىنى ياپسۇن!... دېسە، ئايالالارنىڭ ئۆزلىرى ئەۋرەتلىرىگە قوشۇپ يۇز - كۆزلىرىنىمۇ يېپىۋېلىشى ئۇلارنىڭ ئۆز قەدرى-قىممىتىنى، بولۇپمۇ ئادەملىك ئىززىتىنى، ئانىلىق ئېتىبارىنى ئۆز لايىقىدا چۈشىنىپ يەتمىگەنلىكى، ئۇنى بىلمىشتىن مەھرۇم قالغانلىقى، ياكى ئۆز ئېتىبارى بويىچە تېخىمۇ ئېغىرلاق دېسەك، ئانىلارنىڭ ئۆز ھۆسنى-جامالىنى ئەۋرەتلەر قاتارىدا كۆرۈشى-ئۇلارنىڭ ئۆزلىرىنى خورلىغان، ھاقارەتلىگەندىن بۆلەك نەرسە ئەمەس.

بۇنى ئەرلەرگە نىسبەتەن ئېيتقاندا، ئۇلار ئايالالارنىڭ، ئانىلارنىڭ، ھەمشىرىلىرى ھەم قىزلىرىنىڭ ھۆسنى - جامالىنى «ئەۋرەت» دەيدىغان ۋە شۇ نۇقتىدىن مۇئامىلە قىلىدىغان بولسا، بۇ ئىنسانىي سۈپەت ۋە ئادەملىك سالاھىيىتى، ئانىلىق ھۆرمەت ئالدىدا كەچۈرگۈسىز ئېغىر ھاقارەتتۇر. ئەگەر ئايالالارنىڭ ھۆسنى - جامالى «ئەۋرەت» دېيىلىدىغان بولسا، ئۇنداقتا ئەرلەر ئاشۇ ئاجايىپ يەرلەرگە ئوخشايدىغان يۇز - كۆزلىرىنى پۈراپ، شوراپ، يالايدىكەن - دە، ئۇنداق بولسا، ئەرلەرنىڭ كۆكلى نېمانچە پەس - ھە؟!

دېمەككى، مېنىڭچە ئاۋادا ئايالالارنىڭ يۇز - كۆزى «ئەۋرەت» دېيىلسە، ئۇنىڭدىن چىقىدىغان خۇلاسىنىڭ ئېنىق مەنىسى ۋە ئومۇمىي نەتىجىسى ئەنە شۇنداق بولىدۇ.

ھەي، كاشكى!... مەندە شۇنداق بىر ھوقۇق بولغىنىدا ئىدى، ئايالىنىڭ يۇزىنى مەجبۇرىي ياپقۇزغان ئەرلەرنىڭ ھەممىسىنى يىغىپ، ئۇزۇن كۆكلەك، چوڭ چاپان كىيگۈزۈپ، يۇز - كۆزلىرىنى ياپقۇزۇپ، باغرىغا بىرىدىن بالىنى تېگىپ، تۇپىلىق ۋە ئېگىز-پەس يولالاردا يۈرگىلاپ مېڭىشقا كۆپمۇ ئەمەس، ئۇچ كۈنلا مەجبۇرلىغان بولاتتىم.

ئەمدى ئۆزەمگە نىسبەتەن ئالغاندا، قىزىل قاندىن ئاق سۈت ئايرىپ بەرگەن مۇھتىرەم ئانام، ئەزىز ئانامنىڭ مۇبارەك ھۆسنى-جامالىنى «ئەۋرەت» دېيىشنى ئىنسانىي ۋىجدان ئالدىدىكى جىنايەت... دەپ تونۇيمەن.

شۇنىڭ ئۈچۈن، بۆشۈكتىن باشلاپ بالىلىرىمىزنىڭ تەربىيىسى، پىرى، ئۇستازى بولىدىغان بەزى ئانىلارنىڭ بۇگۈنكى ئالىم، ئىلىم - پەن تەرەققىياتىنىڭ يۇقىرى پەللىسىگە ئۆرلەۋاتقان ھازىرقى كۈنلەردىمۇ قوللۇق ۋە فېئودالىق ئۆتمۈشنىڭ قالدۇق قاراڭغۇلۇقىنى داۋاملاشتۇرۇپ، مىڭنەتلىك نانغا بەندە بولۇپ يۈرۈۋەرمەسلىكىنى، مەرد-پەت دۇنياسىغا يۈزلىنىشىنى، ئۆزلىرىنى بىلىشنىڭ ئۆزى بىر بىلىم، بەلكى چوڭ بىلىم ئىكەنلىكىنى، چەكتىن ئاشۇرۇپ، ھەددىدىن ئېشىپمۇ كەتمەسلىكىنى؛ ئەر بۇرادەرلەرنىڭ مۇ ئاتوم زامانىغا لايىق چۈشەنچە ۋە ئىنسانپەرۋا كىشىلىرىنى ۋە يەنە ئۇلۇغ ئۇستاز ئابدۇقادىر داموللام ئەزىزىنىڭ «ئايالالارنىڭ يۈزى ئەۋرەت ئەمەس» دېگەن تەلىماتىنى ئەقلى ھوشى جايىدا بارلىق ئۇيغۇر ئەۋلادىنىڭ يېگانە ئوخشايدىغان ئوبدانراق ئوقۇپ، چوڭ قۇرراق ئويلىنىپ بېقىشىنى سەمىمىي ئۈمىد قىلىمەن.

1987- يىل سىنتەبىر، ئۈرۈمچى

مەسئۇل مۇھەررىرى: قۇربان مامۇت

قازاق ئەدەبىياتى

«تۇغۇلغاندا ئاچار دۇنيا شېئىر بىلەن ئىشىكىنى،
كىرەر يەنە يەر قوينىغا شېئىر بىلەن كىشى تېنى» —

دېگەن شېئىر ياغاچ بۆشۈكتىن يەر بۆشۈكىگە كىرگىچە بولغان ئاردىلىقتا قازاق خەلقىنىڭ ئۆمرى شېئىر (ئۆلەڭ) بىلەن ئۆتىدىغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ. قازاق خەلقىنىڭ ئېغىز ئەدەبىياتى مول مەنبەگە، چوڭقۇر مەزمۇنغا، يۇكسەك بەدىئىيلىككە ئىگە پۈتمەس خەزىنىدۇر. يەر يۈزىدىكى خەلقلەرنىڭ فولكلۇر لىرىدا تونۇلغان خىلمۇ - خىل ژانىرلارنىڭ ھەممىسىلا دېگۈدەك قازاق ئەدەبىياتىدىن تېپىلىدۇ. ئاجايىپ - غارايىپ چۆچەكلەر، رىۋايەتلەر؛ يۇكسەكلىككە تەلپۈنگەن، قىيىن-جاپالىق ئىشلارغا غۇلاچ تاشلىغان ئاجايىپ خىيالىي ھېكايىلەر؛ تىلنى تەرەققىي قىلدۇرۇش، زېھنىي كۈچنى ئۆستۈرۈش، لوگىكىلىق تەپەككۇرنى كۈچەيتىش ئېھتىياجىدىن تۇغۇلغان ئېيتىلىش جەھەتتىن قاپىيداش بولغان سۆزلەر؛ بوۋاقلار بىلەن ياش-ئۆسمۈرلەرگە تەربىيە بېرىدىغان بالىلار چۆچەكلىرى؛ تۇرمۇشنىڭ خىلمۇ - خىل يوللىرى بىلەن ھەر خىل زىددىيەتلىرىنى كۆزىتىشتىن پەيدا بولغان ماقال - تەمسىللەر؛ قەلب ساداسىنى ئىپادىلەيدىغان ئادەتتىكى ناخشىلار؛ كوچا ناخشىلىرى؛ جەمئىيەت تۇرمۇشىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان ناخشىلار؛ جان-جانىۋارلار توغرىسىدا ناخشىلار؛ يەنە بەلىق ناخشىسى؛ ئۆزلىرى ياشىغان زېمىنىنىڭ جۇغراپىيىلىك ئەھۋالى بىلەن تونۇشتۇرىدىغان تاغ (يەر، سۇ) ناخشىسى؛ تارىخ شەجەرىسىدىن بىلىم بېرىدىغان ئاتىلار ناخشىسى؛ تۇغۇلغاندىن ئۆلگەنگە قەدەر ئۆمۈر سەرگۈزەشتىلىرىنى ئىپادىلەيدىغان ناخشىلار؛ تۇرمۇش، قائىدە-يوسۇن قوشاقلىرى - بۆشۈك قوشىقى، تويى مۇراسىمىنىڭ باشلاش قوشىقى، يار - يار، يۇز ئېچىش قوشىقى، تونۇشۇش (ئۆزلىشىش) قوشىقى، خوشلىشىش قوشىقى، يوقلاش قوشىقى، كۆڭۈل ئېيتىش قوشىقى، تەسەللىي بېرىش قوشىقى؛ دىنىي مەزمۇندىكى ناخشىلار — رامازان ئېيتىش، شەرىئەت ناخشىسى، باخشى - داخان قوشاقلىرى ۋە باشقىلار.

قازاقلاردا «باتۇرلار ناخشىسى» نامىلىق زور ۋەقەلىكلەر تەسۋىرلەنگەن تارىخىي داستانلارنىڭ سانى ئاتمىشتىن ئاشىدۇ. ئۇنىڭ داڭلىقلىرى: «ئالپامىش»، «ئەرتارغىن»، «قەمبەر»،

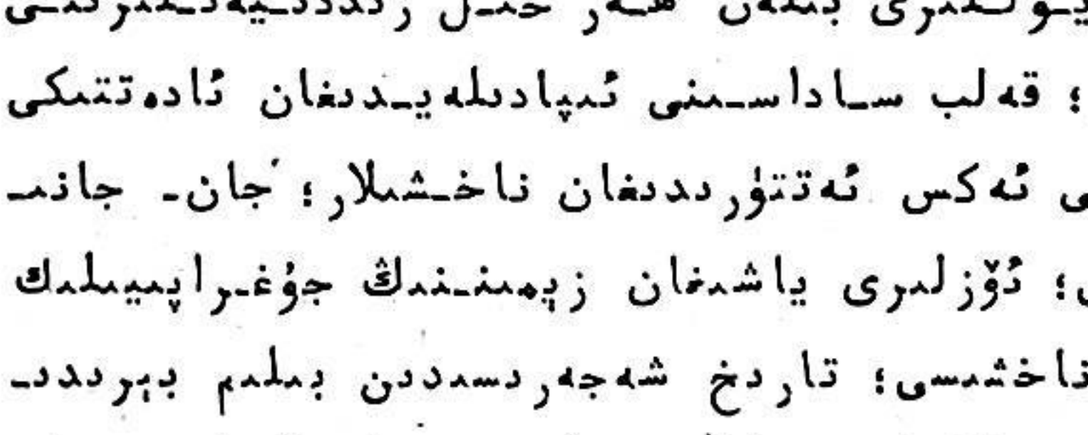

* بېشى ئالدىنقى سانلاردا

«قوبىلاندى باتۇر» ناخشىلىرى. بۇنىڭدىن باشقا «قوزى كۆرپەش- بايان سۇلۇۋ»، «قىز جىبەك» قاتارلىق ئۇنلىغان ئاشىق - مەشۇق داستانلىرى، «قازاق قىسسەلىرى» دېگەن نام بىلەن مەشھۇر بولغان «بەختىيارنىڭ قىرىق پۇتىقى»، «تۇتىنامە»، «قىرىق ۋەزىر»، «قىرىق باتۇر» قاتارلىق ۋەقەلىكى مۇرەككەپ ۋە گىرەلىشىپ كەتكەن نۇرغۇنلىغان داستانلار بار. ئومۇمەن قىلىپ ئېيتقاندا، قازاق ئەدەبىياتىدىكى چوڭ قىسسە، داستانلار ئىككى يۈزدىن ئاشىدۇ. مانا بۇ ئەھۋال قازاق خەلق ئەدەبىياتىنىڭ «ناخشا دېڭىزى» ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ.

قازاق خەلقىنىڭ رومانتىكىلىق ۋە پىسخولوگىيىلىك ئاساسىغا قۇرۇلغان ئەڭ كۆركەم لېرىكىلىق ئاشىق- مەشۇق داستانى «قوزى كۆرپەش - بايان سۇلۇۋ» نىڭ ۋەقەلىكى ھەقىقىي تۇرمۇشتىن ئېلىنغان. بۇ داستاندا، بىر - بىرىنى سۆيگەن قوزى كۆرپەش بىلەن بايان سۇلۇۋنىڭ پاك مۇھەببىتى كۈيلىنىدۇ. بۇ داستاننىڭ قازاق خەلقى ئارىسىدا تارقالغان ئون ئالتە خىل ۋارىيانتى بار. ئۇنىڭ ۋەقەلىكى: بايان سۇلۇۋنىڭ ئاتىسى قاراباي بىلەن قوزى كۆرپەشنىڭ ئاتىسى ساردباي بىپايان دالىدا ئوۋ ئوۋلاپ يۈرۈپ، بىر بوغاز مارالنى ئۇچرىتىدۇ. ئۇلار بۇ مارالنى ئېتىشقا پېتىنالمايدۇ، چۈنكى ھەر ئىككىسىنىڭ ئاياللىرى ئېغىر ئاياغ ئىدى. ئۇلار بۇ ئەھۋال ئۈستىدە مۇڭدىشىپ كېلىپ: ئەگەر ئىككىمىزنىڭ ئايالى ئوغۇل تۇغسا، بالىلىرىمىز بىر- بىرى بىلەن ئۆمۈرلۈك دوست بولسۇن، ئەگەر بىرسىمىزنىڭ ئايالى ئوغۇل، بىرسىمىزنىڭ ئايالى قىز تۇغسا، ئۆزئارا قۇدا بولايلۇق - دە، بىر - بىرىگە يار قىلىپ چېتىپ قويايلى دېيىشىپ ۋەدە قىلىشىدۇ. ئۇزۇن ئۆتمەي ساردباي ۋاپات بولىدۇ. ساردباينىڭ ئايالى ئوغۇل تۇغىدۇ، ئىسمىنى قوزى كۆرپەش قويىدۇ؛ قاراباينىڭ ئايالى ئىنتايىن چىرايلىق قىز تۇغىدۇ، ئۇنىڭ ئىسمىنى بايان سۇلۇۋ قويىدۇ.

بايان سۇلۇۋنىڭ دادىسى ئىنتايىن بېخىل، مال- دۇنياغا تويمايدىغان ئاچكۆز بولغاچقا، ئاتىسى ئۆلۈپ يېتىم بولۇپ، كەمبەغەللىشىپ كەتكەن قوزى كۆرپەشكە بايان سۇلۇۋنى بەرگۈسى كەلمەيدۇ - دە، بۇ ئىككىسىنى ئايرىۋېتىش ئۈچۈن، كۆز كۆرمىگەن، قۇلاق ئاڭلىمىغان يىراق بىر يۇرتقا كۆچۈپ كېتىدۇ. ئۇ، بۇنىڭ بىلەنمۇ خاتىرجەم بولالماي، چەكسىز قۇملۇق چۆللەرنى بېسىپ، ئالتاي ئەتراپىغا، ئىرتىش دەريا ۋادىسىغا، ئۇنىڭدىن ئېشىپ يەنە تەڭرىتېغىغا چىقىپ، ئىلى دەرياسىنىڭ باش تەرىپىگە كېتىدۇ.

بىر - بىرىنى چىن دىلىدىن سۆيگەن قوزى كۆرپەش بىلەن بايان سۇلۇۋنىڭ ئاشىقلىقى كۈندىن - كۈنگە كۈچىيىدۇ. قوزى كۆرپەشنىڭ ئۆزىنى ئىزلەپ تېپىشىغا ئاسانلىق يارىتىپ بېرىش ئۈچۈن، بايان سۇلۇۋ كۆچۈپ- قونغان جايىنىڭ ھەممىسىگە مارجانلىرىنى، ھالقىسىنى، بىلەيزۈكىنى، ئۈزۈكىنى، سىرغىسىنى ۋە باشقا زىبۇ - زىننەتلىرىنى بەلگە قىلىپ تاشلاپ كېتىدۇ. قوزى كۆرپەش نۇرغۇن جاپا- مۇشەققەتلەرنى باشتىن كەچۈرۈپ، مۇشۇ بەلگىلەر بويىچە ئىزلەپ يۈرۈپ، قاراباينىڭ ئاۋۇلىنى تاپىدۇ ۋە قويچى كىيىمىنى كىيىپ، قاراباينىڭ قويىنى بېقىپ يۈرۈپ بايان سۇلۇۋ بىلەن تېپىشىدۇ.

ئاچكۆز ۋە قارا نىيەت قاراباي بايان سۇلۇۋنىڭ ئەقىل - پاراسىتى ۋە گۈزەل جامالىغا قىزىقىپ ئاشىق بولۇپ كەلگەن توقسان يىگىتكە بايان سۇلۇۋنى بېرىمەن دەپ گوللاپ، مال باققۇزۇپ، خىزمەتكە سالىدۇ. ئەڭ ئاخىرىدا سۇسىز چۆلدىن قۇدۇق قېزىپ، سوغا بىلەن سۇ تارتىپ چىقىرىپ 90مىڭ يىلقىنى چۆلدە ئۇسسۇزلۇقتىن قۇتقۇزغان قۇدار پالۋانغا بايان سۇلۇۋنى بەرمەكچى بولىدۇ. بايان سۇلۇۋ بۇنى قەتئىي رەت قىلىدۇ، مۇشۇ ۋاقىتتا قاراباي بىلەن قۇدار

ئۇيغۇر كتاب توربىكتى www.uyghurkitap.com ئۇيغۇرچە كتابلارنىڭ بىر يۈرۈشلۈك بىر كۆرسىتىلىشى

قويچى قىياپىتىدە يوشۇرۇنۇپ يۇرگەن قوزى كۆرپەشنى سەزدىپ قېلىپ، ئۇنى سۈئىدقەسىت بىلەن ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ.

قوزى كۆرپەشنىڭ ئۆلۈمىدىن قاتتىق قايغۇرغان بايان سۈلۈۋ قودارغا خەنجەر سالىدۇ-دە، ئارقىدىن ئۆزىنىمۇ ئۆلتۈرۈۋالىدۇ.

بۇ داستان بىر - بىرىنى سۆيگەن ئىككى ياشنىڭ كىشىنى ھاياجانلاندۇرىدىغان پاك مۇھەببىتىنى، ئۇلارنىڭ كۆڭۈل كۆيىنى، باشتىن كەچۈرگەن قايغۇ - ھەسرىتىنى ھەمدە تىراگىدىيىلىك تەقدىرىنى تەسۋىرلەيدۇ.

بۇ داستاندا قازاق خەلقىنىڭ تۇرمۇشى، ئۆرپ-ئادىتى، قائىدە-يوسۇنى ئەكس ئەتتۈرۈلۈش بىلەن بىر ۋاقىتتا، يەنە ئەركىنلىك يولىدا ئېلىپ بارغان كۈرەشلىرى كۈيىلىنىدۇ ۋە فېئودال-پاتىرئارخالىق جەمئىيەت تەنقىد قىلىنىپ، قاتتىق پاش قىلىنىدۇ.

مانا مۇشۇنداق باي ھەم قىممەتلىك خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ئاساسىدا مەيدانغا كەلگەن قازاق خەلقىنىڭ يازما ئەدەبىياتىمۇ جۇش ئۇرۇپ تەرەققىي قىلغان. XIX - ئەسىرنىڭ ئاخىرى، XX - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا ئېلىمىزدىكى قازاقلار ئىچىدىن نادىر داستانلارنى ياراتقان ئەسەت نايمانباي ئوغلى، ئاقىت ئولىمجى ئوغلى، قىزىر مامىربەك ئوغلى، تاگىجاردىق جولدى ئوغلى قاتارلىق تالانتلىق شائىرلار مەيدانغا كەلگەن.

ئازادلىقتىن كېيىن، قازاق ئەدەبىياتى جۇش ئۇرۇپ تەرەققىي قىلدى. قاۋسىلقان، قۇرمانئەلى، ئىبرىغەلى، رەخمىتۇللا، ماقاتان، ماغاز، كونگەيگە ئوخشاش شائىر - يازغۇچىلار ئۆسۈپ يېتىلدى. «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ» تارمار قىلىنغاندىن كېيىن، قازاق ئەدەبىياتى تېخىمۇ جۇش ئۇرۇپ تەرەققىي قىلدى. 1980-يىلىنىڭ ئۆزىدىلا ياقۇپمىرزاقان ئوغلىنىڭ «ئارمان چوققىسىدا»، ئۇرازبېك ئەبدۇل ئوغلىنىڭ «ئۇستاز»، جۇمابای بىلال ئوغلىنىڭ «تۇزلەكلىكتىكى يۇرۇش» دېگەن چوڭ رومانلىرى نەشىر قىلىنىپ، كەڭ كىتابخانلارنىڭ ئالقىشىغا ئېرىشتى. ھازىر شىنجاڭدا قەلەمى پىشقان ۋە دائىم يېزىپ كېلىۋاتقان قازاق شائىر ۋە يازغۇچىلىرى 200 دىن ئاشىدۇ. نۇلار رومان، پوۋېست، ھېكايە، ئوچېرك، شېئىر، دراما، كىنو سىنارىيىسى، ئوبزور، تەتقىقاتقا ئوخشاش ھەر تۈرلۈك ژانىرلاردا ياخشى ئەسەرلەر يېزىپ كېلىۋاتىدۇ.

قازاق قوشاقچىلىرىنىڭ ئېيتىشىشى

قازاق قوشاقچىلىرىنىڭ ئېيتىشىشى — قازاق خەلقىنىڭ ناخشا سەنئىتىنىڭ نەق مەيدانىدا ئورۇندىلىشى بولۇپ، بۇ، ھازىر جاۋاب قوشاقچىلار بىلەن تالانتلىق ناخشىچىلارنىڭ نەق مەيدانىدا كۆپچىلىك ئالدىدا ماھارەت كۆرسىتىدىغان سەھنىسى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. قوشاقچىلار ئېيتىشىشنىڭ مەزمۇنى خىلمۇ خىل بولۇپ، ئۇنىڭدا: مۇراسىم ناخشىسى، شېئىرىي تېپىشماق، ئاتا ناخشىسى، بېلىق ناخشىسى، تاغ ناخشىسى، ئاددىي ناخشىلار... قاتارلىق ناخشىلانىڭ ھەممىسى ئېيتىلىدۇ....

ئېيتىشىشتا، ئادەتتە ئېيتىشقۇچى ئىككى تەرەپنىڭ بىرى ئەر، بىرى ئايال بولىدۇ. بەزىدە ئەر بىلەن ئەر ئېيتىشىدۇ. ئېيتىشىش — سۆز ئۇتۇنىسى بولۇپ، ئۇنىڭدا ئېيتىلغان ھەر قانداق ناخشا - قوشاق، بىرەر ئادەم ياكى بىرەر قەۋمنىڭ كەمچىلىكىنى تەنقىد قىلىش ئۇچۇن ئېيتىشىشقا چۇشكەن قوشاقچى ئەيىبلەنمەيدۇ. كۆپچىلىك بۇلارنىڭ ئېيتىشىشنى باھالايدۇ. يەڭگەن قوشاقچىغا مۇكاپات بېرىلىدۇ. يېڭىلگەن قوشاقچى بۇ قېتىمقى ئېيتىشىشنى يۇرت ئىچىگە تارقىتىدۇ. بۇ، ئېيتىشىش بالا تۇغۇلغان خۇشاللىق كۈنلەردە ۋە باشقا خاسىيەتلىك توي - مەرىكىلەرنىڭ

ھەممىدە ئۆتكۈزۈلىدۇ. بۇ قازاق خەلقىنىڭ قوشاقچىلىق سەنئىتىنىڭ ياخشى ئەنئەنىسى ۋە قوشاقچىلارنى تەربىيىلەپ يېتىشتۈرىدىغان مەكتەپتۇر. قوشاقچىلار ئېيتىشىشى يەنە بىر تەرەپتىن ئاممىباب تىياتىرنىڭ رولىنى ئۆتەيدۇ.

دۆلىتىمىز ئازاد بولغاندىن بۇيان، قازاق خەلقىنىڭ قوشاقچىلار ئېيتىشىشى ئاممىۋى خەلق مەرىكىسى قاتارىدا ئۆتكۈزۈلمەكتە بولدى. شىمالىي شىنجاڭدىكى قازاقلار ئولتۇراقلاشقان ناھىيىلەرنىڭ ھەممىسىدە ھەر يىلى قوشاقچىلار ئېيتىشىشى ئۆتكۈزۈلىدۇ. گۈل- چېچەكلەر ئېچىلىپ ئەتىراپىنى گۈللەر ھىدى قاپلىغان يايلاقتا ئاق كىگىز ئۆيلەر قاتار - قاتار تىكىلىپ قوشاقچىلار ئېيتىشىشى ئۆتكۈزۈلىدۇ. قوشاقچىلار ئېيتىشىشى بىلەن بىر ۋاقىتتا ئات بەيگىسى، چېلىش مۇسابىقىسى، ئوغلاق تارتىش، قىز قوۋار قاتارلىق ئويۇنلارمۇ ئويۇنلىدۇ. قازاقلارنىڭ تىياتىر ئۆمەكلىرىنىڭ ناخشىچى - ئۇسسۇلچىلىرى يەغىلىپ تىياتىر ۋە كونسېرت قويىدۇ. ناخشا - قوشاقچىلار قازاق خەلقىنىڭ تارىخىي داستانلىرىنى ئېيتىدۇ. ناھىيە دائىرىسىدە ئېلىپ بېرىلغان ئېتىشىشلاردا مۇكاپاتقا ئېرىشكەن ناخشا - قوشاقچىلار ۋىلايەتلىك ئېيتىشىشقا، ئۇ يەردىنەتىجىگە ئېرىشىپ يېگىپ چىققانلار ئوبلاستلىق ئېيتىشىشلارغا قاتنىشىدۇ. بۇنداق ئېيتىشىشلار ئون نەچچە كۈنگىچە داۋام قىلىدۇ.

مۇشۇنداق ئېيتىشىشلاردا مۇنەۋۋەر ناخشا، شېئىر - قوشاقلار توپلىنىپ، رەتلىنىپ كىتاب قىلىپ تارقىتىلىدۇ. قازاق خەلقىنىڭ ھازىرقى ئېيتىشىشى بۈرۈنقىدەك نوقۇل ھالدىكى قوشاقلار ئەمەس، بەلكى قازاق خەلق ئەدەبىيات - سەنئىتىنىڭ نامەيەنەدىسى بولۇپ، ئۇ ھازىر ئاممىۋى مەدەنىيەت بايرىمىغا ئايلىنىپ قالدى. (داۋامى كېيىنكى سانىدا)

دانىشمەنلەرنىڭ نەسىھەتلىرىدىن...

دانالارغا ئىززەت- ھۆرمەت قىلغىل. ھەر نەرسىنى بىلمىدىغان بولساڭ ئۆزۈڭنى بىلمەسكە سالغىل، ئۆگەنمەك ئىشىكى ساڭا ئوچۇق بولغاي.

ساڭا ئادەملەر ھەر نەكى دېسە قولاق سالغىل، لېكىن ئەمەل قىلماق ۋاقتىدا ھوشيار بولغىل.

ئۇلۇغلۇققا يېتىدىغان ئاپەت ئىككىدۇر: بىرى، كەمبەر؛ بىرى، زۇلۇم. كىشىنىڭ يامانلىقى ئىككى نەمەرسە بىلەندۇر: بىرى، ئەيىبىنى بىلمەسلىك؛ ئىككىنچىسى، بىراۋنىڭ ئەيىبىنى ئاچماقلىق. ئىككى نەرسە بارىدۇر ھەممىدە باراۋەر بولماس: بىرى، ئەقىل؛ بىرى، شىجائەت. ئۆز ھالىنى ئىككى كىمەرسىدىن پىنھان تۇتماسلىق كېرەك: بىرى، تېۋىپتىن؛ ئىككىنچىسى، مېھرىبان دوستىدىن. ئىككى كىمەرسىنىڭ ئاقىۋىتى يامانىدۇر: بىرى، ئۆزىنىڭ قوبۇل ئەتمەسلىك؛ ئىككىنچىسى، يالغان قەسەم بەرمەكلىك. ئىككى نەرسىدە ئەسلا يېقىرلىق يوقتۇر: بىرى، ئىلىم ئۆگەنمەك؛ ئىككىنچىسى، قانائەت قىلماق.

«نادىر ئىل مېھراج»نامىلىق كىتابتىن

نەشىرگە تەييارلىغۇچى: سايىت مۇھەممەت

تۇرمۇش رىسالىسىدىن

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

خرىستىئان مىللەتلىرىدىكى بىر ئەنئەنىۋى ئادەت

ئابلىمىت روزى

خرىستىئان دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىغان ياۋروپا، ئامېرىكا قىتئەلىرىدىكى كۆپلىگەن مىللەتلەرنىڭ تۇرمۇشى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن كىنو، تىياتىر، تېلېۋىزىيە نومۇرلىرىدا، بىرىنى ياخشى كۆرگەن ئەر - ئاياللار (ياشلار، ئوتتۇرا ياشلىقلار، ھەتتا چوڭ ياشتىكى كىشىلەرنىڭمۇ) نىڭ ئۆز ئارا مۇھەببەت ئىزھار قىلىشىپ، ئاشكارا ھالدا سۆيۈشۈپ، قۇچاقلاشقانلىقىنى دائىم ئۇچرىتىپ تۇرىسىز. ئۇلار سۆيۈشۈپ، قۇچاقلاشقاندا ھېچقانداق تەپتارتىش، تارتىنىش ئالامەتلىرى كۆرۈنمەيدۇ. ئەمما، بۇددا دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىغان ھىندىستان، ياپونىيە، شەرقىي جەنۇبىي ئاسىيا

ئۆرپ-ئادەتلەر

يادىكى بىر مۇنچە مىللەتلەر، ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىغان ئاسىيا، ئافرىقىدىكى كۆپ-لىگەن مىللەتلەرنىڭ تۇرمۇشىدا ۋە مەملىكىتىمىزنىڭ كىنو، تىياتىر، تېلېۋىزىيە نومۇرلىرىدا كۆرسىتىلگەن خەلقىنىڭ ئەنئەنىۋى تۇرمۇشىدىمۇ مۇنداق ئادەت يوق دېيەرلىك. ھازىرقى كۈندە شەھەر - يېزىلار-دا قويۇلۇۋاتقان ياۋروپا، ئامېرىكا قىتئەلىرىدىكى مەملىكەتلەرنىڭ كىنو لىرى ۋە ئائىلىلىرىدىكى تېلېۋىزور ئېكرانلىرىدا مۇنداق ھەرىكەتلەر پات - پات كۆرۈنگەنىدە، بىللە ئولتۇرۇپ ئويۇن كۆرۈۋاتقان ئاتا - ئانا، ئوغۇل - قىز، كېلىن، كۈيئوغۇل، نەۋرە ۋە ھەر خىل ياشتىكى ئائىلە ئەزالىرىدا خېلى كۈچ-لۈك ئوخشايسىزلىق ھېس قىلىنماقتا.

ئىسلام ۋە بۇددا دىنى ئەنئەنىسىدە «مۇھەببەت» بىر خىل يوشۇرۇن روھىي پائالىيەت بو-لۇپ، كىشىلەر ئالدىدا جىسمانىي جەھەتتىن ئاشكارا ئىپادە قىلىش ئەدەبتىن ھالقىغان ھەرىكەت ھېسابلىنىدۇ. ئالتۇن يەر ئاستىدا كۆمۈلۈپ ياتسىمۇ چىرىمەيدىغان خۇسۇسىيە-تى بىلەن قىممەتلىك ھېسابلانغىنىدەك، مۇ-ھەببەتمۇ قانچىكى ئەدەب پەردىسىگە ئورال-غاندا، ئۇ، شۇنچىلىك كۈزەللىك قىممىتىگە ئىگە بولىدۇ دەپ قارايدۇ. شۇڭا، ئۇيغۇر خەلقىدىكى «پەرھات - شېرىن»، «تاھىر - زۆھ-رە»، «لەيلى - مەجنۇن»، «غېرىب - سەنەم»، «رابىيە - سەئىدىن»... قاتارلىق كىلاسسىك مۇھەببەت داستانلىرىدىمۇ مۇنداق ھەرىكەت ئەسلا كۆرۈنمەيدۇ. كېيىنكى ئوتتۇرا ئەسىر-لەرنىڭ مۇتەپەككۇرلىرى يۇقىرىدىكى «ئا-شىق- مەشۇق»لار ھەققىدە سۆز قىلغانلىرىدا: «... ئاشىق - مەشۇقلار تاكى مەقسەتكە يې-تىپ ۋەسلىگە ئېرىشكۈچە، ئالدىنئالا ۋاقتىـ لىق سۆيۈشۈپ، قۇچاقلىشىش ھەتتا بەدەن ئە-زالىرىنى تۇتۇشتەك جىسمانىي پائالىيەت سا-دىر بولمىدىغان بولسا، ئىشىق ۋە مۇھەببەت ئوتى ئۆچىدۇ، ئۇ، ساپ، مەڭگۈلۈك مۇھەببەت بولمايدۇ. مۇھەببەتنىڭ ئالدىنقى شەرتى ساپلىق، جەريانى، جاپالىق كۈرەش قىلىشتىن ئىبارەت» دەپ قارايدۇ. شۇنداقلا، مۇھەببەتـ نى «ئىشقىي ھەقىقىي» ۋە «ئىشقىي ماجازى» دېيىلگەن تۈرلەرگە ئايرىدۇ... ئۇنداقتا خېرىس-تىئان مىللەتلىرىنىڭ بۇ خىل ئادەتلىرى ئە-دەبسىزلىك قاتارىغا كىرەمدۇ؟ ئۇلاردا ئۇيات-نومۇس دېگەن يوقمۇ؟ دېگەن سوئال تۇغۇلـ مۇ. بۇ سوئالغا «پۈتۈنلەي شۇنداق» دەپ ھۆ-كۈم قىلغىلى بولمىسىمۇ، جاۋابنى، ئۇنىڭ ئۇ-زاق تارىخىي ۋە ئىجتىمائىي ئاساسىنى بار-لىقىدىن تېپىشقا توغرا كېلىدۇ.

خرىستىئان دىنىي ئولىمالىرىنىڭ پىكرىچە، مىلادىيە يىلى باشلانغان بىرىنچى يىلىنى بې-رىنچى ئايىنىڭ بىرىنچى كۈنىدىن باشلاپ كۈن بۇرۇن يەنى مىلادىيىدىن بۇرۇنقى يىلنىڭ (ئاغۇستۇس يىلنىڭ 40 - يىلى) 12 - ئاينىڭ 25 - كۈنى بولغۇسى خرىستىئان دىنىنىڭ پەي-غەمبىرى ئەيسا (يېسۇ) روھۇللا قۇددۇس شە-ھىرى يېنىدىكى بەدىلىخەم يېزىسىدا بەنى ئىس-رائىل قەۋمىنىڭ ئولىمالىرىدىن بولغان ئېم-رانىنىڭ قىزى پېروزا كۆزلۈك مەريەم (ماريە) دىن تۇغۇلغان. ئۇ، بۇ دۇنيادا 34 يىل ياشىغان.

ئىسلام ۋە خرىستىئان دىنلىرىنىڭ مۇ-قەددەس كىتابلىرىدا بايان قىلىنىشىچە، ھەر قانداق ئادەم پەيغەمبەرلىرى ئۆزلىرىنىڭ ئاللاھ تەرىپىدىن ئەۋەتىلگەن پەيغەمبەر (يالـ ۋاچ - ئەلچى) ئىكەنلىكىنىڭ راستلىقىنى ئىس-پاتلاش ئۈچۈن، ئاللاھ تەرىپىدىن ئۇلارغا بىر مۆجىزە كۆرسىتىش لايىقىتىنى بەرگەنىكەن. جۈملىدىن ئەيسا ئەلەيھىسسالامغا ئۈچ مۆجىزە: بىرىنچىدىن، ئۆلۈكلەرنى تىرىلدۈرۈش؛ ئىنـ

ئۇيغۇر كتاب توربېكتى www.uyghurkitap.com

كەسىنچىددىن، قاردىغۇنىڭ كۆزدىنى ئېچىش؛ ئۇچىنچى چىددىن ئاق كېسەلنى ساقايتىش، يەنى «دوختۇرلۇق مۆجىزىسى» نى بەرگەن. شۇڭا ئۇنىڭ ئىسىم سۈپەتلىرى ئېيسا روھۇللا، ئېيسا مەسىھا، ئېيسا نەبىيۇللا دەپ ئاتالغان. ئۇنىڭ جىسمىكى مۇھىم مۆجىزىسى «ئانەپەس» (كۆكرەكتىن چىققان تىنىق) كە بېرىلگەن (ئۇ، ئۆزىدىمۇ نەپەستىن يارالغان). خرىستىئان مۇتەپەككۇرى يۇھەننا ئېينى ھەيلانىسىڭ «ئىنجىل يۇھەننا» كىتابىغا بەرگەن ئىزاھلاش تەبىرىدە: «بىلىنى مۇكچەيگەن ئاق چاچلىق ئايال ئۆزگەن ھامىسى بولغان ياش ئوغلىنىڭ جان ئۈزگەن پەيتىدە ئېيسا روھۇللاغا يەر - ئاسمانىنى زىلزىلىگە كەلتۈرگىدەك قەھرىلىك نالە - پەرياد بىلەن مۇراجىئەت قىلدى: «ئەگەر سەن، گۇناھىي كەبىردىن پاك بولغان نەۋجۇۋان ئوغلۇمنىڭ ئۆچقان جېنىنى قايتىددىن جەسىتىگە كىرگۈزۈپ تىرىلدۈرسەڭ، دىنىڭ توغرا، ئۆزەڭ پەيغەمبەر ئىكەنلىكىگە ئىشىنىمەن» دېدى. ئېيسا روھۇللا ئۇنىڭ ئىلتىجاسىنى قوبۇل قىلىپ، بۇ مومايىنىڭ ئوغلىنىڭ جەسىتىنىڭ پېشانە قىسمىغا بىرنى سۆيۈپ «سۇق» دېگەنىدى، ئۇ، دەرھال ئورنىدىن تۇردى. مانا بۇ، ئۇنىڭ ھەقىقەتەن ئىلاھىي زات ئىكەنلىكىگە دەلىل بولدى» دېيىلگەن. دېمەك، «سۆيۈش» (نەپەس) ئېيسا پەيغەمبەرنىڭ ئۆلۈكلەرنى تىرىلدۈرۈش جەھەتتىكى ئىلاھىي مۆجىزىسى ھېسابلانغان. ھەتتا يىراقتىن تۇرۇپ ھاۋادىن سۆيۈش (ئوڭ قولىنى ئاغزىغا تەگكۈزۈپ ئوبېكتىدىكى ئايالالار دېمەكچە ھاۋادىن يەتكۈزۈپ بېرىش)، ئايالالار ئالقىنىنىڭ دۇمبىسىگە سۆيۈش قاتارلىقلارمۇ مۆجىزە ھېسابلانغان. گەرچە بۇ خىل ھەرىكەتلەر ئادەم تەبىئىتى نۇقتىسىدىن ئاردىيان مىللەتلىرىنىڭ پىسخولوگىيىسى ۋە ئىتنوگرافىيىسىدە ئەزەلدىن بەلگىلىك دەرىجىدە ئۇچراپ تۇرىدىغان ئىشلار بولسىمۇ، خرىستىئان دىنى مەيدانغا كەلمەي ئۇمۇملاشقانىدىن كېيىن ساماۋى ئۇس ئالغان بولىشى مۇمكىن. شۇڭا بۇخىل ھەرىكەتلەرنى ئېيسا ئەلەيھىسسالامنىڭ سۈننىتى (پەيغەمبەرلەرنىڭ ئادەتلەنگەن ئىشلىرى) ھېسابلىنىدۇ دېيىشكىمۇ بولىدۇ.

يەنە بىر مەسىلە شۇكى، ئېيسائەلەيھىسسالامنى يەھۇدىلەر ئۆزلىرىنىڭ دىنىغا خىلاپلىق قىلدى دەپ قامچىلاپ ئۆلتۈرۈشكە ئۇرۇنغاندا، پەيغەمبەرنىڭ ئون ئىككى نەپەر ھاۋارىيون (شاگىرت) مۇرىتلىرى، بولۇپمۇ قىز شاگىرتلىرىنىڭ ھەممىسى قۇچقىنىنى ئېچىپ ئېيسا ئەلەيھىسسالامنىڭ چارمىخ (كىرىست) باغلانغان گەۋدىسىنى قورشىۋېلىپ ھايات‌تىنى قوغدىغان.

بۇ يەردىكى ئېيسائەلەيھىسسالامنىڭ ئىككى قولى (قۇچقى)نى ئېچىپ كىرىستقا باغلانغىنى، ھاۋارىيون قىزلارنىڭ قۇچقىنى كېرىپ-چۆرىدەپ پەيغەمبەرنى ئۆلۈمدىن ساقلاپ قالغانلىقى، كېيىنكى ۋاقىتلاردىكى قۇچاقلىشىشنىڭ دەسلەپكى ئەنئەنىۋى مەزمۇنى ۋە ئىلاھىي سىمۋولى ھېسابلانغان. دوختۇرلارنىڭ كىرىست چارمىخ (+) بەلگىسى- دوختۇر پەيغەمبەرنىڭ سىمۋولى ۋە قۇچاق ئاچقانلىقىنىڭ يەنە بىر بەلگىسى بولۇپمۇ ھېسابلىنىدۇ. شۇڭا، خرىستىئان، نىستۇرىيان، كاتولىك دىنلىرىدىكى كىشىلەرنىڭ مۇھەببەت ئۇستىدە سۆيۈشۈش، قۇچاقلىشىش قاتارلىق جىسمانىي پالانىيەتلەرنى باشقىلاردىن ھايا قىلماي ۋە تەپتارتماي ئادەت سۈپىتىدە ئاشكارا ھالدا ئېلىپ بېرىشى ئۆز دىنىنىڭ سامىاۋى قۇرۇلمىسى ۋە ئەنئەنىۋى ئاددىتىدىن كەلگەن، دەپ قاراش مۇمكىن. ئۇ، ئىسلام دىنى ۋە بۇددا دىنىغا ئېتىقاد قىلغۇچى مىللەتلەرنىڭ ئەدەب، ئەخلاق، ھايا، كۆز قاراشلىرىغا مۇخالىپ ھالدا «ئەدەبسىز ھەرىكەت» دېيىلگەن پرىنـ

سىپلار قاتارىغا كىرمىگەن.

تارىختا ئۇيغۇر خەلقىنىڭ شامان، مانى، بۇددا ۋە ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلغان ۋاقىتلىرىنىڭ تارىخىي، مۇددىتى خىرىستىئان دىنىغا ئېتىقاد قىلغان ۋاقىتنىڭ تارىخىدىن خېلى ئۇزۇن، قالدۇرغان تەسىرىمۇ خېلى چوڭقۇر. شۇنىڭ بىلەن بىللە ئىسلام دىنىغا ئېتىقادقىلغان مىڭ يىلدىن كۆپرەك ۋاقىتتىن بۇيانقى تۇرمۇش ئەمەلىيىتى ۋە ئىسلامدىن بۇرۇنقى كۆپ خىل دىنلارنىڭ قالدۇرغان چوڭقۇر تەسىرى ئۇيغۇرلاردا ئۆزىگە خاس ئەخلاقىي پەزىلەت، ئوتتۇرا ئاسىيا ئەللىرىنىڭ ئەنئەنىۋى ئۆرپ - ئادەتلىرىگە بىر قەدەر ئورتاق بولغان قىممەتلىك مەدەنىيەت جەۋھەرلىرىنى يېتىشتۈردى ۋە ھازىرقى دەۋرىمىزگە قەدەر ساقلاپ كەلدى. بۇنداق ئېسىل ئۆرپ - ئادەتلەر پەخىرلىنىشكە ئەرزىيدۇ.

لېكىن، يۇقىرىدا ئېيتىلغان سۆيۈشۈش، قۇچاقلىشىش قاتارلىق پائالىيەتلەر ئادەم تەبىئىتى نۇقتىسىدىن خالى بولغىلى بولمايدىغان بىر خىل مۇھەببەت تەقەززاسى بولسىمۇ، مىللەت ئەخلاقى، پىسخولوگىيىسى ۋە تارىخىي ئەنئەنىسىگە ئاساسەن ھايا پەردىسىگە ئورىغان ھالدا بەدىئىي ۋاسىتىلەر ئارقىلىق ئىپادە قىلىش، باشقىلارنىڭ «مۆجىزە»لىرىنى كۆچۈرۈۋېلىپ كوچا - كويلارغا ئېلىپ چىقماسلىق كونسېرۋاتىپلىق (كونىلىققا مەھكەم ئېسىلىۋېلىش) بولمىسا كېرەك. مىللىتىمىزنىڭ ئېسىل پەزىلەتلىرىنى خۇنۈكلەشتۈرىدىغان «دورامچىلىق»، «كۆچۈرمىچىلىك»، «چوقۇنۇش» قاتارلىق پائالىيەتلەردە بولماسلىقىمىز مۇۋاپىق دەپ قارايمەن.

1987 - يىل مارت، ئۇرۇمچى

مەسئۇل مۇھەررىرى: قۇربان مامۇت

ئۇيغۇر خەلق ماقال - تەمسىللىرىدىن...

نېسى - نەس، ھەپتە بولسا بەس، ئاي بولسا ئۇرۇش، يىل بولسا قەسەم.

بىرگە خۇدادىن قورققاندىن قورق، بىرگە خۇدادىن قورقمىغاندىن قورق.

پادىشاھلىق ئەل بىلەن. تۆمۈرچىلىك يەل بىلەن.

يېقىندىن خوتۇن ئالساڭ قۇلاققا ئارام يوق، يىراقتىن خوتۇن ئالساڭ ئۇلاغقا.

كۆڭۈل كۆرمىگىچە كۆز كۆرمەس.

قىرىق يىل دېھقانچىلىق قىلغان كىشىگە دوزاق ئوتى ھارام.

نەسىھەت قىل، ئاڭلىمىسا سۈكۈت قىل.

كەپتەر پەغەزدە توختايدۇ، دۇنيا قەغەزدە.

خېرىدارنىڭ كۆزى بولسا كاسىپ ئاچ قالىدۇ.

توپلىغۇچى: دىلشات ئابلىز

تەپەككۇر ئۈنچىلىرى...

ھەقىقەتنى تونۇشتىكى ئاساسىي توسالغۇ - سەپسەتە ئەمەس، بەلكى ساختا ھەقىقەتتۇر.

ھەقىقەت - سەپسەتە ۋە ساختىلىق بىلەن قارىمۇ-قارشى بولغانلىقى ئۈچۈنلا ھەقىقەتتۇر.

بۇلبۇل ئادەم ئەمەس، شۇنداقتىمۇ ئۇ - تۇغۇلغان كۈنى ئۈن چىقارماي، ۋاقتى كەلگەندە سايراشقا باشلايدۇ.

ئات تېيىلغاق يەردە يىقىلسا، ئادەم چىرايلىق گەپتە يىقىلىدۇ.

تاغ ھەرقانچە ئېگىز بولغان بىلەن كىشىلەرنىڭ پۇتىدىن ئېگىز ئەمەس.

مەنسەپ بىر چوققىدۇر. ئۇنىڭغا قانات قاققان قىران بۈركۈتمۇ چىقىدۇ. يامىشىپ يۈرۈپ يىلانمۇ چىقىدۇ.

كىتاب-ماتېرىياللاردىن توپلىغۇچى: جۈرئەت نىزامىدىن

كتاب
ئۇيغۇر كتاب تۈر بىكىتى
www.uyghurkitap.com

شەيتان سەپەردە

(تارىخىي رىۋايەت)

ئاچكۆز، يات، نوقانچىلارىدىن يەتتىسى بۇر-
قۇم ①دىيارىدىدىن جەمجۇم ②دىيارىنى كۆزلەپ
يولغا چىقىپتۇ. چۇپان ③ دىيارىنى كېزىپتۇ.
ئۆز سەپىرىدە چۆلگە يولۇقۇپتۇ. بىر قاپاق
سۇ يۈدۈپ چۆلگە كىرىپتۇ. چۆل قورقۇنچ-
لۇق، مۇساپىسى ئۇزۇن ئىكەن. ئۇزۇن يول
يۈرۈپ، ھېرىپ، نەپسىلىرى ئېچىپتۇ. ماڭالـ
ماي خۇداددىن رىسقى تىلەپ دۇئا - تالاۋەت
قىلىشىپتۇ. شۇئان بىر تۆگە پەيدا بولۇپ ئۇ-
لارغا بىر تال گۈلە (قاق) تاشلاپ بېرىپ:
«تەڭ يەڭلار» دەپتۇ. ئۇلار گۈلىنى ئۈلۈشۈپ
يېمەكچى بولۇپ، ئۈلۈشەلمەپتۇ. تۆگە يەنە
پەيدا بولۇپ: «بىر قېتىمدىن شۈمۈرۈڭلار»
دەپتۇ. شۈمۈرۈش ياش بويىچە بىرىنچى كىشىـ
ددىن باشلىنىپتۇ. يەتتىنچى كىشىگە بارغىچە

كۈلىنىڭ شىرنىسى تۈگەپتۇ. ئۆز نېسىۋىسىگە ئىگە بولالمىغان يەتتىنچى كىشى: «تەڭ يېيىش ماڭا نېسىپ بولمىدى» دەپ خۇداغا نالە قىپتۇ. تۆگە يەنە پەيدا بولۇپ: «سەن ئۈچكىنى شورا، سۇددىن بىر يۇتۇم ئارتۇق ئىچ» دەپ غايىب بولۇپتۇ. ئۇ خوش بولۇپ، ئۈچكىنى ئاغزىدىغا سېلىپ ئالدىراپ قاپاقتىكى سۇددىنمۇ بىر يۇتۇم ئىچىشكە تۇتۇنۇپتۇ. لېكىن تەلىيى كاج كېلىپ، ئۈچكە ئاغزىددىن قاپاققا چۈشۈپ كېتىپتۇ. ئۇنىڭ بىر يۇتۇم سۇنى ئارتۇق ئىچىشىگە چىددىيالماي تۇرۇۋاتقان ھەمراھلىرى غەۋغا كۆتۈرۈپتۇ. ئۈچكىنى تەڭ يېيىش ئۈچۈن قاپاقنى چېقىپتۇ. سۇ تۆكۈلۈپ تۈگەپتۇ. ئۈچكىنى چاقسا، پۇچەك چىقىپتۇ. چۆل قىزىپتۇ. بەش نوقانچى ئۇسۇزلۇقتىن ئۆلۈپتۇ. ئىككىسى چۆلدىن تىرىك چىقىپ جەمجۇمغا كېلىپ، جەمجۇم مازىرىدا پاناھلىنىپتۇ.

كۈنلەر ئۆتۈپ ئۇلارنىڭ بىرسى بۇيەردىكى كىشىلەرگە ئۆزىنى «مەككە خوجا»، يەنە بىرسى ئۆزىنى «ۋەلى خوجا» دەپ تونۇشتۇرۇپتۇ. ئەسلىدە ئۇلارنىڭ نەسەبلىرى بىر ئىكەن. ئەتراپىغا ئادەم يىغىپ، ئارەستىگە (تەرىقەت يولىغا) باشلاپتۇ. خانىقا چۆرۈپتۇ. «تائەت - ئىبادەت»كە تۇتۇنۇپ، جەرە - تەلقىن سېلىپ، مال - دۇنياغا يۈزلىنىپتۇ، دۇئا بىلەنمۇ ئېلىپتۇ، باھانە بىلەنمۇ ئېلىپتۇ، بالا بىلەنمۇ ئېلىپتۇ، قازا بىلەنمۇ ئېلىپتۇ. تويماپتۇ. كەلگىنىنى سورىماي، غىپ - غىپ ئېلىۋېرىپ، باي بولۇپ، نام چىقىرىپتۇ. مەنپەئەت تالىشىپ بىر-بىرى بىلەن زىدلىشىپ ئاداۋەت تېپىشىپتۇ. خەلقى ئالەمنى قاخشىتىپتۇ. خەلق ئۇلارنى: تائەت - ئىبادەتسىز، غەيۋەت - شىكايەتسىز يۈرەلمەيدىغان، چاشقان ئاياغلىق، ئىت دىماقلىق، يىلان قامچىلىق «خوجا غىپ - غىپلەر» دەپ سۆكمە سۆز تارقىتىپتۇ. بۇ گەپ ئۇ «زات»لارغا سەت ئاڭلىنىپ، خاپا بولۇپ ئەلنى قارغاپ، بۇ يەرنى دۇئايى بەنت قىلىپ، يۈز قېچىر دۇنيا بىلەن يارىكىنت (يەكەن) دىيارىدىغا قاراپ ھىجرەت (سەپەر) قىلىپتۇ. ئۇلار ئارىسلانباغقا كېلىپ خاننىڭ ياساۋۇللىرىدىغا ئۇچراپتۇ.

ياساۋۇللار ئۇلارنى خانغا ئاپىرىپتۇ. خان گەپ سوراپ، ئۇلارنىڭ نەپەس، تەلقىنلىرىگە تەن بېرىپ، خۇدايى بەندىلىك ساۋابى تېپىش ئۈچۈن ئۇلارغا ئورۇن بېرىپ، ئەزىزلەپتۇ. خوجا غىپ - غىپلەر يەنىلا ئۆز پېئىلنىيەتلىرى بىلەن جەمجۇم يولىنى تۇتۇپتۇ. زىنايى ھارامغا يۈزلىنىپ، خۇن تۆكىدىغان بولۇپ، نەشىگە بېرىلىپ، يەكەن ئەھلىگە سەت كۆرۈنۈپتۇ. خەلق ئۇلارنى: «زىناخور، خۇنخور، ناپاك، خۇدا يولىنى بۇزغۇچىلار...» دەيدىغان بولۇپتۇ. «تۇتۇنىنى بۇلۇتتىن، يۇندىسىنى ئىتتىن، تەرىتىنى تۇپراقتىن قىزغىنىدىغان تېجىمەللەر» دەپ تىللاپ، يامان كۆرۈپ ھەقلىق غەۋغا كۆتۈرۈپتۇ. خان بۇ غەۋغانى بېسىش ئۈچۈن مەككە خوجىنى زىندانغا تاشلاپتۇ.

ۋەلى خوجا مەككە خوجىنىڭ دۇنياسىنى ئۆز دۇنياسىغا قوشۇۋېلىپ قەشقەرگە قېچىپ قۇتۇلۇپتۇ. مەككە خوجىنىڭ قەشقەردە ئىسھاق ئىسىملىك ئوغلى بار ئىكەن. ئىسھاق ۋەلى خوجىدىن داددىسىنىڭ خەۋىرىنى ئاڭلاپ، داددىسى ئۈچۈن ئىنتايىن قايغۇرۇپ، ئاخىرى ۋەلى خوجىغا: «سىز دادامنىڭ ئىككىلا دۇنيالىق دوستى، جان كۆيەر تۇغقىنى، زىنداندىن قۇتۇلدۇرسىڭىز...» دەپ يالۋۇرۇپتۇ. ۋەلى خوجا ئۇنىڭغا: «مىڭ تەڭگە پارا بەرسەك قۇتۇلدۇرارمىز...» دەپتۇ. ئىسھاق قەرز قىلىپ، پۈتۈن بىساتىنى سېتىپ، مىڭ تەڭگە راسلاپتۇ. ۋەلى خوجا يوشۇرۇن يەكەنگە كېلىپ، خان ئورددىسىنىڭ زىندان بېگى بىلەن ئۇچرىشىپتۇ. ئۇ، زىندان بېگىگە: «ھوزۇرلىرىغا 500 تەڭگە ئەكەلدىم. قوبۇل قىلىپ زىنداندىكى مەككە

www.uyghurkitap.com

خوجىنى بۇگۈن كېچىدىن قالدۇرماي ئۆلتۈرۈپ، بېشىنى تېنىدىن جۇدا قىلىپ ماڭا كۆرسەتمەكلىرىنى ئىلتىجا قىلىمەن. چۈنكى ئۇ، زىنداندىن تىرىك چىقىپ قالسا، سىلىدىن ھەم بىزدىن ئىنتىقام ئالىدۇ. ئەسلىدە ئۇنىڭ پەيلى يامان، نىيىتى بۇزۇق ئادەم ئىدى» دەپ يالۋۇرۇپتۇ. زىندان بېگى پۇلنى ئېلىپ، شۇ كېچە مەككە خوجىنىڭ بېشىنى ۋەلى خوجىغا كۆرسىتىپتۇ. ۋەلى خوجا قەشقەرگە كېلىپ ئىسھاققا يولۇقۇپ: «خاننىڭ نەپسى چوڭ، داداڭغا ئارتىلغان گۇناھ جىق، مىڭ تەڭگە ئازلىق قىلدى. يەنە مىڭ تەڭگە تەلەپ قىلىدۇ...» دەپتۇ. بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ ئىسھاق قاتتىق يىغلاپ: «ئانامنىڭ داددىسىدىن قالغان پۇل ـ ۋەجىنىڭ خەزىنە ئاچقۇچىنى دادام ئۆز مەيدىسىگە تىكىۋالغانىدى. مەن شۇ ئاچقۇچىتىن ئەنسىرەيمەن. غېمىم شۇنىڭدا. خەزىنە كىشىلەرنىڭ قولىغا ياكى خاننىڭ دامىغا كېتىپ قالمىسىدى، دەپ يىغلايمەن. خۇدا ھەققى ئامال قىلسىڭىز...» دەپ يالۋۇرۇپتۇ. ئىسھاق دەرۋەقە قۇرۇق قولكەن. ۋەلى خوجا مىڭ تەڭگە تېپىشتا چىڭ تۇرۇپ، يول كۆرسىتىپ: «قالماق ئامبىلىغا سېتىلساڭ پۇل بېرىدۇ، پۇلنى شۇ يەردىن ئال» دەپتۇ. ئىسھاق شۇنداق قىلىپ، ئامبالغا ئۆمۈرلۈك سېتىلىپ، مىڭ تەڭگە ئېلىپتۇ. ۋەلى خوجا مىڭ تەڭگىنى ئېلىپ بىر مەزگىل يوقىلىپ، كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئىسھاققا يولۇقۇپتۇ: «بارىدىم، جىق كۈچىدىم. بىراق داداڭپانىي ئالەمدىن رەنجىپ باقىي دۇنياغا رەھلەت قىلىپتۇ ـ ئىننا ئەلەيھى راجىئۇن» دەپ كۆز يېشى قىلىپتۇ. ئۇ كېيىنكى مىڭ تەڭگىنى قەشقەرنىڭ ئامبىلىغا، بۇرۇنقى 500 تەڭگىنى شەھەر مۆتىۋەللىسىگە پارا بېرىپ، قايدۇنىڭ قازىلىقىنى سېتىۋاپتۇ. ۋەلى خوجا قايدۇنىڭ قازىلىقىغا ئولتۇرۇپ، قەشقەرنى بېشىغا كىيىدىغان چوڭلارنىڭ بىرىگە ئايلىنىپتۇ. خۇنخورلۇقتا داڭ چىقارغاچ، كىشىلەر: «ئۇرغىلى بولماس خوجىنى، تىللىغىلى بولماس خوجىنى، خۇدا ئۇرسۇن خوجىنى» دەيدىغان بولۇشۇپتۇ. كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئۇنىڭ ئالدىغا ئىككى دەۋاگەر كېلىپتۇ. بىرى چەت ئەللىك سوددىگەر ئىكەن. يەنە بىرى قەشقەرلىق باقى ئىسىملىك دېھقان ئىكەن. چەت ئەللىك سوددىگەر دەۋاگەر ئەلپازىدا تۇرۇپ ئەرزىنى ئېيتىپتۇ:

ـ مېنىڭ ياپچان يولىدا بىر كۆلۈم بار ئىدى، قېچىرلىرىمنى سۇغۇراتتىم. بۇلتۇر تۇنجى قېتىم بۇ ئەلگە كەلگەن ۋاقتىمدا شۇ كۆلدىن قېچىرلىرىم سۇ ئىچكەن، ئىز قالدۇرغان، تېزەكلەپ قويغان. ۋەھالەنكى بۇ نۆۋەت ئىككىنچى قېتىم كەلسەم بۇلار كۆلنى توسۇۋېلىپ، قېچىرلىرىمنى سۇغۇرغىلى قويمىدى، گۆلەيدى. كۆلۈمىنى قولۇمغا ئېلىپ بەرگەيسىز، ـ دېگەچ قازىغا ئىشارەت قىلىپ دومسىيىپ تۇرغان قوينىنى كۆرسىتىپ قويۇپتۇ.

قازى ئۇنىڭ قوينىدىكىنى يامبۇ دەپ چۈشىنىپ، ئەرزلەنگۈچى باقىدىن سوراپتۇ:

ـ بۇ نىمە گەپ!

باقى جاۋاب بېرىپ:

ـ بۇ، كۆل بىزنىڭ، مېنىڭ ئاتا ـ بوۋام كولىغان، سۇ ئىچكەن، بىزگە مىراس قالدۇرغان. بىز ھالال ساقلاپ سۇ ئىچىمىز، ئاسرايمىز، جان تىكىپ قوغدايمىز. ۋەھالەنكى بۇ ئەرباب قېچىرلىرىنى سۇغۇرۇپ، سىيگۈزۈپ كۆلنىڭ سۈيىنى بۇلغىدى. بىز مۇسۇلمانلارنىڭ ھالال لوقمىسىنى ھارام قىلغان بۇ نائەھلى يولۇچىغا شەرىئەت ھۆكمى بويىچە چارە كۆرۈپ بېرىشلىرىنى ئىلتىجا قىلىمەن، ـ دەپتۇ.

قازى دەۋانى ئەتىگە قالدۇرۇپتۇ. چەت ئەللىك سوددىگەر پارا ئارقىلىق ئامبال بىلەن قازىنى ئۆزىگە رام قىلىپ، كۆندۈرۈپ بولغانىكەن. ئەتىسى باقى يۈزلىگەن مەھەللە جامائىتى بىلەن بىللە دەۋانىڭ ئۇچۇرىنى ئېـ

لىشقا قازىغا كەپتۇ. قازى دەپتۇكى:

ـ زېمىن، سۇ، ئاب- ھاۋا بەندىنىڭ مۇلكى بولۇشقا نېسىپ ئەمەستۇر. خۇدا ئۇنى كىمگە ئاتا قىلسا، كىمگە بۇيرۇسا شۇنىڭغا نېسىپ بولغاي. رىسقىنى قوغلاپ- ئىزلەپ، تېپىپ يېگۈچىلەر ئاللاھقا ئەڭ يېقىن بەندىلەردۇر. بىز ئاللاھنىڭ ھۆكمى بىلەن پەيغەمبىرىمىزنىڭ شەرىئىتىنى ئاساس قىلىپ ئىش قىلىمىز. كىتابىي پەتىۋادىن چىقتىكى كۆلنىڭ چەت ئەللىك سودىگەرگە مەنسۇپ ئىكەنلىكىدە شەك يوق. كۆل ئەتراپى ھەم شۇكىشىگە مەنسۇپتۇر...

جامائەت غەۋغا كۆتۈرۈپ، قازىنىڭ گەپلىرىنى رەد قىلىپتۇ. غەۋغا كۆتۈرگۈچىلەر كۆپىيىپتۇ. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا بالىلار، پەرەنجىلىك خوتۇنلارمۇ بار ئىكەن.

قازى ئۇلارغا كايىپ:

ـ ئاللاھنىڭ ئەلچىلىرىنىڭ سۆزىگە زىد سۆزلەش، قارشىلىق قىلىش كۇپۇرلىقتۇر. ھۆكۈم بىر، قۇلاق ئىككى،... ـ دەپ خالايىققا تارقىلىشنى بۇيرۇپتۇ، خالايىق ئۇنىماي تۇرۇۋاپتۇ.

ـ سۆزۈم بار، ـ دەپتۇ پەرەنجىلىك بىر ياش خوتۇن ئوتتۇرىغا چىقىپ، ـ قۇرئان كەرىمدە: «ھۇببۇل ۋەتىنى مىنەل ئىمان» (ۋەتەننى سۆيۈش ئىماننىڭ جۈملىسىدىندۇر) دېگەن بىر كەلىمە سۆز بار. دېمەك، ئۆز يۇرتىنى قوغداش ـ ئۆز كۆلىنى قوغداش ھەرگىز كۇپۇرلىق ئەمەس. مەن سىلىگە مۇنداق بىر رىۋايەتلىك سوئالنى بېرىپ باقاي: زامانلارنىڭ زامانىسىدا قەشقەر دىيارىغا بىر پەرەڭ كارۋىنى كەپقاپتۇ. شۇ كارۋان تۆگىلىرىنىڭ بىرىنىڭ چومى (توقۇم)دا ئۇۋىلاپ قالغان بىر چاشقانمۇ بىللە كەپتۇ. كارۋان تۆگىلىرىنى يېڭىسار لەڭگەرلىرىنىڭ بىر كۆلىدە سۇغۇرۇپتۇ. چاشقانمۇ شۇ كۆلدىن سۇ ئىچىپتۇ. ئىچكەندىمۇ جىق ئىچىپتۇ، سىڭۈرەلمەي كۆلگە سىيىپ تاشلاپتۇ. ئۇنى كۆرگۈچىلەر چاشقاننى ئۆلتۈرۈشكە قوغلاپتۇ، چاشقان قېچىپ يوقاپتۇ. كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئۇ چاشقان ھەزرىتى سۇلايمانغا ئەرزقىلىپ: «مۇشۇ كۆلدە مېنىڭ ھەققىم بار، ئەجرىم سىڭگەن، مايىغىم- تەرىتىم تۆكۈلگەن، ئىزىم قالغان» دەپتۇ. ھەزرىتى سۇلايمان بۇ چاشقاننىڭ ئەرزىنى كېيىنكى قازىلارنىڭ سوراپ ھەل قىلىشىغا قالدۇرۇپ، ئالەمدىن ئۆتۈپتۇ.

ئەي قازى! شۇ چاشقاننىڭ دەۋاسى توغرىمۇ؟ كۆلنىڭ سۈيىنى بۇلغىغان چاشقان ئەيىبلىكمۇ ياكى كۆلنى چاشقاندىن قوغدىغان ئادىمىزات ئەيىبلىكمۇ؟ ـ دەپ سوراپتۇ.

قازى زۇۋان سۈرەلمەپتۇ. خالايىق: «بىز كۆلنى ئەمەس، بىر تامچە سۇنىمۇ، بىر غېرىچ گىرۋىكىنىمۇ چەت ئەللىك سودىگەرگە بەرمەيمىز...» دېيىشىپ غەۋغانى ئۇلغايتىپتۇ. قازى غەزەپلىنىپ، جامائەتنى قارغاپتۇ. باقى ئوتتۇرىغا چىقىپ:

ـ ئەي قازى! سېنىڭ قارغىشىڭنىڭ ھەممىسى ئۆز نەسەبىڭگە، ئەۋلادىڭغا ھېساب بولسۇن، بىزنىڭ دېگەنلىرىمىزنىڭ ھەممىسى پۈتۈن قەشقەرلىقلەرگە ھېساب بولسۇن. بىزقارغاشنىڭ ئاقىۋىتىنى مۇشۇنداق ئۈلۈشۈپ ئالايلى.

جامائەت كۈلۈشۈپتۇ. قازى چىدىماي باقىنى دەررىگە باسماق بولۇپتۇ. جامائەت مۇشتۇملىرىنى تۈگۈپ، قازىغا ئېتىلىپتۇ. ئامبال بۇ ۋەقەدىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن، قازىنى قۇتۇلدۇرۇپ قاچۇرۇۋېتىپتۇ.

---

① بۇرقۇم ـ قاغىلىق بىلەن تاشقورغان ئوتتۇرىسىدىكى بىر مازار.

② جەمجۇم ـ قاغىلىقنىڭ بىرىيىزىسى ھەم مازارنىڭ نامى.

③ چۇپان ـ قاغىلىقنىڭ بىر يېزىسى.

بۇ رىۋايەت تىبەتنىڭ دوما رايونىدا يەرلىشىپ قالغان قابىز تاڭغۇت (ئەسلى قاغىلىق كۆكيالىق) دېگەن كىشى ساقلىغان «شەيتان سەپەردە» دېگەن قول يازماتوپلامدىن 1963- يىل 7- ئايدا كۆچۈرۈۋېلىنغان.

نەشىرگە تەييارلىغۇچى: نىزامىدىن ھۇسەيىن

مەسئۇل مۇھەررىرى: قۇربان مامۇت

كتاب تۇرىيكتى
www.uyghurkitap.com

سازەندە

(ھېكايە)

مىرمۇھسىن (سوۋېت ئىتتىپاقى)

ئۇستا سىراجىددىن تويچى ھاپىزغا جور بولۇپ يۈرگەن چاغلىرىددىن تارتىپ، شۇ چاغقىچە «قاسساپتىن شائىر چىقمىغاندەك، ھېسسىياتسىز چېلىنغان غىجەك — ھەرە تارتىشتىن پەرقلەنمەيدۇ. . .» دەپ يۈرەتتى. دەر-ھەقىقەت ئۇ ئۆز تەمبۇرىنى زوق ۋە ماھارەت بىلەن چالاتتى. ئادەملەرنىڭ ئېيتىشىغا قارىغاندا، شەھىرىمىز-دە پېشقەدەم ۋە ھەقىقىي سازەندىلەرددىن تۆتى بولسا، بىرى، شۇ ئۇستا سىراجىددىن ئىكەن. يۇنۇس ئاكا چوڭ ئولتۇرۇشلاردا مۇقام ئېيتىددىغان بولسا، ئۇستا سىراجىددىننى تاپتۇرۇپ كەلمەي قويمايدىكەن.

ئۇستا ھەر ئاخشام ئانسامبىلدىن خىزمەتتىن قايتىقاندىن كېيىن، ئۆز سۇپىسىدا ئولتۇرۇپ، خېلى ۋاقىتقىچە تەمبۇر چېلىپ مەشق قىلىدۇ. ھارغاندىن كېيىن تەمبۇرىنى دۇخاۋا قېپىغا سېلىپ، ئۆيىنىڭ تۆرىدىكى قوزۇقىقا ئېسىپ قويىدۇ - يۇ، ياستۇققا باش قويۇپ، تا ئۇيقىغا كەتكىچە يېنىدىكى كارىۋاتتا پۇشۇلداپ ئۇخلاۋاتقان سەككىز ياشلىق ئوغلىغا قاراپ ياتىدۇ. دىققەت بىلەن سەپسالغان ئادەم، ئۇستا سىراجىددىننىڭ ئىككى پەرزەنتى بارلىقىنى بايقايتتى. بىرى — يالغۇز ئوغلى، ئىككىنچىسى — قىرىق ياشتىن ئۆتكەن بولسىمۇ دائىم ياش بولۇپ تۇرىددىغان سەدەپكۆزلۈك تەمبۇرى. بۇ ئىككى پەرزەنتى ئۇستىنىڭ كۆز نۇرى. نېمىشقىكى، ئۇستا سىراجىددىن بىر نەچچە پەرزەنت كۆرگەن بولسىمۇ، ئۇلار قازا قىلغانىدى. ئوغلى ئازراق قىزىتىپ قالغىدەك

چەتئەل ئەدەبىياتىدىن

بولسا، ئۇنىڭ كۆزىگە پۈتۈن دۇنيا قاراڭغۇ بولۇپ كۆرۈنەتتى.

شۇ پەرزەنتنىڭ قىزىتمىسى ئۆرلىگەن بىر كەچتە، ئۇستا سىراجدىننىڭ ئىشىكىنى كىم - دۇر بىرسى چەكتى. ئۇستا چىقىپ ئىشىكنى ئاچتى. ئانسامبىلدىكى دۇمىلاق غىجەكچى يىگىت بۇگۈن كەچ پەرمانوۋنىڭكىدە چوڭ توي- ئوغلىنى ئۆيلەۋاتقانلىقىنى، سازەندىلەرنىڭ ھەممىسى كېلىشى كېرەكلىكىنى تاپىلاپ سۆزلىدى.

— ئۆزىمىزنىڭ چوڭىمىز پەرمانوۋمۇ؟ — ئۇستا سورىدى.

— ھە، — دېدى غىجەكچى.

—ئوغلۇم قىزىپ ياتىدۇ، ساق بولغىنىدا، ئەلۋەتتە باراتتىم. . .

— لەببەي، — دېدى ئۇ بىر ئاز ئويلاپ،— قانداق بولدۇكىن.. بارمىسىگىز بولماس، ئۇستا!

— بالام ئوت - كاۋاپ بولۇپ ياتىدۇ دەۋاتىمەن، ئۇكا، گىرادۇسى ئوتتۇز توققۇز، قىرىق. . .

— ئىككى سائەتتەك ئولتۇرىمىز، ئايلام قاراپ تۇرسۇن، بارمىسىگىز كۆڭلىگە كېلىدۇ، پەرمانوۋنىڭ مىجەزى ياماناراق دېيىشىدۇ...

— بارمايمەن! يۈرىكىم ئېچىشىپ تۇرسىمۇ، سىرتىم كۆلۈپ تۇرىدىغان ئادەملەردىن ئەمەس- مەن، راستىنى ئېيتقانىدا، بۇگۈن تەمبۇرنى قولۇمغا ئالالمايمەن.

—ئۆزىڭىزگە مەلۇم، ئۇستا، ئېيتتىم ۋەزىپەم تۈگىدى، پەرمانوۋ ئاكاملار. . .

غىجەكچى يىگىت كەتتى. ئۇستا سىراجدىن ئىشىكنى يېپىپ ئۆيگە كىردى - دە، ئوغلىغا قاراپ تەلمۈرۈپ ئولتۇردى. ئۆي ئىچىدە پەيدا بولغان ئىككى چۈننىڭ دەرھال تۈتۈپ غەزەپ بىلەن ئېزىپ تاشلىدى. ئۇنىڭ كۆز ئالدىدىكى تۆرده ئېسىلىق تۇرغان تەمبۇرنىڭ گىرادۇسى قىرىقتا چىقىپ ھاسىراپ ياتقاندەك كۆرۈندى. . .

قاراڭغۇ چۈشۈشكە يېقىن ئۇنىڭ ئىشىكى ئالدىدا بىر پىكاپ توختىدى. بىردەمدىن كېيىن ئىشىك چېكىلىپ قالدى. ئۇستىنىڭ يۈرىكى جىغىلداپ كەتتى. بالىغا قاراشقا خوتۇنى قويۇپ، ئۆزى سىرتقا چىقتى. ھويلىغا كىرىگەن ناتونۇش يىگىت ئۇستىغا بىر قەغەز سۇندى. پەرمانوۋ ئۆز قولى بىلەن «تويغا كېلىڭ» دەپ خەت ئەۋەتىپتۇ. بۇ — تەكلىپنامىدىن كۆرە بۇيرۇقنامىگە ئوخشايتتى. «پەر» دەپ قىسقا ئىمزا قويۇشتىن خەتنى غەزەپ بىلەن يازغانلىقى بىلىنىپ تۇراتتى. «پەرمانوۋتىن تەكلىپنامە چىقمايدۇ، پەرمانىنامە چىقىدۇ. . .» دەپ كۆڭلىدىن كەچۈردى ئۇستا. خەت ئېلىپ كەلگەن يىگىت ئۇستىغا تىكىلىپ بېقىپ: «قېنى، پىكاپقا چىقىڭ» دېگەندەك ئىما قىلدى. «ياق، ئۇكا، سىز كېتەۋېرىڭ، مەن يېرىم سائەتكە قالماي يېتىپ بارىمەن» دېدى. يىگىت پىكاپنىڭ ئىشىكىنى «تاق» قىلىپ يېپىپ، گۈر قىلىپ مېڭىپ كەتتى.

بىر سائەتكە قالماي ئۇستا سىراجدىن تەمبۇرنى قولتۇقلاپ توي تەنتەنىسىگە كىرىپ كەلدى. ئىشىكتە ئۇنى بىر نەچچە نوچى يىگىتلەر كۈتۈۋېلىپ، تۆرگە تەكلىپ قىلىشتى. شۇ يەردە كۆزلىرى قىزارغان، شىركەيىپ پەرمانوۋنىڭ ئۆزىمۇ پەيدا بولۇپ، ئۇستىنى ساز- زەندىلەر ئولتۇرغان سۇپا تەرەپكە باشلىدى. ئۇستا سورۇنغا يېقىنلىشىشى بىلەن ئۇ يەردە ئولتۇرغان سازەندىلەرنىڭ گۈرىدە ئورنىدىن تۇرغانلىقى مېھمانلارنىڭ دىققىتىنى قوزغىدى. ئۇستىنى تۆرگە ئولتۇرغۇزۇپ، بېلىگە ياستۇق يۆلەشتى. غىجەكچى يىگىت بىر پىيالە ئىسسىق چاي تۇتتى. چۈنكى، ئۇنىڭ بىر يەرگە بارسا ئاۋۋال بىر پىيالە ئىسسىق چاي ئىچىش ئادىتىنى ئاغىنىلىرى ياخشى بىلەتتى. تويدا مەسئەلەسىنىڭ تولىلىقى ئۇستىنى ئىختىيارسىز بىر خۇرسەندۇرۇۋەتتى. چۈنكى بۇنداق توي-

www.uyghurkitap.com

لار ئۇستىغا ياقمىغانلىقتىن باشقا، سەنئەتنىڭ نازۇك - نەپىسلىكىنى يوقىتىدۇ، ئۇنىڭ ئۆز تەبىرىچە «گۈلنى يۆگىمەچلەر چىرمىۋالىدۇ».

ئۇستا ئۆيگە چاپسانراق يېنىش مەقسىتىدە ۋاقىتنى چىڭ تۇتۇپ ساز چېلىشقا باشلىدى. ئاۋۋال جىمجىت قۇلاق سالغان ئادەملەر بىر ئازدىن كېيىن، يەنە ئۆز ئارا گۇدۇڭشۇپ سۆزلىشىشكە باشلىدى. شۇنىڭدىن كېيىن يەنە بىر پىيالە چاي ئىچىپ، «ناۋا»نى باشلىدى.

بۇنى سورۇندا ئولتۇرغان سازەندە ئاغىنىلەردىن باشقا ھېچكىم ئاڭلىمىدى. سورۇنغا يېقىن بىر يەردە ئولتۇرغان پەرمانوۋ ئاشخانا ياققا كېتىۋېتىپ، يېنىدا بىللە كېتىۋاتقان كىشىگە پىچىرلىدى:

— ئۇستا تۈگىشىپتۇ.

— ئىسىت، ئىسىت، «ناۋا»مۇ بۇزۇلدى، بۇرۇن ياخشى چالاتتىغۇ. ..

— قېرىدى - دە، بەش - ئالتە يىلدىن بېرى شۇنداق بولۇپ قالغان. ئانسامبىلدىن بوشىتىۋېتەيلى دەيمىز - دە، يەنە قېرى ئادەم قانداق تۇرمۇش كەچۈرىدۇ، دەيمىز. ئۆزىمۇ بەك توڭ ئادەم.

بىر ھېسابتا شۇ ئىككى ئادەمنىڭ بۈگۈن ئۇستىنىڭ سازىدىن قانائەت قىلمىغانلىقى توغرا. سورۇندا ئولتۇرغان سازەندىلەر بۇنىمۇ كۆڭۈللىرىدىن ئۆتكۈزگەن بولسىمۇ، ئېغىزىدىن چىقىرىشمىدى. ئۇستا سىراجىدىن «ناۋا»نى ھەقىقەتەنمۇ روھسىز، ناچار چالدى. ئۇ چېلىش تۈگىگەندىن كېيىن يېنىدىكى سازەندىلەرگە ئوغلىنىڭ ئەھۋالى ياخشى ئەمەسلىكىنى ئېيتىپ، ئورنىدىن قوزغىلىپ مېڭىشقا تەرەددۇت قىلىۋاتقانىدى، پەرمانوۋ ئۆيىدىن ئەللىك سوملۇق پۇل چىقارتتى. ئىشىكتىن چىقىۋاتقان ئۇستا پۇلنى ئالماي:

— بۇنى پەرمانوۋقا ياندۇرۇپ بېرىڭ، سەنئەت پۇلغا سېتىلمايدۇ. سەنئەتنى پۇلغا ساتىدىغانلارنى بەك يامان كۆرىمەن، مەن توي مۇبارەك بولسۇن دەپ كەلگەنمەن. . — دېدى.

مىش - مىش گەپلەر تارقالدى. پەرمانوۋ ئۇستىغا باشقىچە قارايدىغان بولۇپ قالدى. بىر كۈنى سىراجىدىننىڭ: «پەرمانوۋقا ئوخشىغان ئەمەلدارلار ئەپسىز دارۋازنى ئەسلىتىدۇ. دارۋاز ئارغامچىدا ئۇياقتىن - بۇياققا ساق-سالامەت ئۆتۈۋېلىش ئەمەس، دار ئۇستىدە ئەركىن مېڭىپ، سەنئەت كۆرسىتىپ، كىشىلەرگە زوق بېرىشى كېرەك. پەرمانوۋ ئۆزىنىڭ رەھبەرلىك قىلىش قولىدىن كېلىشىنى كۆرسىتىش بىلەن ئاۋارە بولغان ئەپسىز دارۋازنىڭ دەل ئۆزى» دېگىنى پەرمانوۋنىڭ قۇلىقىغايەتتى. ئاز ۋاقىت ئۆتمەيلا: «قولى سازغا ئەپلەشمەي قالغان» ئۇستا سىراجىدىن ئانسامبىلدىن بوشىتىلدى.

ئۇ، سەنئەتنىڭ چوڭ بايرىمىغىمۇ قاتنىشالمىدى.

بولغۇلۇق بولدى. كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئۇستا سىراجىدىن يول ئۈستىدە ئانسامبىلدىكى ئاشۇ دۇمىلاق غىجەكچى يىگىت بىلەن ئۇچرىشىپ قالدى. يىگىت جۇشقۇن كۆرۈنەتتى. ئۇ گويا سىراجىدىنغا قايغۇرغاندەك بولۇپ، ھال سوردىغانىدىن كېيىن:

— ئۇستا، ئۆزىڭىزمۇ بىر ئاز كېلىشەلمىدىڭىز - دە. . . «لۇلىنىڭ ئېشىكىنى سۇغار، پۇلىنى ئال» دېگەن گەپ بارغۇ... — دېدى.

— ياق! — دېدى دۇدۇقلاپ ئۇستا سىراجىدىن، — بۇ گېپىڭىز توغرا ئەمەس! ئەگەر شۇ نىيەت بىلەن سەنئىتىمىز ئىچىدە بولغان بولسىڭىز ئىككى ئالەمدىمۇ سازەندە بولالمايسىز.

— ئادەم بولالمايسىز، دەپلا قويۇڭ، ئۇستا، — دېدى غىجەكچى بۇ سۆزدىن خاپا بولغاندەك بولۇپ.

— ھە، ئادەم بولمايسىز! بۇ تۇرغان گەپ!

ئۇستا سىراجىدىن شۇ گەپتىن كېيىن، يۈزىنى تەتۈر قىلىپ كېتىپ قالدى.

يېقىندا ئۇستىنىڭ تاشتىرەمدە ئىشلەيدىغان بىر ئىشچى ئاغىنىسى ئۆز يۇرتىدا چوڭ توي ئۆتكۈزدى. ئۇ ئۇستا سىراجىدىننى ئايالى ۋە بالىسى بىلەن بىللە يۇرتىغا ئېلىپ كەتتى. . .

ئاشۇ بەزمە كېچىسى ئۇستا سىراجىددىن ئىككى كۆزىنى يۇمۇپ ئالغان ھالدا «ناۋا» نى شۇنداق ئاجايىپ بىر زوق بىلەن چالدىكى، تارلار تىلغا كىرىپ بىردەم قاھ - قاھ ئۇرۇپ، بىردەم ناز قىلىپ، بىردەم ئەركىلەپ، يىغلاپ، بىردەم گۈلدۈرمامىلاردەك تاغۇ - تاشنى تەۋ- رىتىپ، بىردەم ئاستا دولقۇنلاپ، پۈتۈن بىر كەڭرى دالىنى، يۈزلىگەن مېھمانلارنى ئۆزىگە باغلاپ ئالدى. چوڭ - كىچىك ھەممە بېدىلىك چېتىدىكى شىپاڭ ئەتراپىدا سۇ سەپكەندەك جىم ئولتۇرۇپ تىڭشايتتى. ئۇستىنىڭ سەنئىـ تىددىن ھەيران بولغان ئادەملەر بىر تەمبۇردىنمۇ شۇنچىلىك ئاۋاز، شۇنچىلىك دىلبەر ئاھاڭلار چىقىـ شىغا ئاپىردىن ئېيتىشاتتى. ياش چوكانلار دېرىزىـ لەردىن مارىشىپ، تەلمۈرۈپ ئۇستىنى بىر كۆ- رۈشكە ئالدىرىشاتتى. قېرىلار بولسا، بۇ موللا تويچى ھاپىز كەلگەن چاغدىكى تويلارغا ئوخـ شاپ كەتكەنلىكىنى ئېيتىشاتتى. بەزى ئادەمـ لەر ئۇستا سىراجىددىنىڭ چېچىدىن تارتىپ تاپىنىنىڭ ئۇچىغىچە ناۋا بولۇپ كەتكەنلىـ كىنى، بۇ ساز ساداسى پەقەت تەمبۇر تارىلىـ رىددىن ئەمەس، ئۇستا سىراجىددىنىڭ ھاياتقا ئاشىق قەلبىدىن تېشىپ چىقىۋاتقانلىقىنى سېـ زىپ تۇرۇشاتتى.

ئىشچى ئائىلىسىدىن ئېسىل تەمبۇرنىڭ زوققا تولغان ئاۋازى خېلىغىچە جاراڭلاپ تۇردى.

توي خۇشال - خۇراملىق بىلەن ئۆتتى.

— ئۇستا، — دېدى كۈنلەردىن بىر كۈنى تاشتىرەملىك ئاشۇ ئاغىنىسى، — خاپا بولـ ماڭ، سىز ئۆلمەيدىغان ئادەمسىز. سىزنى خاپا قىلغان ئادەملەر ھەر قانچە قورساق سېلىپ كېرىلىۋەرسۇن، ھامىنى تەمبۇرىڭىزگە خەرەكمۇ بولالمايدۇ! بىز بۇنى ياخشى بىلىمىز. . .

كېيىنچە ئۇستا سىراجىددىننى يەنە ئارام - خۇدا قويماي، ئانسامبىلغا ئېلىپ كېلىشىپتۇ. چۈنكى ئۇنىڭ ئورنى بەكمۇ بىلىنىپ قالغانىكەن.

يازغۇچىنىڭ «ھېكايە ۋە قىسسەلەر» توپـ لىمىدىن: **ئابدۇۋەلى خەلپەتوپ** تەرجىمىسى تەرجىمە مۇھەررىرى: **قۇربان مامۇت**

تەمبۇرچى دوستۇم ھەققىدە مۇۋەششەھ

تېيىپجان ئېلىيوپ

ھەق ئىدى بولسا لەقەم تەمبۇر ساڭا،
سەن ئۇنىڭغا جور، ئۇمۇ بەك جور ساڭا.

ئۆرگىلەي بارماقلىرىڭنىڭ شەۋقىدىن،
تىڭشىماس كىممۇ قاراپ مەغرۇر ساڭا.

سەن كەبى كىم سايرىتالايدۇ ئۇنى،
يا چىقارغانمۇ ئاتاپ ئۇيغۇر ساڭا.

ئەۋجىگە چىقتىڭ بۇ بابتا جۇش ئۇرۇپ،
بۇئۇدۇم سىڭگەنىكەن چوڭقۇر ساڭا.

ناخشىغا خوپ جىلۋە بەرگەچ بارمىقىڭ،
ئاڭلىغاننىڭ ئالقىشى بەك زور ساڭا.

جامىكام كەتكەن كەبى «بارىكاللا» دەپ،
روزى تەمبۇر روھى مەمنۇندۇر ساڭا.

ئايرىغاچقا ساز چېلىپ غەم - قايغۇدىن،
ئەلمۇ چىن مېھرى بىلەن غەمخور ساڭا.

نەغمىدە چالغان بىرەر پەدەڭ ئۈچۈن،
يازسىمۇ ئاز نەزمىدىن مىڭ قۇر ساڭا.

1987 - يىل 13 - ئاپرېل

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

كىتاب ـ غايەت زور كۈچ

مۇختەسەر
ئەسەرلىرىدىن
مۇھەممەد رازى يۈسۈپ

بىلىمسىز ئادەم مېۋىسىز دەرەخ

سۆز قىلساڭ توغرا قىل
ئىش قىلساڭ پۇختا قىل

ئوقۇپ تويماس
بىلىم تويماس

ئىناق ئەلدە
ئاپەت يوق
ئىناقسىز ئەلدە
ئامەت يوق

تالانت ـ مېھنەتنىڭ مېۋىسى

كۈچ ـ بىرلىكتە

بىرلىك بولماي تىرىكلىك بولماس

شىنجاڭ
ياخشى

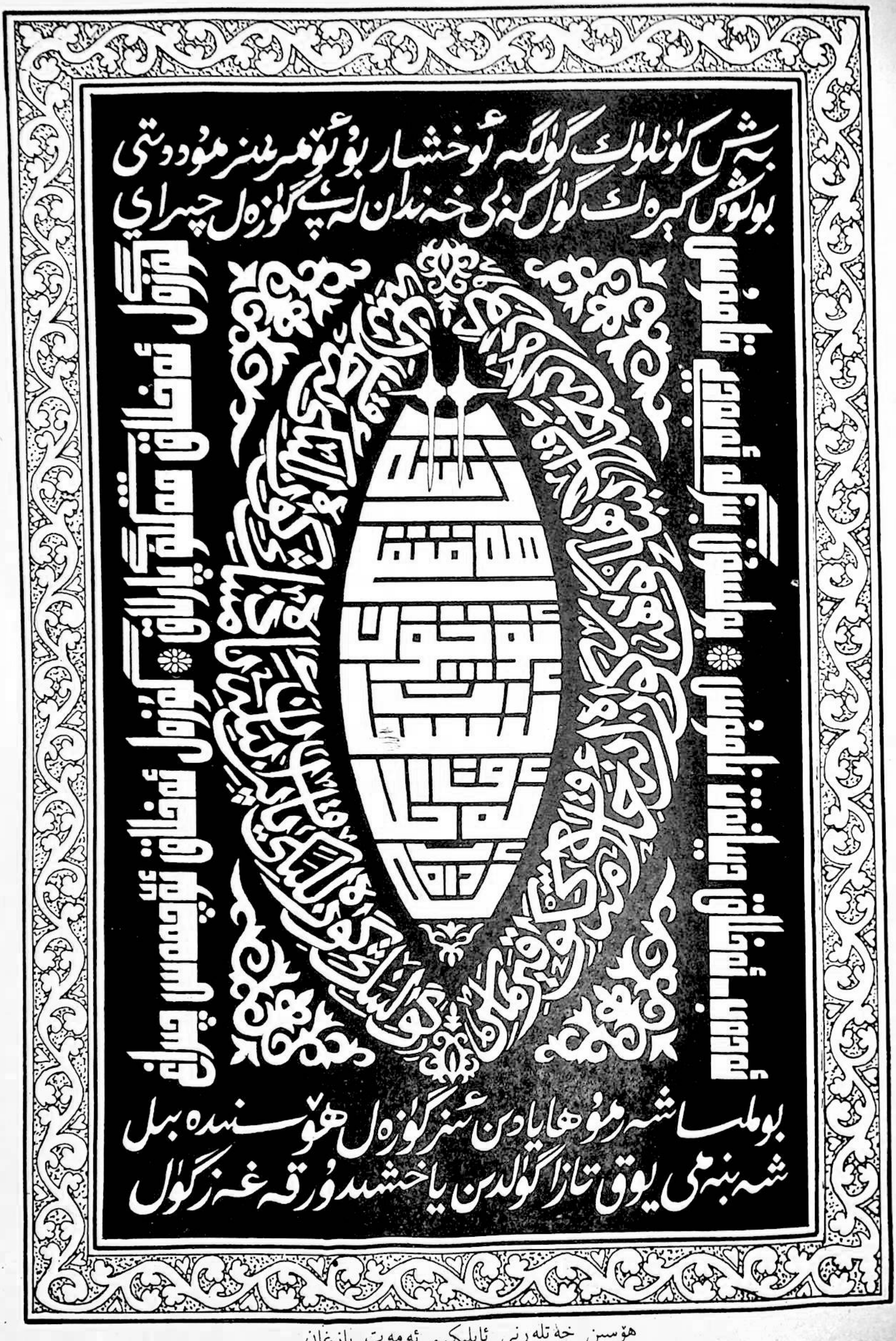

ھۆسىن خەتلەرنى ئابلىكىم ئەمەت يازغان

ئۇيغۇر كتاب توربېكتى
www.uyghurkitap.com

«شىنجاڭ مەدەنىيىتى»
(قوش ئايلىق ئۇنىۋېرسال نەشرىي ژۇرنال)

新疆文化（维吾尔文）
37 - يىل نەشرى 1988 - يىل 1 - سان

«شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلى تەھرىر بۆلۈمى تۈزدى
شىنجاڭ تۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئاممىۋى سەنئەت بۇرتى نەشر قىلدى
«شىنجاڭ گېزىتى» باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى تۇرۇمچى شەھەرلىك پوچتا ئىدارىسى تارقىتىۋ
مەملىكەتنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىكى پوچتخانىلار مۇشتەرى قوبۇل قىلىدۇ
ژۇرنالنىڭ مەملىكەت ئىچىدە بىرلىككە كەلتۈرۈلگەن نومۇرى: CN 65 — 1073/1
ۋەكالەت نومۇرى: 22 — 58. تىزىملاتقان نومۇرى: 414